HÖGSKOLAN KRISTIANSTAD

Institutionen för beteendevetenskap

C – rapport i specialpedagogik (41 – 60) 10 poäng
2007

Våga se – kunna agera

Skolsituationen för barn med alkoholmissbrukande föräldrar – sett ur ett specialpedagogiskt perspektiv

Dare to see – know how to act
The situation at school for the children of parents who abuse alcohol – seen from the perspective of a special educational needs

Författare: Malin Bergström
Helena Jogmark
Handledare: Ann-Elise Persson

Högskolan Kristianstad
Institutionen för beteendevetenskap

Författare: Malin Bergström
Helena Jogmark
Handledare: Ann-Elise Persson

Våga se – kunna agera

Skolsituationen för barn med alkoholmissbrukande föräldrar
- sett ur ett specialpedagogiskt perspektiv

Dare to see – know how to act

The situation at school for the children of parents who abuse alcohol
- seen from the perspective of a special educational needs

Abstract

Huvudsyftet med studien är att ur ett specialpedagogiskt perspektiv undersöka skolpersonalens åsikter och erfarenheter kring arbetet med att upptäcka, hjälpa och stödja barn i grundskolan (F-9) som lever med alkoholmissbrukande föräldrar. Vi vill även ta del av skolpersonalens tankar kring specialpedagogens roll i detta arbete. Vidare vill vi ta reda på hur det förebyggande arbetet i skolan, angående missbruk, kan se ut utifrån skolpersonalens kunskaper och erfarenheter.

Arbetet ger en översikt över tidigare forskning om barn som växer upp med alkoholmissbrukande föräldrar. Dessutom beskrivs teorier som belyser det samband som finns mellan barnets sociala miljö och barnets fortsatta utveckling. Rapportens resultat är baserat på kvalitativa intervjuer med åtta personer som arbetar inom skolans verksamhetsområde. Resultaten pekar på att ämnet anses viktigt och angeläget.

Respondenterna är medvetna om många av de tecken som barnen i denna situation kan uppvisa. Samtidigt efterfrågas mer information och kunskap för att personerna ska känna sig trygga och professionella i att kunna hantera situationen. Specialpedagogens roll i sammanhanget uppfattas olika och stämmer oftast inte överens med specialpedagogens tänkta ansvarsområde enligt gällande styrdokument.

Sökord:
Barn till alkoholmissbrukande föräldrar, Missbruk och skola, Specialpedagogens roll.

Innehållsförteckning

1	**Inledning**	**5**
	1.1 Bakgrund	5
	1.2 Avgränsningar	7
	1.3 Syfte och problemformulering	7
	1.4 Rapportens fortsatta upplägg	7
2	**Litteraturgenomgång**	**9**
	2.1 Styrdokument	9
	2.1.1 Världshälsoorganisationen	*9*
	2.1.2 Förenta nationernas barnkonvention	*9*
	2.1.3 Föräldrabalken	*10*
	2.1.4 Socialtjänstlagen	*10*
	2.1.5 Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga	*10*
	2.1.6 Läroplan, Lpo 94	*10*
	2.1.7 Grundskoleförordningen	*11*
	2.1.8 Högskoleförordningen	*11*
	2.1.9 Lagen om anmälningsplikt	*12*
	2.2 Riskfaktorer	13
	2.2.1 Uppväxtmiljön	*13*
	2.2.2 Genetiska faktorer	*14*
	2.3 Beteende och signaler	15
	2.4 Skolsituationen	17
	2.5 Skyddande faktorer	20
	2.6 Specialpedagogens roll	22
	2.7 Teorier	25
	2.7.1 Bowlbys anknytningsteori	*25*
	2.7.2 Antonovskys teori – KASAM	*27*
	2.7.3 Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell	*28*
3	**Metodbeskrivning**	**31**
	3.1 Allmänt om metod	31
	3.2 Val av undersökningsmetod	33
	3.3 Urval	34
	3.4 Pilotundersökning	34
	3.5 Genomförande	35
	3.6 Bearbetning	36
	3.7 Validitet och reliabilitet	37
	3.8 Etiska överväganden	38
4	**Resultat**	**41**
	4.1 Resultatbeskrivning	41
	4.1.1 Tecken	*41*
	4.1.2 Kunskap	*43*
	4.1.3 Handlingsplan	*45*
	4.1.4 Specialpedagogens roll	*47*
	4.2 Sammanfattande slutsatser	47

5	**Analys**	**51**
	5.1 Tecken	51
	5.2 Kunskap	52
	5.3 Handlingsplan	53
	5.4 Specialpedagogens roll	53
6	**Diskussion**	**55**
	6.1 Tecken	55
	6.2 Kunskap	56
	6.3 Handlingsplan	58
	6.4 Specialpedagogens roll	60
	6.5 Metodkritik	63
7	**Fortsatt forskning**	**67**
8	**Sammanfattning**	**69**
9	**Referenser**	**71**
Bilaga I	**Missivbrev**	
Bilaga II	**Intervjuguide**	

1 Inledning

Arbetet handlar om de barn i skolan som har föräldrar med alkoholmissbruk. Enligt Lagerberg och Sundelin (2000) finns det uppskattningsvis 200 000 barn i Sverige som växer upp i hem där den ena eller båda föräldrarna har eller har haft missbruksproblem. Räknas dessutom människor i barnets närhet in, som t.ex. släkt och vänner, stiger siffran avsevärt. Uppskattningsvis leder det till att det finns ungefär 2 - 3 elever i varje skolklass som växer upp under de här förhållandena (Karlsson & Öberg, 2005). Lagerberg och Sundelin (2000) hävdar vidare att alla gjorda studier pekar på att problemen är fler hos barn till missbrukare än hos barn som växer upp i välfungerande familjer. En uppväxt i en missbruksfamilj kan ha förödande konsekvenser för barnets psykiska utveckling. Barnet signalerar på olika sätt att det inte har det bra men sambandet med missbruk i familjen uppmärksammas sällan. Beteendet är inte alltid beständigt eller karakteristiskt. Därför har vi, som personal i skolan, en viktig roll och uppgift. Vi behöver ha förmågan att se och upptäcka vad som är grunden till elevens beteende. Vi måste våga se, ta oss tid att lyssna, ge dem hopp och stöd och framför allt att ha verktygen till att gå vidare så att situationen kan förbättras för barnet. Christensen (1993) påpekar att bara för att vi inte kan lösa problem så kan vi inte heller låtsas som om problemet inte finns.

1.1 Bakgrund

I medierna kan vi ofta läsa att barns psykiska ohälsa ökar. Våra egna uppfattningar är att fallen där barn far så illa att det leder till döden verkar bli fler och fler. Många gånger har vi sagt till varandra: Var det ingen som såg? Varför reagerade ingen i skolan? När man arbetar med barn har man en skyldighet enlig Socialtjänstlagen (SoL) att anmäla misstanke om missförhållanden till socialförvaltningen, även om uppgifterna är obekräftade eller känns osäkra (SoL, 2001:453, 14 kap 1§). Varför faller då så många barn emellan? Varför ser vi dem inte? Eller, varför vågar vi inte se dem?

Även regeringen har uppmärksammat problemet och beslutade i april 2006 att satsa 115 miljoner kronor på kommunernas alkohol- och narkotikaförebyggande arbete. Av dessa pengar ska cirka 50 miljoner riktas mot insatser för barn till föräldrar med missbruksproblem eller psykisk ohälsa (Kurtizén, 2006).

De upplevelser, känslor och erfarenheter som barn i missbrukarfamiljer besitter kan även uppkomma i familjer där misshandel och våld och/eller sexuella övergrepp förekommer. Vi har valt att studera närmare hur det är för barn som växer upp i familjer med alkoholproblem. En anledning är bl.a. att det i flera kommuner pågår ett projekt som kallas för “Alkohålet” (www.helsingborg.se 060907). Det är ett samarbete mellan bildningsnämnden, stadsteatern, socialförvaltningen och kyrkornas diakonala arbete. Elever i årskurs 4 - 6 får tillsammans med sin lärare, se en teaterpjäs om hur det kan vara att växa upp i ett hem med en alkoholiserad mamma. Utöver detta får lärarna genomgå en halvdags utbildning kring ämnet för att kunna introducera samt följa upp pjäsen och dess innehåll ute på skolorna. Förhoppningen är att kunna upptäcka och hjälpa barn med missbrukande föräldrar, vilket i sin tur kan leda till en bättre vardag och en ljusare framtid för drabbade barn.

Barn till alkoholister brukar kallas “de bortglömda barnen” och det är precis så de känner sig; bortglömda och osedda. Det är bara cirka två procent av barn i missbrukarfamiljer som får hjälp, de övriga tillhör de ”glömda barnen” (www.helamanniskan.se 060913). Tönnäng (2005) beskriver vidare att barnen utsätts för större risker än andra barn då missbrukande eller

medberoende föräldrar har svårt att visa och ge barnen den kärlek och omsorg de behöver. De kan lättare få psykiska problem, annan ohälsa, svårigheter i skolan, anpassningsproblem, social utestängning, bli utsatt för mobbing eller själva bli den som mobbar, utveckla ett eget missbruk eller hamna i kriminalitet.

Barn är lojala mot sina föräldrar och eftersom föräldrarna ofta har förbjudit barnen att prata om familjehemligheten kan det vara svårt för barnet att berätta. Dessutom har barn inte samma förutsättningar som vuxna att i ord beskriva sin situation. Därför kan det vara särskilt svårt för skolpersonalen att se sambandet mellan missbruket och barnets svårigheter. När vi möter barn i svårigheter måste vi fundera på om det kan handla om missbruk i familjen. Tanken ska alltid finnas i bakhuvudet på oss (Ribbing, 2005). Med anledning av detta anser vi det extra viktigt att vi i skolan lär oss att se tecknen på problem hos barnen. Att vi känner oss trygga med att våga fråga. Detta är vår förhoppning samtidigt som vi ställer oss frågan om personalen, i dagens skolor, upplever att de har kunskaper om detta. Om inte, vad behöver de mer i så fall?

Vi anser också att det är viktigt med tidiga och förebyggande insatser för att hitta de glömda barnen. De behöver hjälp med att bl.a. förstå sin situation, få självkänsla och självförtroende, få framtidstro, utveckla sin sociala kompetens, bli av med skam och skuld, reducera sitt inre kaos och utveckla ett nätverk bestående av andra vuxna. Enligt läroplanen, Lpo 94, (Skolverket, 2006) ska alla barns unika behov kunna bli tillgodosedda i skolan. Förebyggande insatser ska även prioriteras och skolans personal har rätt till den kompetensutveckling som de anser sig behöva.

Specialpedagogens roll, enligt Högskoleförordningen (SFS, 2001:23), är bland annat att identifiera, analysera och delta i arbetet för att eliminera hinder och svårigheter i lärandemiljöerna. Därutöver ska specialpedagogen delta i skolans utveckling framåt för att ha kompetensen att möta alla barns behov. Detta tolkar vi som att vi, som specialpedagoger, tillsammans med ledning och lärare har ett ansvar för att skolans förebyggande arbete främjas.

Vår förhoppning med denna rapport är först och främst att ge en insikt i hur barnen påverkas av sin uppväxt i en familj med missbruksproblem och vilka effekter detta kan ha på barnets skolgång. De som arbetar med barn måste få en ökad förståelse för att barns svårigheter kan hänga ihop med föräldrarnas missbrukssituation samt kunskap om hur man kan förbättra för dem. I rapporten vänder vi oss därför till dem som dagligen möter de här barnen, nämligen skolpersonalen.

För att vara konsekventa genom hela rapporten så har vi valt att ha benämningen ”barn”, även på de ställen där ”elev” skulle kunna passa bättre.

1.2 Avgränsningar

Vi har valt att avgränsa undersökningen till barn med alkoholmissbrukande föräldrar. Enligt Skerfving (2005) finns det många likheter i livsvillkoren hos barn till missbrukare och de som lever med psykiskt sjuka föräldrar. Väl medvetna om olika tillstånd som ofta förekommer samtidigt har vi valt att avgränsa undersökningen till barn med alkoholmissbrukande föräldrar**.** Andra avgränsningar som vi har gjort är:

- Vi har inte gjort någon benämning på vad definitionen missbruk innebär då vi koncentrerat oss på det faktum att det redan finns ett etablerat missbruk.
- Vi har inte berört det faktum att det finns ett samband med olika medfödda svårigheter och alkoholmissbruk under graviditet.

1.3 Syfte och problemformulering

Undersökningens syfte är att ur ett specialpedagogiskt perspektiv undersöka skolpersonalens åsikter och erfarenheter kring arbetet med att upptäcka, hjälpa och stödja barn i grundskolan (F – 9) som lever med alkoholmissbrukande föräldrar. Vi vill även ta del av skolpersonalens tankar kring specialpedagogens roll i detta arbete. Vidare vill vi ta reda på hur det förebyggande arbetet i skolan, angående missbruk, kan se ut utifrån skolpersonalens kunskaper och erfarenheter.

Målet är att vi som blivande specialpedagoger ska få fördjupad kunskap och kännedom om hur vi kan arbeta, både i förebyggande syfte och med barnen från missbruksfamiljer, utifrån specialpedagogens ansvarsområden.

Utifrån vårt syfte söker vi svar på följande frågeställningar:

- Vilka möjligheter respektive svårigheter upplever skolpersonalen i sitt arbete med att upptäcka barn till föräldrar med alkoholproblem?
- Vilka kunskaper anser skolpersonalen att de saknar/önskar besitta för att kunna upptäcka och hjälpa barn till föräldrar med alkoholproblem?
- Vad anser skolpersonalen är specialpedagogens roll i arbetet med barn med alkoholproblem i hemmet?
- På vilket sätt anser skolpersonalen att det förebyggande arbetet kan utformas för att öka förståelsen och kunskapen bland barnen.

1.4 Rapportens fortsatta upplägg

I rapportens litteraturgenomgång beskriver vi inledningsvis de styrdokument som påvisar de yrkesverksammas skyldigheter men även barnens rättigheter. Vidare redogör vi för hur ett barn som lever i en familj med alkoholmissbruk kan uppleva sin vardag, både i hemmiljön och i skolmiljön. Detta för att skapa en förståelse för helhetsperspektivet inför barnets svårigheter. I avsnittet om specialpedagogens roll skildras specialpedagogens arbetsuppgifter utifrån rapportens ämne. Litteraturdelen avslutas med en beskrivning av teorier som vi anser stödjer det faktum att barnets sociala förhållanden påverkar barnets uppväxt och således även skoltiden. I metodbeskrivningen presenteras undersökningens metodologiska uppläggning och genomförande. I resultatbeskrivningen redovisas de genomförda intervjuerna utifrån de teman som känts mest aktuella med hänsyn till de intervjusvar vi har fått. Analysens resultat mynnar

sedan ut i en diskussion där vi jämför vårt resultat med den tidigare forskningen som beskrivs i rapportens litteraturdel. Dessutom för vi ett resonemang kring vårt val av metod och vilka konsekvenser det har lett till. Som en avslutning av rapporten ger vi förslag på intressanta frågeställningar och forskningsområden som har växt fram under arbetets gång.

2 Litteraturgenomgång

I vår studie lägger vi fokus på barnets svårigheter och möjligheter i skolan. För att kunna förstå barnet anser vi att det behövs bakomliggande kunskaper om barnets situation utifrån mer än ett perspektiv. Vi har valt att dela in avsnittet i riskfaktorer, där barnets hem- och skolsituation belyses, och skyddande faktorer, där vi beskriver faktorer som kan påverka barnets utveckling i en positiv riktning. Vi redogör även för de styrdokument som vi anser relevanta för vår rapport. Rapporten genomsyras av ett specialpedagogiskt perspektiv och utifrån detta beskriver vi specialpedagogens roll i arbetet med barn från missbruksfamiljer.

2.1 Styrdokument

Vi har granskat följande styrdokument som vi funnit relevanta för vår undersökning. Både barnens rättigheter och våra skyldigheter, som personal i skolan, belyses.

2.1.1 Världshälsoorganisationen (WHO)

Cohen (1997) refererar till världskongressen i Paris 1995 där Världshälsoorganisationen tillsammans med de deltagande länderna (inklusive Sverige) accepterade fem etiska punkter angående hälsa, samhälle och alkohol:

> 1. Alla människor har rätten till ett familjeliv och yrkesliv fritt från olyckor, våld och andra negativa konsekvenser av alkohol.
> 2. Alla människor har rätt till en rättvisande information, tidigt i livet, om de konsekvenser alkoholkonsumtion kan ha på hälsa, familj och samhälle.
> 3. Alla barn och ungdomar har rätten till en trygg uppväxt fria från de negativa konsekvenserna av alkohol, och så långt det är möjligt, skyddade från marknadsföring av alkoholdrycker.
> 4. Alla människor med skadlig alkoholkonsumtion och deras familjemedlemmar skall ha tillgång till vård och behandling.
> 5. Alla människor som inte vill, eller kan dricka alkohol av hälsoskäl, har rätten att vara skyddade från trycket att dricka alkohol och rätten till stöd för sin nyktra livsstil (s. 9).

2.1.2 Förenta Nationernas (FN) barnkonvention

1989 antog FN (Regeringskansliet, 2005) en konvention för att skydda barns mänskliga rättigheter. Konventionen är indelad i 54 olika artiklar. I artikel 19 står det:

> 1. Konventionsstaterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och sociala åtgärder samt åtgärder i utbildningssyfte för att skydda barnet mot alla former av fysisk eller psykisk våld, skada eller övergrepp, vanvård eller försumlig behandling, misshandel eller utnyttjande, innefattande sexuella övergrepp, medan barnet är i föräldrarnas eller den ena förälderns, vårdnadshavares eller annan persons vård.
> 2. Sådana skyddsåtgärder bör, på det sätt som kan vara lämpligt, innefatta effektiva förfaranden för såväl upprättandet av sociala program som syftar till att ge barnet och dem som har hand om barnet nödvändigt stöd, som för andra former av förebyggande och för identifiering, rapportering, remittering, undersökning, behandling och uppföljning av fall av ovan beskrivna sätt att behandla barn illa samt, om så är lämpligt förfaranden för rättsligt ingripande.

Artikel 27 (del av) säger:

> 1. Konventionsstaterna erkänner rätten för varje barn till den levnadsstandard som krävs för barnets fysiska, psykiska, andliga, moraliska och sociala utveckling.

> 2. Föräldrar eller andra som är ansvariga för barnet har, inom ramen för sin förmåga och sina ekonomiska resurser, huvudansvaret för att säkerställa de levnadsvillkor som är nödvändiga för barnets utveckling.

2.1.3 Föräldrabalken (FB)

Enligt Föräldrabalken (1949), 6 kap. 2 § är det föräldern eller vårdnadshavaren som har huvudansvaret för barnets fysiska och psykiska omsorg. Föräldern ska ge barnet omvårdnad och trygghet samt se till att barnet får sina behov tillgodosedda. Barnet får inte bestraffas kroppsligt eller utsättas för annan kränkande handling. I samma kapitel 2 § står det förutom detta följande:

> Den som har vårdnaden om ett barn har ett ansvar för barnets personliga förhållanden och skall se till att barnets behov enligt 1 § blir tillgodosedda. Barnets vårdnadshavare svarar även för att barnet får den tillsyn som behövs med hänsyn till dess ålder, utveckling och övriga omständigheter samt skall bevaka att barnet får tillfredsställande försörjning och utbildning.

2.1.4 Socialtjänstlagen (SoL)

En ny socialtjänstlag (2001:453) trädde i kraft 1 januari 2002 och ersatte därmed socialtjänstlagen från 1980. Barnens ställning har förstärkts i socialtjänstlagen. Barnperspektivet har förtydligats tack vare FN:s konvention om barns rättigheter. I 5 kap. finns Särskilda bestämmelser för barn och unga. I 1§ står det att socialnämnden bl.a. ska:

> - verka för att barn och ungdomar växer upp under trygga och goda förhållanden,
> - i nära samarbete med hemmen främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och ungdomar,
> - med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken på ogynnsam utveckling,
> - aktivt arbeta för att förebygga och motverka missbruk bland barn och ungdom av alkoholhaltiga drycker, andra berusningsmedel eller beroendeframkallande medel samt dopningsmedel,

2.1.5 Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga

Denna lag (SFS 1990:52) styr samhällets möjligheter att ingripa mot vårdnadshavarens vilja om barn far illa**.**
I 2 § står det:

> Vård skall beslutas om det på grund av fysisk eller psykisk misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas …….

Enligt Lagerberg och Sundelin (2000) är missbruk i någon form det vanligaste skälet till att ett barn blir omhändertaget med stöd av denna lag.

2.1.6 Läroplan, Lpo 94

I Lpo 94 (Skolverket, 2006) för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet nämns att varje barn ska få det stöd och stimulans som behövs för att barnet ska kunna utvecklas i sitt lärande. Insatser för barn med särskilt stöd ska uppmärksammas. Elevhälsans arbete behöver stärkas och där ska arbetet med de förebyggande åtgärderna prioriteras för att minska riskfaktorerna. Skolans rektor har därtill ansvar för att skolpersonalen får den kompetensutveckling som krävs för att kunna utföra sina uppgifter.

Läroplanen fastslår att alla som arbetar i skolan ska hjälpa elever som behöver särskilt stöd samt att läraren ska utgå från varje elevs behov, förutsättningar, erfarenhet och tänkande. Det är skolans ansvar att möta elevens svårigheter med pedagogiska, organisatoriska eller miljörelaterade åtgärder för att reducera svårigheterna.

2.1.7 Grundskoleförordningen

Enligt SFS1994:1194 kapitel 5 § 5 står att särskilt stöd i undervisningen ska ges till elever med behov av specialpedagogiska insatser. Stödet ska i första hand ges inom den klass som eleven går i.

2.1.8 Högskoleförordningen

Enligt Högskoleförordningen, 1993:100 39. Specialpedagogexamen, (Utbildningsdepartementet 2001:23) är specialpedagogens roll, förutom att vara en kompetent pedagog**,** följande:

- identifiera, analysera och delta i arbete med att undanröja hinder för och orsaker till svårigheter i undervisning och lärandemiljöer
- genomföra pedagogiska utredningar och analysera individens svårigheter på organisations-, grupp- och individnivå,
- utforma och delta i arbetet med att genomföra åtgärdsprogram i samverkan mellan skola och hem för att stödja elever och utveckla verksamhetens undervisnings- och lärandemiljöer,
- utveckla principer och former för pedagogisk mångfald inom verksamhetens ram,
- vara kvalificerad samtalspartner och rådgivare i pedagogiska frågor för föräldrar samt för kollegor och andra berörda yrkesutövare,
- genomföra uppföljning och utvärdering samt delta i ledningen av den lokala skolans utveckling för att kunna möta behoven hos alla elever

Specialpedagogutbildningen utgår från ett tvärvetenskapligt perspektiv, som har sina teorier i pedagogik, psykologi, sociologi och medicin (SFS, 2001:23). Utbildningen ger en specialpedagogisk kompetens att möta alla barn. Varje barn har rätt att mötas av respekt och förståelse samt att de har rätt att bli sedda och få sina behov tillgodosedda i en lärandemiljö, som präglas av gemenskap och delaktighet. I flertalet kommuner inrättas resursteam som består av olika yrkeskategorier inom medicinsk, psykologisk, social- och specialpedagogisk kompetens. Resurserna ska samordnas och kunna utnyttjas optimalt, så att det finns flera kompetenser kring ett barn (Ahlberg, 2001). Specialpedagogen har i många kommuner ett övergripande ansvar för resursfördelning med rådgivande, konsultativa, handledande och undervisande inslag, samt kompetens att leda forskning och utredningsarbete. Specialpedagogen ska i det pedagogiska arbetet ta hänsyn till såväl medicinska förhållanden som psykologiska, sociala och organisatoriska.

Specialpedagogerna får sina uppdrag från arbetslag eller rektorer. När pedagoger upplever att barn är i behov av stöd kan specialpedagogen rådfrågas och en utredning påbörjas. Specialpedagogen kan då i sin utredning identifiera, analysera och undanröja hinder och orsaker till svårigheterna i lärandemiljön. Barnens olikheter gör att skolans verksamhet måste

anpassas efter barnens individuella förutsättningar och behov (Persson, 2001). Vid de pedagogiska utredningarna analyserar specialpedagogen barnets svårigheter på individ-, grupp- och organisationsnivå. Förutom detta tittar man på barnets individuella kunskapsutveckling och sociala kompetens. Den specialpedagogiska grundkompetensen är att kunna förstå och reflektera över pedagogiska konsekvenser av barnens svårigheter och veta vilka särskilda stödåtgärder som behövs. Specialpedagogiska insatser är avsedda att sättas in där den vanliga pedagogiken bedöms att inte räcka till, menar Persson (2001).

2.1.9 Lagen om anmälningsplikt

Alla som är verksamma inom verksamheter som omfattar barn och ungdomar har skyldighet att anmäla till socialnämnden om de får kännedom om att barnet far illa enligt 14 kap. 1 § SoL (2001):

> Var och en som får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd bör anmäla detta till nämnden.
> Myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom samt andra myndigheter inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten är skyldiga att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet för kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd…….

Även osäkra fall ska anmälas. Denna anmälningsplikt är barnets yttersta skydd. Trots detta anmäls mindre än vartannat anmälningspliktigt fall. Anledningen till detta är bland annat att det finns en okunskap om lagstiftningen, osäkerhet kring vad man ser, brister i rutiner och stöd i skolan samt dåliga erfarenheter i kontakten med socialtjänsten (Olsson, 2001). Bengtsson och Gavelin (2004) anser att ju mer kunskap om lagstiftning och socialtjänstens arbete det finns i personalgruppen desto mindre är risken för motsättningar kring en anmälan**.** Hindberg (1999) framhåller vikten av att utsatta barn får den hjälp de ska ha i tid. Tidiga insatser innebär i allmänhet mindre omfattande och mindre dramatiska insatser än om missförhållanden får fortgå under en längre tid. Fridh och Norman (2005) beskriver hur en anmälan kan gå till. Flertalet av anmälningarna kommer från personer med anmälningsskyldighet. En anmälan kan ske anonymt men det kan medföra en del problem som t.ex. svårigheter om anmälan behövs kompletteras.

Efter att en anmälan är gjord värderas den och beslut tas om vad som ska göras. Därefter kontaktas föräldrarna för samtal, både enskilt och som par. Även samtal med andra referenter (lärare, läkare, vänner till familjen) sker. Utifrån detta försöker utredaren sedan bilda sig en uppfattning om barnets situation. Bengtsson och Gavelin (2004) poängterar att det är viktigt att man gör en ny anmälan om ytterligare misstanke uppstår eftersom den tidigare utredningen kan vara avslutad utan att ha lett till någon åtgärd. För att socialtjänsten ska kunna kontakta familjen igen krävs en ny anmälan. Barns behov i centrum, BBIC (Socialstyrelsen, 2006) menar att när beslut ska fattas ska en bedömning göras utifrån barnets bästa, men inte isolerade från sina föräldrar. Det är alltid barnets bästa som ska beaktas, utredas och redovisas. Barnet har rätt att uttrycka sina uppfattningar och det är socialtjänsten som har till uppgift att skaffa sig en bild av barnet och dennes behov med hänsyn till mognad och ålder på barnet.

2.2 Riskfaktorer

Riskfaktorer är, enligt Broberg, Almqvist och Tjus (2005), faktorer i miljön som ökar risken för att barnet utsätts för en försumlig barnuppfostran. Detta kan t.ex. vara psykisk sjukdom eller missbruk hos föräldern vilket negativt kan påverka samspelet mellan barn och förälder. De riskfaktorer som vi har valt att beskriva är barnets uppväxtmiljö, som vi anser har en bidragande effekt på barnets psykiska hälsa, samt den genetiska ärftligheten vid alkoholmissbruk. Broberg m.fl. (2005) förklarar att alkoholmissbruk är en allvarlig riskfaktor eftersom det ofta leder till allvarliga konsekvenser för samspelet, både mellan föräldrarna och mellan förälder och barn. Genom att ha kunskap om de olika riskfaktorerna tror vi förståelsen för tidiga insatta åtgärder kan öka och det förebyggande arbetet få en mer betydande meningsfullhet.

2.2.1 Uppväxtmiljön

Vi har alla olika tankar om hur en familj med missbruksproblem ser ut. Ofta är det de utslagna personerna som vi ser ute på gator och torg som vi först och främst tänker på. Enligt Christensen (1993) är detta dock bara toppen av isberget som syns, det vill säga endast en bråkdel av det totala missbruket. Barn till missbrukare växer upp under likartade hemförhållande med en underton av spänning och oro. Killén (2000) poängterar att för barn i missbrukarfamiljer är tillvaron präglad av en ständig oro, oro att ta hem vänner, oro för föräldrarna, oro för att bli bortglömd, oro för våld och konflikter osv. Även Broberg m.fl. (2005) bekräftar det och menar att familjesituationen och familjehemligheten negativt påverkar barnets sociala liv. Det blir svårt att förstå det som händer och hur barnet ska agera och förhålla sig till det. Därför är det viktigt att andra vuxna hjälper barnen att förstå sin situation och att de inte bara försöker trösta.

Barnen får tidigt lära sig att föräldrarnas missbrukssituation inte är något man talar om. Broberg m.fl. (2005) förklarar detta med att det missbrukande föräldern ofta har så stora svårigheter med sitt eget liv och intalar då sig själv att barnet inte påverkas eftersom det är deras yttersta förhoppning. Missbruk hör till förnekande av problemet och oftast bagatelliseras belastningen som barnet utsätts för. Det är påfrestande för barnet att bära på en familjehemlighet. Denna familjehemlighet leder ofta till att familjen lever ett isolerat liv (Christensen, 1993). Bengtsson och Gavelin (2004) utvecklar denna isolering på så sätt att familjen ofta saknar ett nätverk runt sig. Men det kan även vara så att man inte vågar använda sig av sitt nätverk med rädsla av att bli ifrågasatt som förälder. Föräldrarna lever dessutom med en ständig rädsla för att barnet ska omhändertas**.**

Missbruket hindrar föräldrarna från att se sitt barn men kan även hindra barnet från att se sin förälder**.** På liknade sätt beskriver Lindstein (2001) att barnen dras in i familjehemligheten och att hela vardagen kan komma att handla om att hantera de situationer som är konsekvenser av missbruket. Författaren menar vidare att det finns en hög stressnivå i en familj med missbruk, vilket bland annat påverkas av att det ofta finns konflikter och att mycket i tillvaron är oförutsägbart. De rutiner som hör ihop med ett väl fungerande familjeliv (mattider, hygien, regler och gränssättning) kan ofta brista när missbruket styr familjen. Bengtsson och Gavelin (2004) beskriver även hur personer (grannar, släktingar, vänner, lärare) runt omkring familjen förstärker hemligheten genom att inte säga något, trots att de vet eller anar vad som pågår. Följderna av ett dolt missbruk leder inte till att konsekvenserna för barnet blir mindre. Istället kan det innebära att det är mindre troligt att någon reagerar.

Den partner som lever nära en alkoholist utvecklar ofta ett medberoende. Ofta är stressen hög hos denne. Mycket energi går åt till ilska. Det är då svårt att finnas till för barnen. Avståndet ökar med tiden mellan alkoholisten och den medberoende. Barnet blir på så sätt sviket av båda föräldrarna (Cohen, 1997). Bengtsson och Gavelin (2004) förstärker denna åsikt genom att framställa hur den nyktra förälder förnekar missbrukets konsekvenser för barnen. All kraft går åt till missbrukaren och orken räcker inte till för föräldrarollen. Enligt Kärnekull-Jakobsson (1997) är barn som lever ensamma med en alkoholist särskilt utsatta. Även Hansen (1994) beskriver hur de som lever ihop med en alkoholist känner sig otrygga och hela tiden försöker balansera missbrukarens känslotillstånd genom att dölja sin egen fruktan och förtvivlan. Detta leder ofta till förlorad självkänsla och starka skam- och skuldkänslor**.** Broberg m.fl. (2005) förtydligar föräldrarnas betydelse:

> ”Ett samhälle som sätter värde på sina barn, måste vårda sig om deras föräldrar” (s. 325).

Killén (2000) menar att missbrukaren ofta har förväntningar på att barnet ska åta sig den vuxnes roll i relationen och ta hand om föräldern, istället för tvärtom. Barnen utvecklar en ångest och oro och lägger mycket energi till att observera och tolka de vuxna för att kunna förstå dem. Många barn lägger mycket kraft på att oroa sig och ge de vuxna mycket omsorg, men som de själva inte får mycket av. Barnet tar ofta ansvar för både sig själv, syskon och föräldrarna. Även Ribbing (2005) visar på att rollerna i familjen är förvirrade och barn kan tvingas att bli förälder till sina missbrukande och medberoende föräldrar. Samspelet mellan barn och oförutsägbara föräldrar är på så sätt gränslöst och obefintligt. Mortensen (1994) anser istället att barnets skuldkänslor gör att barnet själv tar på sig de vuxnas ansvar, s.k. parenting. Barnet saknar dock oftast de förutsättningar som ansvaret kräver. På grund av ärftligheten är många missbrukare själva barn till alkoholister. Därför förekommer ofta bristande kunskaper om hur föräldrar bör fungera och agera samt hur viktiga föräldrarna är för barnets utveckling, (Bengtsson & Gavelin, 2004). Killén (2000) menar vidare att föräldern ofta saknar möjlighet att kunna förstå barnets behov och kunna tillfredställa dessa. Förutom fysiska övergrepp som missbrukaren kan orsaka sina barn, tillkommer psykisk och socioemotionell påverkan på barnets utveckling. Det är vanligt att barn i missbrukarfamiljer får klara mycket på egen hand. Vägledning och gränser saknas (Bengtsson & Gavelin, 2004). Weinehall (2004) redogör för hur vardagslivet kan se ut för barn i missbrukarfamiljer, med osäkerheten över att aldrig veta hur saker och ting ska sluta. Det finns ingen struktur och planering utan oordning, oreda, otrygghet och tillfälliga lösningar för stunden. I otryggheten finns även en oro och ständig beredskap om något ska eller kan inträffa.

2.2.2 Genetiska faktorer

Andreasson (2003) konstaterar att barn till missbrukande föräldrar är en grupp som själva riskerar att utveckla ett eget missbruk. Författaren framhäver att de allvarligaste riskfaktorerna är genetiskt ärftlighet i kombination med en uppväxtmiljö präglad av missbruk. Bristande stöd från hemmet ökar risken för tidig asocialitet, utslagning och missbruk. Andreasson skriver vidare att det finns en stark genetisk komponent i alkoholberoende. Förekomst av nära anhörig med alkoholberoende är en riskfaktor för alkoholproblem. En hög tolerans av alkohol, som ofta är en del av det genetiska arvet, utgör en riskfaktor för framtida alkoholproblem eftersom vissa personer tenderar att dricka mer än andra. Med insikt om detta, rekommenderar författaren förebyggande insatser riktade till barn i missbrukarmiljöer. En europeisk studie gjord av Steinhausen (1995) visar att risken för alkoholmissbruk hos barn till alkoholister är sju gånger större jämfört med hos barn till icke alkoholmissbrukare. Risken bedöms större för manliga familjemedlemmar än för kvinnliga. Undersökningen pekar dessutom på att även

adoptivbarn till missbrukare löper större risk att själva utveckla ett missbruk oavsett kontakt med den biologiska föräldern.

Ribbing (2005) anser att de genetiska faktorerna är avgörande om en person utvecklar ett missbruk. Men författaren hävdar också att det är en kedja av egenskaper, erfarenheter, händelser i livet samt tillgänglighet och attityder till alkohol i omgivningen som påverkar. Broberg m.fl. (2005) beskriver hur den genetiska komponenten gör barnets situation än mer komplicerad. Då barnet har ärvt en viss sårbarhet för utvecklande av någon form av missbruk, gör det att barnet drabbats dubbelt av förälderns problem.

2.3 Beteende och signaler

Flera författare (Bengtsson & Gavelin, 2004; Christensen, 1993; Cohen, 1997) beskriver fyra olika överlevnadsstrategier som barn i missbrukarfamiljer kan utveckla för att kunna hantera situationen. Rollerna behövs för att vidmakthålla balansen i familjen och skapa någon form av förutsägbarhet. Barnet kan förflytta sig mellan de olika rollerna och enligt Christensen (1993) kan man se liknande beteenden och försvarsmönster hos andra barn vars föräldrar brister i omsorgen. Även normalfungerande familjer kan i krissituationer uppvisa samma symtom. De fyra rollerna är enligt Cohen (1997):

Hjälten - tar över ansvaret hemma, blir föräldrar till sina föräldrar, ambitiös, tar ansvar i skolan, sätter andras behov före sina egna.
Clownen - skojar bort problemen, vill dra uppmärksamheten till sig själv för att dölja problemet. Ofta okoncentrerad, hyperaktiv, tröttnar fort. Bakom masken känner sig ofta clownen otillräcklig och betydelselös.
Syndabocken - försöker, liksom clownen, att skoja bort problemet och dra uppmärksamheten till sig själv, bråkstaken i skolan. Under ytan känner barnet sig utstött, otillräcklig med en nästan obefintlig självkänsla.
Tapetblomman - osynlig, blyg. Ofta flickor. Försöker smälta in, rädd för att ställa till problem, vågar inte visa egna känslor.

Bengtsson och Gavelin (2004) poängterar dock att man ska använda beskrivningar av roller med försiktighet eftersom det kan vara lätt att låsa tanken vid barnets symtom. Även Hindberg (1999) beskriver barnets reaktionsmönster med de fyra kategorierna och menar att det även finns andra mönster eller regler, som ofta förekommer i familjer med missbruk. Det första är att man inte talar om det verkliga problemet, inte ens i familjen. Slutligen får detta till följd att barnet vänjer sig vid att inte tro på det de ser, hör och upplever. Barnets situation är ofta så förvirrande att det har svårt att sätta ord på den och vet inte hur det ska berätta om det som sker. Att hålla tyst om hemligheten gör att barnet känner sig oerhört ensamt och har en känsla av hopplöshet. För det andra lär sig barn i en missbrukarfamilj att föräldrarna inte håller vad de har lovat. Genom föräldrarnas svikna löften lär sig barnen att inte lita på andra. Det är också svårt som barn att lita på en vuxen som gör barnet förvirrat, generat, förödmjukar, sviker och utsätter det för fysisk fara. En tredje regel är, enligt författaren, att inte känna efter. Barnet lär sig att när föräldrarnas intresse fokuseras på alkoholen, blir det inte mycket utrymme kvar till barnet och att deras känslor är mindre viktiga. Barnet lär sig att hålla tillbaka sina egna känslor som annars innebär en stor risk som de inte våga utsätta sig för. För att klara sin situation hittar barnet en strategi att stänga av sina känslor och detta blir ofta ett livsmönster. Barnen behöver hjälp att förstå sammanhangen, bli av med skuld och skam, hitta sina känslor och tro på sig själva och på vad de ser och hör. Trots att känslorna i en alkoholistfamilj är undanträngda, så finns känslorna under ytan. Ett vanligt kännetecken är att

de har svårt att känna igen känslor. De har inte fått bekräftelse på att alla känslor är okej. När någon uppmärksammat barnets situation krävs det tålamod och mycket arbete innan barnet vågar släppa sin misstänksamhet och känna tillit till en annan person.

Enligt Bengtsson och Gavelin (2004) får barnet tidigt lära sig att förneka sina känslor och intryck. Det blir ett livsmönster för barnet att ignorera sina känslor. Som vuxen kan det senare i livet vara svårt att hitta sina egna känslor och signaler. Det som var funktionellt och praktiskt som barn blir istället ett symtom som vuxen**.** Weinehall (2004) skildrar barns uppväxtvillkor och hur de utvecklat handlingsmönster för att klara av sin situation. Vissa strategier är aktivt agerande medan andra är mer en passiv form. Ett aktivt agerande för att skapa förändring är att protestera och ingripa vid en våldhändelse i hemmet eller att söka hjälp hos sociala myndigheter och polis. Barnen stannar hemma för att kunna bevaka eller ingripa vid behov när oro och ansvar för familjen tar överhand. Den mer passiva formen av strategi är att t.ex. rymma och hålla sig borta för att inte bli inblandad och utsatt för fysiskt våld, att inte prata om det som pågår, utan bära tankarna inom sig och försöka ha kontroll på känslorna genom att inte visa vad som känns är också en strategi.

Stiftelsen Allmänna Barnhusets rapport (2004) beskriver svårigheten att upptäcka brister i spädbarnets anknytning till sina föräldrar. Eftersom riktigt små barn sällan visar typiska symtom på att de far illa, är det svårt att upptäcka att något inte stämmer i samspel och anknytning till sina föräldrar. En del barn kan dock vara kontaktsökande och klängiga medan ett annat barn blir tillbakadraget. Äldre barn uppvisar ofta en skeptisk inställning och visar misstänksamhet mot andra människor. Både Mortensen (1994) och Killén (2000) anser att barn till missbrukare ofta har problem med t.ex. ångest och nedstämdhet, dålig självbild, skolproblem, utåtagerande beteende, depression och sömnproblem. Dessa problem uttrycker barnet på olika sätt. Det kan vara genom magsmärtor, spänd muskulatur, huvudvärk, koncentrationsproblem, enures/enkorpes (ofrivillig urin-/tarmtömning), trötthet, sociala svårigheter, överdriven anpassning och känslomässig labilitet. Även Ribbing (2005) styrker dessa indirekta symptom och menar att alla barn som växer upp med missbrukande föräldrar behöver hjälp. Författaren tar upp att alla barn påverkas och utifrån personlighet, plats i syskonskaran, kön och sociala förväntningar använder de sig av olika strategier och pendlar mellan dessa för att lindra sin smärta.

En undersökning (SOU 1994:29) visar att den personal som har mest kunskap och erfarenhet av missbruk också är den personen som upptäcker flest barn med denna bakgrund. Enligt Steinhausen (1995) är uppförandestörningar, hyperaktivitet, brottslighet, eget missbruk, ängslan, depression och somatiska problem (sömnproblem, ätstörningar, huvudvärk) de vanligaste problemen hos barn till alkoholmissbrukare. Även Hansen (1994) bekräftar detta, men understryker att det är viktigt att man är införstådd med att barnets reaktioner och bearbetningsmetoder kan förändras på grund av olika omständigheter**.**

Killén (2000) menar att barn som växer upp i missbrukarmiljöer bär på ständig oro och ångest som kommer till uttryck på olika sätt. En del barn blir utåtagerande och har beteendeproblem som märks tydligt, medan andra istället försöker dölja sina problem genom överdriven anpassning De har svårt att veta vad som är sant och det beror på att lögnen är en del av familjemönstret. Barnen kan ha väldigt delade känslor för sina föräldrar som de dels tycker om, dels känner sorg, besvikelse och vrede gentemot. De lider även brist på tillit. De tror aldrig att det blir som vuxna säger, eftersom löften bryts gång på gång. Bengtsson och Gavelin (2004) beskriver även hjälplöshet och maktlöshet som vanliga känslor hos barnet. Barnet kan inte, trots sin vilja, förmå föräldern att sluta dricka. Barnet kan inte heller påverka

föräldrarnas relation och har inte själv möjlighet att lämna hemmet och den rådande situationen.

2.4 Skolsituationen

Ribbing (2005) menar att samhället förväntar sig att alla barn ska växa upp utan att påverkas av sina hemförhållanden. De förväntas klara av skolan, hälsan och sin psykiska utveckling och samtidigt ta hand om det föräldrarna inte orkar. Barn tillbringar en stor del av sin dag i skolan och därför är det viktigt att det är en plats där barnen kan få stöd. På alla skolor finns det barn vars föräldrar missbrukar alkohol. Det kanske inte märks utåt men barn reagerar alltid på missbruket. Det är viktigt att vara medveten om det och fundera på hur man själv förhåller sig till alkohol. Våra uppfattningar om hur föräldrar bör vara mot sina barn spelar också in. För att bättre nå fram till familjer med missbruksproblem, är det viktigt att seriöst sätta sig in i deras situation och reflektera över hur vi själva skulle vilja bli bemötta om vi var i deras situation (Christensen, 1993). Både medvetna och omedvetna attityder och ambivalenta känslor inför alkohol försvårar vårt möte med familjer med missbruk. Att arbeta med barn och komma nära familjer som lever med beroendeproblematik kan väcka oväntade reaktioner och till och med annorlunda beteende hos oss. Att möta barn som på ett eller annat sätt lever under svåra omständigheter är smärtsamt och påminner oss ibland om egna obearbetade känslor och upplevelser. I mötet med dessa barn kan vi också känna att vi inte räcker till så som vi önskar och kanske borde, med tanke på de stora behov barnet och dess familj har. Kinge (2000) menar att för att kunna agera yrkesmässigt krävs både teoretisk kunskap med förståelse för, kunskap och medvetenhet om barnets reaktioner och beteende, men även en inre kompetens som innebär en kontakt med sina egna känslor och upplevelser. Kunskapen om vårt eget sätt att reagera och fungera är viktigt i mötet med barnet. De vuxna ska ha kunskap om sina egna typiska reaktionsmönster i speciella situationer med speciella personer. Crafoord (1994) skriver att var och en har sin historia, och reflektionen över sin egen historia är en förutsättning för att kunna lyssna på vad andra personer berättar**.** Hellsten (2004) betonar att när en person inte står i kontakt med sig själv, kan den inte heller uppleva närhet till andra. Det är den närhet som tilltar när en människa blir sann mot sig själv och växer med en inre kompetens. Kärnekull-Jakobsson (1997) uttrycker detsamma;

> ”För att tryggt kunna möta andra som har det svårt är det viktigt att vila i sig själv” (s. 39).

På liknande sätt beskriver Tönnäng (2005) att de vuxna ska vara observanta på sina egna reaktioner och behov. Då ökar förutsättningarna att på ett utvecklande och konstruktivt sätt kunna möta barnens behov. Författaren menar att man ska våga möta sig själv och det man upplever. Att öka sin självkännedom kräver både tid och mod, men på sikt blir det en investering som i framtiden blir till nytta och glädje även för andra. Gren (2001) hävdar att i arbetet med barnen så är pedagogen själv det stora redskapet. Författaren menar att det är pedagogens idéer och färdigheter som präglar verksamheten genom de värderingar, normer, ideal och den grundsyn hon har på andra. Gren poängtera även medvetenheten om de egna värderingarna och att pedagogen förmedlar värdegrunden på ett aktivt sätt i mötet med barnen. Här är personlig mognad och god självinsikt av stort värde. Även Killén (2000) betonar vikten av att vara medveten om sin egen historia:

> ”Endast om jag kan möta mitt förflutna kan jag möta min framtid.
> Det är nu jag har i handen vem jag i framtiden kommer att vara.” (s. 3).

Enligt Bengtsson och Gavelin (2004) är det viktigaste i arbetet med barn i svårigheter, att man hjälper barnet att förstå sig själv, sina känslor och sin tillvaro. Den vuxne stödjer detta genom

att bekräfta barnets upplevelser och hjälper barnet att placera dem i sitt sammanhang, (jämför KASAM, nr 2.7.2)

Som viktiga faktorer för att fler barn till missbrukare ska kunna upptäckas nämner Killén (2000) bland annat, att vuxna ska vara lyhörda och uppmärksamma på barnen och föräldrarna. Det är också viktigt att de vuxna tar det barnen berättar på allvar. Vid insatser krävs känslighet, inlevelse och insikt menar författaren och påpekar vidare att de professionella ska ha en gemensam kunskapsbas om barn och barns utveckling i samspel med omgivningen, och det krävs ett medvetet yrkesövergripande samarbete**.** All skolpersonal måste ta sitt ansvar i att skaffa kunskap i att se när barn far illa, visa att de ser dem och sedan ha mod och kompetens att göra något.

Ingen yrkesgrupp eller organisation kan själva lösa de problem som missbruk i familjen innebär. Insatser bör samordnas och det kan vara socialtjänst, missbrukarvård, barnomsorg, skola och psykiatri som samverkar på olika nivåer utifrån sin specialkompetens, enligt Killén (2000). Personal som har kunskap och erfarenhet av missbruk upptäcker flest barn som lever i familjer med missbruksproblem (SOU 1994:29). Enligt Hansen (1994) är det förskole- eller skolpersonalens förmåga och vilja att se som är avgörande för att barnens problem ska upptäckas. Det är mycket sällan några tecken inte alls finns. Killén (2000) poängterar att om de professionella drar konsekvenserna av det de ser genom att visa att de ser och förstår, kan det vara första kontakten i en skapande relation till barnet. Personen kan senare utvecklas till en trygg anknytningsperson för barnet. Bengtsson och Gavelin (2004) betonar att skolans ansvar är barnets situation i skolan och inte barnets hemförhållanden. Lärarens arbete är krävande och det är viktigt att denne inte tar på sig orimliga krav. Läraren behöver få dela med sig av sina erfarenheter i arbetslaget och behöver handledning för att få stöd. Där kan elevvårdsteamet fylla en viktig funktion och forma en gemensam röst för barnets bästa.

Barns behov i centrum, BBIC, (Socialstyrelsen, 2006) menar att socialtjänstens viktiga grundprincip är att ha en helhetssyn på barnet. De ska se på olika delar i barnets vardag som ömsesidigt påverkar varandra bl.a. hemsituationen, skolsituationen, relationer, fritid samt psykisk och fysisk hälsa i ett sammanhang, för att få en helhetsbild på barnet. BBIC påpekar att socialtjänsten, skola, förskola, polis, hälso- och sjukvård har lagstadgad skyldighet att samverka när det gäller barn som far illa eller riskerar att fara illa. Det är socialtjänsten som har ansvar för att samarbete kommer igång. Även Hindberg (1999) menar att samarbete är nyckeln till ett effektivt förebyggande arbete. Genom en helhetsbild av familjesituationen kan behov och åtgärder vidtas med större säkerhet än om var och en ska försöka lösa problemet. Att kunna kombinera olika synsätt ökar möjligheten att förstå och hjälpa varje enskilt barn. Författaren ser samverkan som ett medel att förbättra och utveckla insatserna, nå resultat och höja kvalitén på arbetet. Samverkan är därmed både en arbetsmetod och ett sätt att organisera och hantera resurser.

Lindstein (2001) intygar att många barn som levt eller lever i missbrukarfamiljer kan dra nytta av att få kunskap om själva missbruket. Barnen behöver prata om vad alkohol och droger är för att lättare förstå vad som händer med föräldrarna när de missbrukar och alla omständigheter runtomkring det. Skerfving (2005) betonar också att barnen måste få information om sina egna föräldrars missbruk. Trots att sanningen många gånger är hård att höra, är den till mer hjälp än att leva i ovisshet. Informationen måste naturligtvis anpassas till barnets ålder. Killén (2000) menar att om man ska kunna hjälpa ett barn att bearbeta sina känslor och sin situation är det viktigt att först avdramatisera tabun kring föräldrarnas tillstånd. Barn till missbrukare har lärt sig att situationen är skam- och skuldbelagd och att

man inte talar om dessa problem. Killén skriver vidare att barnen ska känna sig bekräftade och den känslan kan förstärkas med stöd av den vuxne som engagerar sig. Det är viktigt för barnen att de är rätt rustade när de ska bearbeta och berätta om svåra upplevelser. De ska få hjälp att sätta ord på sina upplevelser och ha någon att dela smärtan med och då kan känslan av skuld och skam minskas. De ska även få hjälp med att berätta och sätta känslor på det som hänt och händer istället för att skjuta undan känslorna. Barnet har svårt att förstå omvärlden och har behov av att någon förklarar den förändrade föräldrarns beteende och gör det obegripliga beteendet begripligt. Hindberg (1999) menar att man ska utgå från barnperspektivet och se och förstå varje enskilt barn utifrån deras sammanhang, med hänsyn till ålder, kön, etisk tillhörighet och kulturell bakgrund. Hindberg (1999) refererar till Andersson som har formulerat tre grundläggande frågor när man talar med barn i utredning och forskningssammanhang: Hur ska man ta reda på vad barnen tycker och hur ska man väga det barnet säger mot den kunskap man själv har om barn, samt hur ska man väga det barnet säger mot andra intressen. Författaren menar vidare att det inte är helt enkelt att tolka, förstå och ta hänsyn till det barnet berättar. Utifrån barnkonventionens (Barnombudsmannen, 1989) beskrivning på barnperspektivet ska man utgå från respekten för barnets fulla människovärde och integritet samt barndomens egenvärde där man ser barnen som unika individer med egna behov.

Killén (2000) poängterar att vuxna många gånger undviker att tala om svårigheter med anledning av att man vill ta hänsyn till barnen och att man vill skydda dem. Därmed får barnen lida i det tysta när svårigheten ligger hos den vuxne som tycker det är påfrestande och svårt för sin egen del. Ofta blir vuxna beklämda och bekymrade när de hör om barnets situation och förlorar förmågan att förmedla något positivt till dem och de känner sig handfallna. Många hindras av att inte veta hur de ska hjälpa barnet, vad de ska säga och göra och de är rädda för att inte ha något svar eller kunskap om vad som händer om de ingriper. Som vettig vuxen, menar Ribbing (2005) att vi behöver kunskap om alkohol och konsekvenserna på barnet och familjen. Vi ska även inta ett barnperspektiv och förstå vad som händer om inte barnet får hjälp. Vi behöver veta vad som hjälper barnet att gå vidare och hur vi kan trösta, lyssna och stödja. När vi ska hjälpa barnet finns några grundläggande teser som är viktiga att förmedla till barnet. Dessa teser kan, enligt Killén (2000), även vara grunden i det förebyggande arbetet på en skola:

<u>Det är inte ditt fel</u>. Allt för många barn lever i förvissningen om att det är deras fel att föräldrarna dricker.
<u>Du är inte ensam</u>. Missbruket är ofta en familjehemlighet och barnen tror att de är helt ensamma om att leva i denna situation. När de lär sig att det finns fler som lever i samma situation blir det oftast lättare. Det är ofta bra att vara med i en samtalsgrupp så de få träffa varandra. Eftersom barnen ofta har svårt att tro på vuxna är kontakten med andra barn i samma situation viktig och har stor avlastningseffekt. Alla barn känner dock inte så, utan vill hellre prata med en vuxen som bryr sig.
<u>Det är tillåtet att tala med andra om sin situation</u>. Barn tror ofta att de inte får prata om sitt hemliv med någon utomstående. Det upplevs som ett svek mot föräldrarna. Det är oerhört viktigt att barnen får klart för sig att det är tillåtet att prata med andra om hur de har det hemma (Killén, 2000).

För att få information om familjens situation kan man använda sig av så kallade processfrågor när man samtalar med barnet. Frågor som inleds med var, när, på vilket sätt etc. främjar till eftertanke som kan leda till att man djupare kan tränga in i problemens kärna (Fridh & Norman, 2005). En tumregel, enligt Ribbing (2005), är att som man frågar får man svar. Vi

ska utgå från barnets nivå och ställa konkreta frågor utifrån barnets vardag, som t.ex. läxläsning, nattning, frukost och kläder. Det är bra att sätta ord på det vi ser hos barnet t.ex. ”Du ser ledsen ut, har det hänt något?” På så sätt visar vi att vi ser och bryr sig om hur barnet mår. Det kan även vara ett sätt att få barnet att berätta mer.

2.5 Skyddande faktorer

Skerfving (2005) ställer sig frågan vad det är som avgör om ett barn klarar sig mot alla odds. Författaren hänvisar till Rutters olika forskningar och menar att barn är olika rustade att klara påfrestningar. De så kallade ”maskrosbarnen” plågas, minns och känner av det som är svårt och skrämmande, men barnen har en god återhämtningsförmåga. Barnets känslomässiga bakgrund utvecklar vilken strategi som det väljer vid stressfyllda situationer. En skyddande förklaring, menar Skerfving, är att barnet har fått möjlighet att utveckla en god anknytning till åtminstone en vuxen under spädbarnsåren. Enligt Broberg m.fl. (2005) finns det olika skyddande faktorer, d.v.s. friskfaktorer som forskningen har identifierat och som kan vara avgörande för hur ett barn klarar sig bra trots sin uppväxtmiljö. Faktorerna är:

Social kompetens – Den sociala förmågan kan ha stor betydelse som skyddande faktor både i relation till den egna familjen men också i samspelet med andra utanför familjen.
Problemlösningsförmåga – Det är viktigt för barnet att kunna förstå vad som händer och ha förmågan att kunna planera sitt eget handlande. Genom den intellektuella förmågan kan barnet reflektera över vad som händer och att det som händer inte är barnets fel. Barnet lär sig att vara förutseende vilket hjälper dem att skydda sig och undvika kränkningar.
Jagstyrka – En stark känsla av ett eget självständigt jag, gör det lättare för barnet att hantera budskap som t.ex. ”du får vad du förtjänar”, ”jag dricker för att du är som du är”.
Känsla av sammanhang – (KASAM). Barnet upplever en känsla av begriplighet och har förmågan att skaffa sig information för att bedöma situationen. Därutöver finns en känsla av hanterbarhet med en bra inre känsla av kontroll. Även en känsla av meningsfullhet med positiv självuppfattning ökar förutsättningarna för att utvecklas positivt (se KASAM, nr 2.7.2).

Även Engqvist (1996) menar att barn med hög KASAM upplever livets skeende som erfarenhet och utmaningar de kan möta. Har barnen hög begriplighet kan de förstå orsak och verkan, vilket är av stor vikt för den mentala hälsan. I stället för att vara ett undrande offer behöver barnen förstå och ha kontroll över sitt liv. Hög hanterbarhet ger barnen verktyg för att kunna göra något åt sin situation och förändra tillvaron. Meningsfullheten är att kunna se sig själv i ett större sammanhang och är nödvändig för att kunna göra tillvaron begriplig och hanterbar. När motståndskraftiga barn utsätts för stress försöker de klara ut situationen istället för att dra sig tillbaka eller försvara sig mot den, de har förmåga att hitta en personlig mening med de påfrestningar de utsätts för. Motståndskraften grundar sig på omgivningens och omständigheternas påverkan.

Lindstein (2001) betonar att forskning visar att barn till missbrukande föräldrar kan utvecklas till socialt välfungerande vuxna om de som barn får stöd och bekräftelse från någon vuxen. När man studerar barn i farozonen är det, enligt författaren, lätt hänt att som forskare se barnet som offer. Författaren vill hellre se det som barnets försök att för sig själv göra den mest svårbegripliga tillvaro begriplig och hitta strategier. Barn har en avsevärd förmåga att hantera försummelse av sorg och stress. Hur barn hanterar situationen hänger ihop med kön, ålder, kognitiv förmåga att bedöma situationen, socialgrupp, socialt nätverk och olika typer av relationer. Psykologiska svårigheter, personlighet och genetiska faktorer spelar också in,

enligt författaren. Lindstein hävdar vidare att han vill se barnen som aktiva och handlingskraftiga istället för passiva, att de har utvecklingsmöjligheter istället för behov. Behov kan lätt ses som något omgivningen ska tillgodose medan utvecklingsuppgiften snarare är barnens eller familjens ansvar att skapa en egen identitet och självbild.

Weinehall (2004) refererar till sin forskning där ungdomar i missbruksfamiljer ser tillbaka och får berätta om något kunde varit annorlunda under uppväxten. Där nämner samtliga ungdomar behovet av någon att tala med och någon att anförtro sig åt. Vidare önskar de att människor i omgivningen hade ingripit på något sätt och de är besvikna på dem som inte agerade när de såg vad som hände. En liten önskan var att de vuxna bara hade visat med en blick, att de förstod vad som pågick. Ribbing (2005) beskriver barn som lyckats få ett grundläggande behov tillgodosett genom att bli sedd av någon i deras omgivning. Barnet är utrustat med en överlevnadsmekanism och söker trygghet hos andra om den inte finns hemma hos föräldrarna. Broberg m.fl. (2005) refererar till Cicchetti och Toth som också menar att närvaron av en annan vuxen som har ”sett” barnet kan vara en skyddande faktor. Denna person förmedlar en känsla till barnet av att förstå barnets situation och samtidigt visa kärlek och omtanke. Detta måste ske utan att värdera föräldrarnas situation eller omsorgsförmåga. Killén (2000) hänvisar till Möllerhave som förstärker hur viktigt det är att ett barn får synas och betyda något för någon annan:

> ”Det mest avgörande för oss som barn var att det fanns kärleksfulla ögon som såg oss. Såg oss med glädje och värme. Inte därför att vi hade de eller de goda egenskaperna, utan helt enkelt för att vi fanns till” (s. 5).

I skolan finns vuxna, som lärare, kurator och skolsköterska och det kan innebära en trygghet. De andra vuxna som t.ex. skolbibliotekarien, städerskan, skolbespisningspersonalen och vaktmästaren kan bli den som får ett förtroende från ett barn som har det jobbigt hemma. Det är därför viktigt att hela personalstyrkan får kunskap om hur barn till missbrukare har det och hur de kan vara ett stöd för barnet. Även de bör alltså ingå i det förebyggande arbetet. Att någon lyssnar och bara finns där kan för många barn vara det som gör att de orkar med sin vardag. Ribbing (2005) är av samma uppfattning och menar att alla vuxna som är i närheten av barn kan spela en avgörande roll. Dessa vuxna gör så att barnets motståndskraft stärks och barnet får en känsla av mening och sammanhang.

Killén (2000) menar att när det finns brister i omsorgen och stora svårigheter hos föräldrarna, ska barnet få möjlighet till en trygg anknytning till någon annan, som det under sin uppväxt ska ha en stadigvarande relation till. Även Tönnäng (2005) poängterar att det finns barn som klarar sig bra trots att de växt upp under svåra förhållanden, tack vare att de haft stöd av någon trygg och stabil person i sin omgivning. Alla barn har grundläggande behov av att bli bekräftade, vilket innebär att bli sedd, hörd och respekterad. Detta är självklara behov som vi alla är medvetna om och som barn till föräldrar med beroendeproblematik har extra stort behov av.

En del barn som utsätts för bristande omsorg är hjälplösa, förvirrade och ängsliga, men har eller utvecklar tidigt en förmåga att kunna bemästra svåra livssituationer (Killén, 2000). De lär sig självmant att gå, klä sig och att ordna så de får mat i sig. De utvecklar en så kallad överlevnadsstrategi. Killén (2000), liksom Skerfving (2005), använder benämningen ”maskrosbarn” för barn i liknande situationer. Claezon (1996) betonar vikten av vuxna som engagera sig i barn under deras uppväxt och menar att betydelsen av andra vuxna som bryr sig är betydelsefullt, när de egna föräldrarna sviker eller sviktar i sin föräldrarroll. Grunden till att ”maskrosbarn” klarar sig under sin uppväxt är att de har kontakt med andra vuxna som är

viktiga och betydelsefulla för dem. Även Pipping (2005) som växt upp under liknande förhållanden, beskriver hur ett barn, för att orka överleva, måste ha en ”fristad” hos någon där barnet kan vila från kaoset, där det kan bli sett. Enligt Wahlstöm (2004) finns det två grundförutsättningar till att ett barn klarar sig i livet. Dels är det genom sin begåvning och dels är det genom sin självbild. Begåvning går inte att påverka men det gör däremot barnets självbild. Genom den vuxnes sätt att vara gentemot barnet talar den om för barnet vad den tycker om det.

2.6 Specialpedagogens roll

1990 ersattes den tidigare speciallärarutbildningen med en specialpedagogisk påbyggnadsutbildning. Den nya utbildningen inriktar sig mer mot handledning och skolutveckling än tidigare. Specialpedagogens arbetsuppgifter förväntas utgå från en helhetssyn av skolsituationen och en bredare kompetens angående förhållningssätt till elever (SFS, 2001:23). I SOU 1999:63 beskrivs hur specialpedagogen ska ta hänsyn till medicinska, psykologiska, sociala och organisatoriska förhållanden Även Assarson, Lansheim och Rosenqvist (2002) beskriver att specialpedagogen, i sitt arbete, bör väga in andra delar av barnets livssituation än just under skoltiden.

Killén (2000) anser att det behövs en bred teori för att vi ska förstå helheten och att vi ska vara brobyggare för barnen som ska lära sig förstå sin situation. Ur specialpedagogisk aspekt sker mötet med barnet i ett barnperspektiv, där dialogen är i fokus istället för information och ensidig kommunikation. Även Claezon (1996) betonar att de professionella ska ha kunskap om barnets livsvillkor, arbeta utifrån ett barnperspektiv och se barnets situation utifrån deras ögon. De ska även kunna ge barnet en tro om att framtiden kommer att bli positiv och kunna vända hopplöshet till hopp**.** Allt arbete som bedrivs ska genomsyras av ett barnperspektiv och ska utgå från friskfaktorer i stället för riskfaktorer.

Rosenqvist (2004) beskriver specialpedagogens uppdrag utifrån vad han kallar, de tre U:na, d.v.s. undervisning, utredning och utveckling. Specialpedagogens uppgift är att bygga upp och inspirera lärandemiljön för alla elever i skolan. Det viktiga är att specialpedagogen ser vad som händer och att han/hon öppnar det kritiska ögat. Även Hedström beskriver i en artikel i tidningen Specialpedagogik (2004:1) att som specialpedagog bör man vara initiativrik och skapa en arbetstjänst som innehåller alla tre kompetenserna som utbildningen gett. Hedström, liksom Rosenqvist (2004), benämner de tre kompetenserna som tre ”u”, som undervisare, utredare och utvecklare. Inom området undervisa ligger det som i examensordningen beskrivs som att aktivt arbeta med barn, ungdomar och vuxna i behov av stöd inom förskola, skola, vuxenutbildning eller habilitering/rehabilitering. Den utredande delen innehåller den kartläggning och de pedagogiska utredningarna på individ-, grupp- och organisationsnivå som ligger till grund för t.ex. åtgärdsprogram. Den sista delen, utveckling, handlar om att efter kartläggning och analys bidra till att utveckla arbetsformer och metoder för den enskilda eleven och för att utveckla hela skolans lärandemiljö, i nära samarbete med rektor. Även Ahlberg (2001) menar att skolutvecklingen ingår i skolans förebyggande arbete i strävan efter en god lärandemiljö.

Assarson m.fl. (2002) menar att specialpedagogens arbetsuppgifter styrs av det perspektiv som råder på skolan. I det kategoriska perspektivet anses barnet som problembärare och specialpedagogiken är av mer psykologisk-medicinsk vetenskaplig lära. Specialpedagogens insatser är direkt kopplade till barnets diagnostiserade svårigheter och behov med ett snävare tidsperspektiv. Detta stöd sker individuellt med barnet. Nilholm (2003) kallar det kategoriska

perspektivet för det kompensatoriska perspektivet där specialpedagogens uppgift är att kompensera barnet utifrån de svårigheter som barnet uppvisar. I det relationella perspektivet styrs det specialpedagogiska arbetet utifrån ett interaktionistiskt perspektiv där samspel och kommunikation är i fokus. Barnet anses vara i svårigheter. Specialpedagogen ska utgå från ett socialvetenskapligt perspektiv där barnets behov anses som sociala konstruktioner. Insatserna sker genom inkluderat stöd i gruppen. Stödinsatserna sker under långsiktiga tidsperspektiv. Handledning, för såväl föräldrar som övrig skolpersonal, ses som viktiga för att kunna få ett sammanhängande helhetsperspektiv. Det relationella perspektivet är det som förespråkas och eftersträvas. Även Persson (2001) argumenterar för en modell som bygger på att specialpedagogisk verksamhet bör ses i ett relationellt perspektiv. Detta perspektiv möjliggör att en förändring av barnets omgivning kan påverka barnets förutsättningar att lyckas uppfylla vissa mål.

Nilholm (2003) beskriver ytterligare två perspektiv; det kritiska perspektivet respektive dilemmaperspektivet. Det kritiska perspektivet är kritiskt mot det kompensatoriska perspektivet och menar istället att orsakerna till barnets svårigheter ligger utanför barnet och att den specialpedagogiska verksamheten är ett effektivt system som gynnar barn med diagnos. Det kritiska perspektivet fokuserar på ”inclusion” d.v.s. inkludering, där skolan ska anpassa sig efter individen. Detta bör inte förväxlas med integrering, vilket grundar sig i att individen anpassar sig efter skolan. Dilemmaperspektivet har vuxit fram genom kritik av det kritiska perspektivet och menar att vårt moderna utbildningssystem står för en del fundamentalistiska dilemman. Ett sådant dilemma kan t.ex. vara att skolsystemet avser att ge alla barn liknande kunskaper samtidigt som skolan ska anpassa sig till barnens olikheter och behov.

Specialpedagogens verksamhetsområde beskrivs tydligt i Högskoleförordningen (SFS, 2001:23, se 2.1.8). Arbetsuppgifterna innebär bl.a. att ha ansvar för att utveckla kvaliteten i skolans inre arbete och för att skapa en god lärandemiljö för eleven. Det är viktigt att ha kunskap om hur man identifierar och analyserar eventuella hinder och orsaker till svårigheter i undervisningen. Specialpedagogen bör dessutom kunna genomföra pedagogiska utredningar. Detta bör ske på organisation-, grupp- och individnivå.

Specialpedagogen ska även vara en kompetent samtalspartner och rådgivare, för både kolleger, föräldrar och andra berörda yrkesutövare. Persson (2001) tolkar begreppet samtalspartner som handledare, vägledare eller rådgivare under längre eller kortare perioder. Killén (2000) anser att genom handledning kan specialpedagogen stötta personal som möter barn i svårigheter, som är grundade i en uppväxt med t.ex. missbruksproblem och genomföra kompetensutveckling kring bemötandet. Genom den erfarenhet och kunskap som finns hos personalen, bör specialpedagogen få personalen att relatera och reflektera samt få kompetens att lära sig att möta de barn som behöver stöd. Detta kan ske genom handledning, både enskilt och i grupp. Vid olika handledningstillfällen kan personalen få möjlighet att diskutera sitt eget förhållande till problemet, egna obearbetade känslor och upplevelser och få verktyg för att kunna gå vidare och hantera sina egna fördomar och värderingar. Den känslomässiga utmaningen att se barn som lider och känslan av att inget kunna göra bör också följas upp genom fortbildning.

Ett forum för handledande pedagogiska diskussioner kan ske tillsammans med skolans elevvårdsteam. På många skolor ingår även specialpedagogen i detta team, tillsammans med t.ex. skolsköterska och skolpsykolog. Att specialpedagogen ingår bekräftar även Assarsson m.fl. (2002). Myndigheten för skolutveckling (2006) rubricerar i en artikel om elevhälsan att

skolhälsovård, elevvård och specialpedagogiska insatser måste arbeta tillsammans för att skapa en miljö för lärande och utveckling. Elevhälsan ska utgå från tre nivåer; utveckla goda lärandemiljöer för alla barn, känna igen och uppmärksamma utsatta barn och samverka kring barn i svårigheter. I arbete med barn som behöver extra stöd poängteras specialpedagogens roll som både förebyggande och konsultativ.

Specialpedagogen ska ha en tydlig roll när det gäller skolutveckling, sedd ur den lokala skolans perspektiv. Denne ska delta i ledningen och kunna genomföra uppföljning och utvärdering för att kunna möta behoven hos alla barn. Persson (2001) poängterar hur det specialpedagogiska perspektivet kan bidra till en bättre analys av den lokala skolans organisation, arbetsorganisation, resursfördelning m.m.

För att kunna möta alla barns behov behövs ett förebyggande arbete där fokus läggs på att förbättra lärandemiljön. Karlsson och Öberg (2005) menar att vuxna som ska hjälpa barn till bättre levnadsvillkor behöver öka sin egen kunskap om hur barn har det. Författarna anser att en bred och grundläggande kunskap om missbruk och konsekvenserna av missbruk ökar möjligheten att upptäcka barn som har behov av hjälp. Genom att samtala, berätta, läsa och skapa rollspel kan lärare och förskollärare minska tabun kring missbruk. Det är till stor hjälp för barnen om man berättar om missbruk, psykisk sjukdom och andra situationer där föräldrar kan agera oförutsägbart. När personalen riktar kunskapen till hela barngruppen når de även de som döljer hur de har det. Författarna menar vidare att om vuxna visar att det går att prata öppet om alkohol och missbruk, kan det betyda att de barn som lever med missbruk känner en tillåtande miljö och får ett erkännande av hur de har det hemma. Att lyssna på barnet och dela deras upplevelser och försöka förstå deras situation samt försöka få barnet att sätta ord på sina känslor är ett viktigt arbete. Barnen behöver någon att dela sin oro med, någon som tror på dem och stöttar dem, någon som vågar fråga och vågar se de barn som mår dåligt. Det är bättre att fråga än att låta bli, för annars bekräftas barnets känslor av att ”ingen ser mig”. Att möta barn handlar om att försöka fundera över var barnet befinner sig i sin inre värld. Hellsten (2004) menar att verklig närvaro är att lyssna på djupet och möta barnet som han/hon är och i den situation som han/hon befinner sig i. Det ger den vuxne tankeväckande perspektiv genom att ta del av barnets erfarenhet och berättelser. Även Killén (2000) hävdar att barnet har större chans att ta sig igenom kriser när det finns ett sammanhang i deras liv och att de känner att de har kontroll över sin egen situation. Anknytning till någon utanför familjen där barnet kan få hjälp att bearbeta sina upplevelser är också av stor betydelse. Vi måste ta lärdom av och dra konsekvenserna av detta om vi ska lyckas förebygga bristande omsorg i nästa generation.

Killén (2000) skiljer på universellt (primärt) förebyggande arbete där målet är att förhindra att problem uppstår och selektivt (sekundärt) förebyggande arbete där målet är att tidigt identifiera riskfaktorer och förhindra att problemen vidareutvecklas. Författaren menar att yrkesgrupper som möter barn i riskfamiljer bör prioritera selektivt förebyggande arbete. Målet med det är att garantera barnet en trygg anknytning och goda uppväxtvillkor och möjliggöra en utveckling som överensstämmer med barnets resurser**.** Även Hansen (1994) framhåller att det viktigaste målet i skolans förebyggande arbete är att bidra till att synliggöra de utsatta barnens problem så att adekvat hjälp kan ges. Det är dock viktigt att skolpersonalen vet sina ansvarsgränser och inte försöker behandla barnet eller familjen. Skolpersonalens uppgift är att fånga upp barnets eventuella problem, samtala med barnet på ett professionellt sätt och se till att barnet och föräldrarna får den hjälp de behöver. För att de ”glömda” barnens situation ska synliggöras krävs det att läraren inte känner sig ensam med barnets problem. Enligt Hansen (1994) måste myterna och attityderna kring missbruk först förändras. Genom att lyfta fram

problemet underlättar vi barnets förmåga att våga berätta. Detta kan t.ex. ske genom ANT-(alkohol, narkotika och tobak) arbetet i skolan. Det kan även ske i vardagen genom att läraren/specialpedagogen förmedlar att denne förstår barnets situation utan att för den skull fördöma eller värdera situationen. I första samtalet med barnet kan det ibland räcka med att bara bekräfta för barnet vad det är som du ser. I de följande samtalen bör du som pedagog ytterligare förstärka förståelsen men även understryka att du vill hjälpa. För att kunna göra det behöver du mer information om problemet. Det kan hända att barnet avvisar frågorna och inte vill fortsätta samtalet. Viktigt är då att komma ihåg att även om problemet inte är löst, så har barnet mött en intresserad vuxen med vilja att hjälpa till.

Killén (2000) hävdar att vi inte har råd att låta bli att prioritera förebyggande arbete med barn i missbrukarfamiljer, vare sig ekonomiskt eller mänskligt. Författaren menar vidare att en ökad satsning på förebyggande insatser leder till en kompetenshöjning bland alla yrkesgrupper och ett närmare samarbete dem emellan, för barnens bästa.

2.7 Teorier

För att finna teoretisk ram till det empiriska materialet har vi valt teorier som vi anser stödjer det faktum att barnets uppväxtvillkor och sociala miljö påverkar barnets vidare utveckling. För att utveckla denna förståelse behövs ett helhetsperspektiv på barnet där andra delar av barnets livssituation, förutom skolsituationen, vägs in. Följande forskare är några av dem som har intresserat sig för hur familjemönster och den sociala miljön påverkar barn och föräldrar i samspel. Bowlby representerar det psykodynamiska perspektivet där fokus ligger på hur konflikter i det förflutna styr skeenden i nuet. Bowlbys anknytningsteori bygger på det psykologiska band som utvecklas mellan det nyfödda barnet och dess vårdare (Broberg m.fl. 2005). Ur det utvecklingsekologiska perspektivet har Bronfenbrenner utarbetat en modell som påvisar hur individen utvecklas i sampel med sin sociala miljö. Antonovskys teori förstärker de faktorer som gör att en person kan utveckla en positiv fortsatt utveckling trots starka yttre påfrestningar.

2.7.1 Bowlbys anknytningsteori

Anknytningsteorin utgår från betydelsen av nära känslomässiga relationer. Bowlby (1994) utvecklade den teoretiska referensramen för anknytningsstudier som visar att alla barn på olika sätt knyter an till sina föräldrar och påverkas av den miljö de lever i. Anknytningsteorin är biologiskt förankrat med det lilla barnets logiska svar på föräldrarnas beteende och samspel som står i relation till tidigare erfarenhet enligt Bowlby (1994). Bowlby anser att anknytning är ett beteende som barnet visar gentemot sin närmaste vårdare för att söka närhet, skydd, tröst och hjälp. Barnet är helt beroende av sin omgivning för att de egna resurserna ska komma fram och kunna användas. Teorin om anknytningens betydelse för små barns utveckling beskriver både den normala psykologiska utvecklingen och den avvikande, och om hur separationer, vanvård och försummelse kan få konsekvenser för den fortsatta utvecklingen. Enligt Nationalencyklopedin (www.nationalencyklopedin.se) förklaras anknytning som att stå i förbindelse med en större helhet och i rapporten ”Att knyta an, en livsviktig uppgift” (2004:2) från Stiftelsen Allmänna Barnhuset, förklaras anknytning inom utvecklingspsykologin som en översättning av engelskans attachment (tillgivenhet).

Hwang och Nilsson (2003) menar att människans identitet grundas på de relationer som det lilla barnet haft från allra första början. Redan vid födelsen påbörjar barnet sitt samspel med omgivningen. Det pågår ständigt forskning inom anknytningens betydelse och Killén (2000)

beskriver det så kallade CARE-index-systemet som utvecklats för att undersöka det tidiga samspelet där förhållandet mellan barn och föräldrar observeras.

Stiftelsen Allmänna Barnhuset (2004:2) beskriver hur det lilla barnet påverkas av hur föräldrar – barnrelationen fungerar, men även när det gäller föräldrarnas inbördes relation. Små barn påverkas starkt av, om föräldrarnas relation formas av värme och trygghet eller av konflikter och våld. Förhållanden som däremot påverkar anknytning och samspel negativt, förutom konflikter och våld, är utvecklingsstörning, missbruk eller psykisk sjukdom hos en eller båda föräldrarna. Det är problem som innebär att föräldern är otillgänglig och oförutsägbar för barnet**.** Broberg m.fl. (2005) förklarar anknytningen som ett biologiskt anlag där barnet inte själv kan välja att knyta an eller inte. Om barnets anknytning då är hänvisad till samma förälder som brister i omsorgen, blir följderna allvarligare än om förövaren saknar betydelse för barnet. Barnets förmåga att utveckla en trygg och organiserad anknytning minskar då det saknas en tröstande och skyddande förälder.

Föräldrarskapet är en process, menar Killén (2000). Föräldrarna ska i relation med sitt barn lära känna det och lära sig tillfredställa barnets fysiska och känslomässiga behov som det signalerar. Den vuxne ska skapa en trygg omgivning där barnet känner sig trygg och förstådd, vilket i sin tur bidrar till att skapa känslomässig mognad och social kompetens hos barnet. Killén (2000) betonar att missbruk leder till negativ påverkan av föräldrarnas betydelsefulla uppgifter. Han menar att föräldrarollen består i att förälder kan uppfatta barnet på ett riktigt och nyanserat sätt och att barnets behov är viktigare än sina egna. Vidare ska föräldrarna ha rimliga förväntningar på de beroende- och känslomässiga behov som barnet har och föräldrarnas förväntningar och krav på barnet ska vara anpassade efter barnets ålder och utveckling. Dessutom ska föräldrarna känna empati med barnet och positivt engagera sig i samspel med sitt barn. Alla dessa funktioner försämras av missbruk.

En viktig förutsättning för att kunna ge sitt barn omsorg är att själv fått uppleva det. Den som själv som barn varit utsatt för problem med våld, konflikter och missbruk har svårare att vara lyhörd inför sitt barn med att uppfatta och tolka barnets anknytningssignaler. Följaktligen är det också svårt att leva sig in i barnets upplevelser, att visa empati, engagera sig på ett känslomässigt sätt och ha realistiska förväntningar på barnet. Killén (2000) beskriver riskfamiljer där hon bland annat tar upp föräldrar som har psykiska sjukdomar, är åldersmässigt och känslomässigt omogna, har våldsamma samlevnadsförhållanden, skilsmässokriser och andra separationssituationer eller/och har missbruksproblem. Föräldrar i riskfamiljer tillhör ofta mer än en av kategorierna.

Både Ainsworth (1978) och Broberg m.fl. (2005) beskriver fyra olika anknytningssätt som präglar samspelet mellan barn och förälder. Den trygga anknytningen, där föräldern är lyhörd och förutsägbar, ger barnet en positiv självbild och en positiv bild till andra. Barn med undvikande anknytning använder inte föräldern som bas och söker inte tröst eller uppmuntran hos föräldern efter en separation. Barnet har lärt sig att föräldern uppmuntrar självständighet och barnet blir på så sätt känslomässigt självförsörjande. Vid ambivalent anknytning uppfattar barnet sin relation med föräldern som oförutsägbar. Samspelet bygger på den vuxnes villkor. Den allvarligaste anknytningsmodellen är desorganiserad anknytning. Detta samspel utmärks av rädsla för föräldern. Förälderns beteende blir skrämmande och obegripligt för barnet. Föräldern kan inte läsa barnets signaler och kan själv bli skrämd av barnets reaktioner. Föräldrar som lever i olika riskgrupper löper större risk att utveckla desorganiserad anknytning till sina barn där familjer med missbruksproblem är särskilt utsatta. Barn som växer upp under de här förhållandena anses vara en riskfaktor för att själva utveckla

beteendeproblem i förskole- och/eller skolåldern. En ökad sårbarhet för splittrad jagbild och bristande emotionell självkontroll kan också vara effekter av anknytningssvårigheterna. Broberg m.fl. (2005) menar vidare att alkoholmissbruk är en betydande riskfaktor eftersom följderna blir problem i samspelet mellan förälder och barn. Killén (2000) menar att kunskapen om riskgrupperna varierar både när det gäller hur föräldrarnas problem påverkar föräldrarfunktionen och vad det har för inverkan på barnens liv och utveckling. Föräldrarnas förmåga att se barnet och deras behov hamnar i skuggan av föräldrarnas egna behov. Skerfving (2005) delar åsikten och menar att en förälder som är helt upptagen av egna tankar, sin egen ångest, oro, nedstämdhet, har svårt att uppfylla barnets behov av mental närvaro med leende och blickkontakt.

2.7.2 Antonovskys teori - KASAM

Antonovsky (2002) beskriver betydelsen av upplevelsen att man själv har en plats i världen och att tillvaron karakteriseras av meningsfullhet, begriplighet, sammanhang och en tro på en bättre framtid (KASAM). Både Skerfving (2005) och Claezon (1996) betonar att om barnet ska kunna klara av att hantera sin situation på ett framgångsrikt sätt, behöver han/hon kunna förstå vad som sker. Detta kräver mycket kraft och ork och därför fodras det att barnet upplever livet som något meningsfullt, trots att den aktuella situationen är svår och påfrestande. Barnet måste ha en tro på att framtiden kommer att bli positiv. Förmågan att känna engagemang för livet är något som grundläggs tidigt hos barnet och denna förmåga förstärks med stöd av vuxna som bryr sig. Den viktigaste grunden för att se positivt på livet är att barnet känner sig bekräftad och älskad.

KASAM-teorin utgår från hälsobefrämjande (salutogenes) och sjukdomsframkallande (patogenes) processer. En människas motståndskraft för fysiska och psykiska påfrestningar beror på hur hög individens känsla av sammanhang är. Ju högre denna känsla är desto högre skydd har personen för att inte utvecklas i negativ riktning. Individens KASAM består, enligt Antonovsky (2002) av tre komponenter:

känsla av <u>meningsfullhet</u> - att det som sker är viktigt och värt besväret att ägna sig åt
känsla av <u>begriplighet</u> - i vilken utsträckning individen upplever det som sker som begripbart
känsla av <u>hanterbarhet</u> - om individen upplever att han/hon har tillräckligt med resurser för att ta itu med saker och ting.

Det finns stora förutsättningar för att en människa ska utvecklas positivt och kunna behålla och stärka sin hälsa. KASAM ökar när individen förstår det sammanhang den befinner sig i och när individen kan påverka eller hantera sin situation samt kan finna någon mening i det som sker. Antonowsky (2002) beskriver KASAM som att de flesta av de kriser och påfrestningar människor möter är en del av det mänskliga livets villkor. Vår förmåga att möta livets påfrestningar kan vi dock hantera olika. En person med hög begriplighet kan förstå orsak och verkan vilket är av stor vikt för den mentala hälsan. I stället för att vara ett undrande offer behöver personen förstå och ha kontroll över sitt liv. Hög hanterbarhet ger individen verktyg/resurser för att kunna göra någonting åt sin situation. Hon/han kan förändra sin tillvaro. Meningsfullheten är för många människor att se sig själv i ett större sammanhang. De olika meningarna med livet är nödvändiga för människans överlevnad, för att göra tillvaron begriplig och hanterbar. Har individen hög känsla av hanterbarhet kommer han/hon inte att känna sig som ett offer för livets omständigheter. För människor med svag KASAM upplevs det som sker som näst intill obegripligt och omöjligt att hantera och dessutom utan mening. Risken är stor att både ångest och stress blir alltför svår att hantera. Antonowsky menar vidare

att KASAM utvecklas fram till trettioårsåldern och sedan är relativt konstant genom livet. KASAM byggs upp av en rad faktorer som t.ex. individens sociala och kulturella sammanhang och förståelse av livserfarenheter.

2.7.3 Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell

Bengtsson och Gavelin (2004) anser att olika systemteorier förmedlar viktig kunskap om hur olika familjemönster och familjesystem påverkar både barnet och föräldern samt deras samspel. En sådan teori är den ekologiska systemteorin som Bronfenbrenner utvecklade. Denna teori är relevant för att förstå hur det kommer sig att barnet störts i sin utveckling och hälsa. De miljömässiga förhållandena kring barnet beskrivs i form av ett samspel mellan de olika systemen. De olika systemen delas in i olika nivåer.

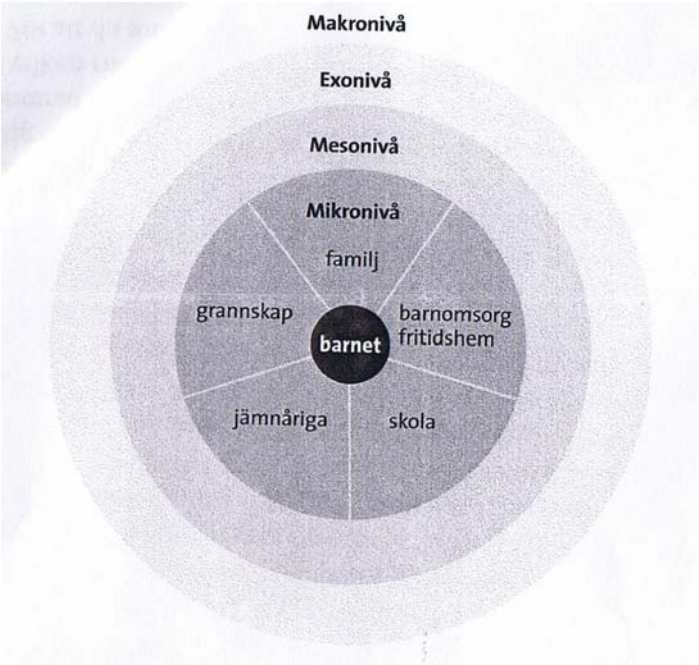

Figur 2.1 Bronfenbrenners utvecklingsekologiska modell

Källa: Broberg m.fl. 2005, s. 44

Mikronivå – Det första systemet på denna nivå är framför allt familjen, sedan kommer även förskolan och skolan samt kamrater in. Samspelet bör vara i så bra balans som möjligt för att barnet ska må bra.
Mesonivå – Mikrosystemen interagerar hela tiden med varandra och hur detta samspel fungerar har stor betydelse för de olika mikrosystemen. På mesonivån innebär detta att t.ex. hur ett barn fungerar i skolan påverkas av familjen, föräldrarnas engagemang i skolan och kamraterna runt omkring.
Exonivå – I detta system ingår miljöer som barnet inte själv är delaktig i men som ändå påverkar samspelet. Det kan vara föräldrarnas arbetssituation och/eller skolans personal-situation.
Makronivå – På denna nivå är det lagstiftning, politik och kulturella faktorer som på olika sätt kan påverka t.ex. relationen mellan barn och förälder. Vårt förbud mot aga i Sverige är ett exempel på hur samhället sätter gränser för föräldrarnas beteende, vilket i sin tur kan påverka olika mikrosystem och barnets uppväxtvillkor (Broberg m.fl. 2005).

Även Hwang och Nilsson (2003) lyfter fram Bronfenbrenners teori och beskriver hur biologiska, psykologiska och sociala faktorer hela tiden samspelar med varandra och att samspelet påverkas av resultatet från tidigare samspel.

3 Metodbeskrivning

Syftet med undersökningen är att, ur ett specialpedagogiskt perspektiv, undersöka skolpersonalens åsikter och erfarenheter kring arbetet med att upptäcka, hjälpa och stödja barn i grundskolan (F - 9) som lever med alkoholmissbrukande föräldrar. Vi vill även ta del av skolpersonalens tankar kring specialpedagogens roll i detta arbete. Vidare vill vi ta reda på hur det förebyggande arbetet i skolan, angående missbruk, kan se ut utifrån skolpersonalens kunskaper och erfarenheter. Vi är intresserade av att ta del av skolpersonalens egna tankar och åsikter utifrån deras omvärld och perspektiv. Med hänsyn till det så valde vi att använda oss av en kvalitativ datainsamling, personliga intervjuer. I metodavsnittet beskriver vi hur vi gick tillväga, både under förarbetet och under själva intervjuerna. För att öka förkunskaperna har vi valt att inledningsvis kort beskriva om de olika undersökningsmetoder som finns att tillgå.

3.1 Allmänt om metod

Bryman (2002) förklarar att inom samhällsvetenskaplig forskning finns det två olika forskningstraditioner, positivismen och hermeneutiken. Enligt positivismen måste kunskap kunna bekräftas med hjälp av våra sinnen. Den sociala verkligheten bör studeras utifrån naturvetenskapliga metoder och fokus ligger på att försöka förklara människors beteende. Den hermeneutiska forskningstraditionen syftar istället till att försöka finna förståelse av mänskliga beteenden genom tolkning. Även Eliasson (1995) förklarar att hermeneutiken är en lära som handlar om hur man genom tolkning kan uppnå en förståelse för andra människors livsvärldar. Hon menar att människans uppfattningar om världen inte är mätbara, utan deras beteende måste tolkas för att förstå hur de uppfattar världen. Det är denna uppfattning som styr människans handlingar. Även Rosenqvist (060921) beskriver positivism och hermeneutik som motsatser och inom hermeneutiken agerar vi, som forskare som budbärare där vår uppgift är att tolka budskapet på våra egna premisser. I vår studie valde vi att utgå från den hermeneutiska forskningstraditionen och använde oss av en datainsamling av kvalitativ art. Vidare lyfter Bryman (2002) fram en del skillnader mellan undersökningar av kvantitativ och kvalitativ art. Vid kvantitativ datainsamling styr forskarens val undersökningens struktur och forskaren har redan innan datainsamlingen bestämt sig för vad som är viktigt i undersökningen. Vid en kvalitativ datainsamling är det deltagarnas uppfattning av vad som är viktigt och betydelsefullt som är utgångspunkten. Vid datainsamlingsmetod av kvantitativ art eftersträvar forskaren att behålla ett neutralt förhållningssätt till deltagarna i undersökningen. De kvalitativa forskarna vill uppnå en nära relation, för att se världen utifrån respondentens ögon**.** I den kvalitativa datainsamlingen går man på mer på djupet och söker förståelse, medan den kvantitativa datainsamlingen har sin utgångspunkt i på förhand definierade företeelser, egenskaper eller betydelser. I en kvantitativ datainsamling framställs oftast resultatet med siffror och diagram (Patton, 1990).

Datainsamlingsmetoder väljs utifrån rapportens syfte och frågeställningar. Forskaren måste ställa sig frågan ”Vilket är det bästa sättet att få svar på mina frågor?” Forskaren bör redan i detta stadium fundera på hur datainsamlingen sedan ska analyseras. Utgår undersökaren från en datainsamling av kvalitativ art sker reduktionen av databearbetningen i analysarbetet. Denna metod kan således kräva mer efterarbete. Vid datainsamling av kvantitativ art inträffar reduktionen redan vid insamlingen. Redan då reduceras materialet och det kan i analysen vara lättare att upptäcka mönster (Rosenqvist, 060921). Vår datainsamlingsmetod var personliga intervjuer där vårt mål var att se om skolpersonalens uppfattningar bl.a. bekräftade de teorier vi valt att utgå från. Denna induktion beskriver både Rosenqvist (060921) och May (2001).

Motsatsen är deduktion som båda författarna förklarar att forskningens mål är att se om teorierna bevisar verkligheten.

Denscombe (2000) förklarar att i val av datainsamlingsmetod har en del forskningsstrategier en benägenhet att förknippas med speciella forskningsmetoder. Som forskare måste man utgå från den metod som är bäst lämpad för undersökningens syfte. Forskarens preferenser och praktiska övervägande påverkar dessutom ofta val av datainsamlingsmetod. Alla datainsamlingsmetoder har sina för- och nackdelar. Många metoder kompletterar varandra och forskaren kan med fördel använda sig av fler än en metod. Detta gör att resultatet kan spegla mer än ett perspektiv och på så sätt öka datainsamlingens validitet. Rosenqvist (060921) anser att observationer är en bra kombinationsform. Enligt May (2001) ger observation en djupare förståelse och nya perspektiv men är, enligt Denscombe, (2000) en krävande metod som fodrar personligt engagemang och resurser, framför allt när det gäller tid.

En annan insamlingsmetod är tester och experiment. Denscombe (2000) menar dock att experiment mer är en forskningsstrategi än en metod. Fördelar med att använda sig av tester, och framför allt då, standardiserade tester, är enligt författaren väl beprövade och håller en hög kvalitet och baseras utifrån ett objektivt perspektiv. Nackdelar kan vara att de ofta är dyra och kan begränsa tillgängligheten då en del tester endast får utföras av personer med rätt kompetens. Att konstruera enkäter som ger den information forskaren söker och som svarspersonen accepterar kan vara svårt, enligt Bell (2000). Andra brister som Denscombe (2000) beskriver är risk för dålig svarsfrekvens, ofullständiga eller dåligt ifyllda svar och svårigheterna med att kontrollera svarens validitet. Fördelen kan vara att metoden har möjlighet att nå en bred population och utesluter effekten av forskarens påverkan på respondenten. Rosenqvist (060921) nämner ytterligare en fördel med enkät vilket är att analysarbetet underlättas. Det blir mer hanterbart.

När undersökningens syfte är att få en djupare förståelse, vars information bygger på ett färre antal respondenter är intervju en vanlig datainsamlingsmetod (Denscombe, 2000). Det finns fyra olika typer av intervjuer (Bell, 2000; Denscombe, 2000; May, 2001): Strukturerade-, semistrukturerade-, ostrukturerade intervjuer samt gruppintervjuer. Strukturerade intervjuer kan liknas vid ett frågeformulär, där exakt samma frågor ställs ansikte mot ansikte. Enligt May (2001) blir svaren jämförbara och det är enkelt att finna gemensamma mönster. Bell (2000) påpekar dock att risken med att de viktigaste frågorna inte ställs eftersom det är själva problemet som styr frågornas karaktär. Semistrukturerade intervjuer bygger på färdiga frågor men utrymme ges till flexibilitet där betoningen ligger på att respondenten ska få möjlighet att utveckla sina åsikter (Denscombe, 2000). Denna typ av intervju kräver både kunskap i ämnet och kunskap om intervjuteknik av intervjuaren. För att ställa relevanta följdfrågor för att nå kärnan av respondentens uppfattning krävs en viss lyhördhet och intervjuskicklighet hos intervjuaren. Dessutom kräver denna datainsamlingsmetod ofta ett omfattande analysarbetet (Bell, 2000). Ostrukturerade intervjuer kallas ibland fokuserade intervjuer. Enligt Denscombe (2000) är intervjuarens roll att ingripa så lite som möjligt. Respondenten får fritt utveckla sina uppfattningar och åsikter inom den givna strukturen. I en gruppintervju finns möjlighet att få olika perspektiv på samma frågeställning (May, 2001). Denscombe (2000) refererar till Lewis att gruppintervjuer kan leda till att svaren blir fylligare eftersom deltagarna får möjlighet att bemöta varandras synpunkter. Men, menar författaren vidare, nackdelarna kan vara att de tysta deltagarnas synpunkter inte blir hörda och att synpunkterna som diskuteras är de åsikter som anses acceptabla inom gruppen.

3.2 Val av undersökningsmetod

I vår undersökning valde vi en undersökningsmetod av kvalitativ art för att kunna få relevanta svar utifrån våra frågeställningar. Vi var intresserade av skolpersonalens egna erfarenheter och åsikter, och i en kvalitativ intervju ges respondenten utrymme till att uttrycka sina handlingar, tankar och upplevelser utifrån sina egna perspektiv (Starrin & Svensson, 1994). Syftet med kvalitativa intervjuer är således att skildra och tolka de uppfattningar som förekommer i respondenternas värld (Kvale, 1997). En kvalitativ undersökning är ett inlärningstillfälle och en process där vi som forskare reflekterar över nya insikter och kunskaper (Rossman & Rallis, 2003). Med tanke på att vi var intresserade av vad intervjupersonerna själva hade upplevt som möjligheter och hinder i sitt arbete med att upptäcka barn till missbrukande föräldrar har vi inspirerats av hermeneutiska forskningstraditioner. Enligt Kvale (1997) har den en uppfattning om att det inte går att få absoluta sanningar, utan vi får respondenternas olika uppfattningar. Denscombe (2000) påpekar att användandet av flera metoder i samma undersökning ska uppmuntras då det kan öka validiteten i forskningen. Genom att få olika sorters data om samma ämne och se saker utifrån olika perspektiv kan resultatet bekräftas. Att använda sig av så kallad metodtriangulering kan ge stöd i undersökningens analys då resultatet inte är knutet till en viss metod. Vi diskuterade att använda oss av ytterligare någon metod, men ansåg att vi skulle få ut mest av att göra personliga intervjuer. Det som skulle kunna ligga närmast till hands var någon form av enkäter där vi fått en mer övergripande bild över hur skolpersonalen ser på arbetet med barn i skolan till föräldrar med alkoholmissbruk. Vi valde dock att avstå på grund av två anledningar. Först och främst för att fokusera på undersökningens syfte där djupintervjuer var mest intressant och för att enkäter är tidskrävande och ofta har låg svarsfrekvens. Vi beslöt oss även för att intervjuerna skulle vara enskilda och inte ske i grupp för att kunna ta del av respondenternas egna synpunkter utan påverkan av andra deltagare (Denscombe, 2000).

För att underlätta analysprocessen och lättare kunna jämföra likheter och skillnader så utformade vi en färdig intervjuguide (se bilaga II). Respondenterna fick inte tillgång till frågorna innan intervjutillfället, endast information om vad intervjun i stort sätt skulle handla om. Detta för att inte respondenten skulle ha möjlighet att ”ta reda på” svaren (Bell, 2000). Trots de färdiga intervjufrågorna så ville vi ändå ge utrymme för följdfrågor. Att använda sig av så kallade semistrukturerade intervjuer ger ett mer flexibelt möte med respondenten, enligt Denscombe (2000). Vi ville lägga betoningen på de intervjuades synpunkter och på så sätt ge respondenten ett stort spelrum. Effekten av detta visar sig ofta av att svaren blir mer omfattande och beskrivande (Trost, 1997). Författaren menar vidare att i vår roll som forskare spelar ingångsfrågorna stor roll för den fortsatta intervjun, liksom vår förmåga att vara lyhörd och anpassa oss efter respondenterna. Hur frågorna utformas är följaktligen av stor vikt. Vi var noga med att frågorna verkligen skulle täcka upp problemområdet och att vi formulerade dem så de inte skulle kunna missuppfattas. Kvale (1997) ger en del goda direktiv för genomförandet av intervju, bl.a. framhåller han att intervjufrågorna ska vara så korta, enkla och konkreta som möjligt. Ett förslag är att intervjun startar med en inledande fråga, t.ex. en konkret situation. Efter den inledande frågan bör intervjuaren ställa en följdfråga på det svar hon fått. Valet av följdfrågor styrs av undersökningens syfte, samt av intervjusituationens sociala samspel. I enlighet med Denscombe (2000) var vi noga med att undvika att ställa ledande frågor och att endast ställa de frågor som var nödvändiga för undersökningen, även om vi som intervjuare kom på andra frågor och funderingar under intervjutillfället. För att kunna fånga det relevanta och intressanta i en intervju är det viktigt att intervjuaren har god kunskap om både undersökningens ämne och om det mellanmänskliga samspel som uppstår i

en intervjusituation (Thomsson, 2002). Vi ansåg att det var viktigt att vi hade tillräckligt med förkunskaper om både missbruk och barnets situation i dessa familjer. Därför valde vi att genomföra intervjuerna efter det att vi läst mycket litteratur och deltagit i de föreläsningar som socialförvaltningen erbjöd oss om missbrukets konsekvenser samt kurserna kring ”Alkohålet”.

3.3 Urval

För att avgränsa undersökningen bestämde vi oss för att koncentrera oss på grundskolan, från förskoleklass till skolår 9 vilket totalt resulterade i åtta intervjuer. Då vi ansåg att alla vuxna i skolan har samma ansvar för elevernas positiva hälsa valde vi att intervjua personal i skolan, utan att hänsyn skulle tas till vilken yrkesgrupp de tillhörde. Trost (1997) menar att ett krav för en kvalitativ undersökning är att välja en heterogen grupp för att få olika perspektiv på det undersökta fenomenet. På grund av geografiska och tidsmässiga anledningar, avgränsade vi vår undersökning till att gälla inom ett för oss acceptabelt avstånd. Genom vårt geografiska val av undersökningsobjekt har vi, enligt Kvale (1997), valt ett strategiskt urval utifrån tillgänglighet. Vi diskuterade olika tillvägagångssätt för att få tag på respondenter. Första urvalet vi gjorde skedde genom ett så kallat tillfällighetsurval. Enligt Denscombe (2000) bygger detta urval på forskarens bekvämlighet, man tar det som finns bäst till hands. Då forskare ofta har begränsade resurser till sitt förfogande är detta urval både vanligt förekommande och rimligt.

Utifrån detta urval kontaktades fyra personer där samtliga tackade ja till intervju. En av dessa personer hänvisade till ytterligare en person. Denna person kontaktades och samtyckte till intervju. För att få tag i fler respondenter valde vi att skicka ut mail med förfrågan om intervju till rektorer på fyrtio skolor**.** Vi fick endast fem svar. Tre av dem svarade att ”dessa problem finns inte på vår skola”. En svarade att vi skulle kontakta dem. Detta gjorde vi och en intervju bokades. Den femte personen kontaktade vi, men då personen arbetade i förskolan fick vi tacka nej till intervju eftersom vi hade avgränsat undersökningen till skolår F - 9. Av egna kolleger fick vi därefter kontakt med ytterligare två personer. Efter åtta genomförda intervjuer ansåg vi att vi hade fått tillräckligt många för ett rimligt underlag inför analysarbetet. Vår tidspress påverkade även vårt val av att nöja oss (Thomsson, 2002). Även Kvale (1997) beskriver att man ska intervjua så många man behöver för att få svar på sina frågor. Våra urval byggdes framför allt utifrån tillfällighetsurval och snöbollsurval, där en person hänvisar till en annan person. Dessa urval anses vara icke-sannolikhetsurval, d.v.s. urvalet anses inte vara slumpmässigt. Urvalen kan vara sannolikhetsurval men då är tillvägagångssättet för sitt urval mer slumpmässigt och utgör ett karakteristiskt tvärsnitt av de personer som ingår i hela den studerande populationen (Denscombe, 2000).

3.4 Pilotundersökning

Körner och Wahlgren (2002) rekommenderar att testa frågeguiden och göra en provundersökning under realistiska förhållanden. Det finns då möjlighet att upptäcka och rätta till misstag innan undersökningen utgörs i full skala. Enligt Bryman (2002) är det av två anledningar bra att genomförda en pilotstudie innan den egentliga undersökningen. Dels för att se att frågorna fungerar och dels för att se om undersökningen blir bra i sin helhet. För att undersöka om intervjufrågorna var lämpliga för att få svar på våra frågeställningar och om frågorna var tillräckligt tydliga gjorde vi tre stycken provintervjuer med personer i vår omgivning med pedagogiska kunskaper. Vi ville även ta reda på hur lång tid intervjuerna kunde ta. Efter denna pilotundersökning valde vi att ändra följden på våra frågor. Bell (2000)

menar att ordningsföljden på intervjufrågorna är viktig när det bl.a. gäller att ha en bra kontakt med respondenten. Inga nya frågor kom dock till eller togs bort. Vi hade från början beräknat att varje intervjutillfälle skulle ta cirka en timme. Efter pilotundersökningen kunde vi korta ner intervjutiden till 30 – 45 minuter.

3.5 Genomförande

Efter att respondenten kontaktats, via telefon eller mail, och intervjun var bokad mailade vi ett missivbrev (se bilaga I) till respondenten där vi presenterade oss och även förklarade var det gick att nå oss. Dessutom klargjorde vi mer utförligt syftet med undersökningen. Däremot ville vi inte att respondenterna skulle få tillgång till intervjufrågorna innan intervjun, vilket både Bell (2000) och Halvorsen (1992) rekommenderar så att respondenterna inte ska kunna förbereda sina svar. Vi efterstävade respondenternas egna tankar och åsikter, vilket kan påverkas om respondenten får tid att tänka igenom sina svar innan intervjun. Vi förklarade också att vi båda skulle närvara vid intervjun samt att intervjun skulle spelas in på band. Fanns det invändningar mot detta så skulle respondenten kontakta oss innan intervjun. Sju av respondenterna samtyckte till bandinspelning. Vi ansåg att en bandinspelning skulle ge oss möjlighet att bättre kunna koncentrera oss på samtalet och kroppsspråket (May, 2001). En respondent valde att inte bli inspelad på band. May (2001) menar att det finns personer som blir hämmade av en bandspelare och kan känna sig obekväma. Vid denna intervju förde vi anteckningar som vi var noga med att skriva rent samma dag och respondenten fick senare verifiera att vi uppfattat intervjusvaren rätt, som Bell (2000) rekommenderar. I missivbrevet upplyste vi även om att intervjun skulle ta cirka 45 minuter. Här beskrev vi även de fyra forskningsetiska principerna som Vetenskapsrådet (2004) framställt. Intervjupersonerna fick själva bestämma var intervjun skulle äga rum. Huvudsaken för oss var att det skulle kännas tryggt för dem och att vi fick sitta ostörda (Bell 2000).

Vår målsättning var att båda två skulle närvara vid intervjutillfällena, för att kunna komplettera varandra och minska risken för misstolkningar. Det är enligt Thomsson (2002) lättare för två att vara uppmärksamma på olika saker, både på personerna och på det som sägs. Författaren ser även till respondentens bästa och menar att hon/han kan känna en trygghet i att det är två som försöker förstå och tolkar svaren. En av oss ledde intervjun och den andre informerade om syfte och de etiska reglerna samt skötte den tekniska utrustningen. Denna person gjorde dessutom eventuella fältanteckningar, för att kunna dokumentera kommentarer kring den icke-verbala kommunikationen (Denscombe, 2000). Rollerna skiftade mellan de olika tillfällena. Genom att vara två stycken vid intervjutillfället kunde intervjuaren mer fokusera på frågorna. Vi var dock båda delaktiga med eventuella följdfrågor. På grund av bl.a. sjukdom och förhinder i vårt yrkesarbete så kunde inte båda två närvara vid tre av intervjuerna, trots vår intention. Vi valde ändå att genomföra intervjuerna ensamma eftersom tiden var bokad med respondenten och en annan aspekt att ta hänsyn till var tidsaspekten. Vi ansåg att det var viktigt att hålla vår egen tidsplanering.

Innan intervjun började frågade vi om respondenterna fått och läst missivbrevet och gjorde klart för oss att de förstått innebörden i brevet. Vi förtydligade även betydelsen av att vi fick göra en bandinspelning med: ”För att på så sätt göra rättvisa åt det du säger. Annars finns risk att jag reducerar redan från början” Rosenqvist (060921). Vi påpekade även till den respondent som valt bort bandinspelning, att vi hade full förståelse för det. Våra frågor var nerskrivna och vi försökte att formulera dem på samma sätt vid varje intervju (Thomsson, 2002). Då vi skiftades om att ställa frågorna är vi medvetna om att frågorna inte kunde ställas på exakt samma sätt. Det kan bli skevhet i resultaten när vi var två som skiftade att ha rollen

som intervjuare (Bell, 2000). Vi öppnade upp intervjun med att vi frågade om de sett teateruppsättningen ”Alkohålet”, för att sedan fortsätta utifrån vår frågeguide. Frågorna var utformade efter vår förförståelse, vilket är viktigt synpunkt inom det hermeneutiska förhållningssättet (Kvale, 1997). Vår förförståelse handlar om att vi läst mycket både skön- och facklitteratur om hur barn till missbrukare har det samt att vi deltagit i projektet ”Alkohålet”. Under intervjusituationerna ställde vi ibland så kallade processfrågor som t.ex. ”hur menar du”, ”kan du förklara” etc. när vi ville att respondenterna skulle förtydliga sina svar. På så sätt kunde vi förvissa oss om att vi förstod vad respondenterna menade när något verkade oklart. Samtliga intervjuer avslutades med att respondenten fick tillfälle att göra eventuella tillägg eller någon annan kommentar samt att vi uttryckte vår tacksamhet för att de delat med sig av sina erfarenheter och kunskaper.

Vi tänkte även på placeringen under intervjutillfället. Genom att vi som intervjuare satt snett mittemot respondenten kunde vi både titta och vara uppmärksamma på varandra men också på ett avslappnat och naturligt sätt kunna titta bort eller förbi varandra utan att det kändes fel. Detta är en placering som enligt Thomsson (2002) är att föredra. Tre intervjuer genomfördes på respondenternas arbetsplats, en miljö där personen enligt Thomsson (2002), kunde känna sig trygg. Vi var i respondenternas egna klassrum. Två av intervjuerna genomfördes på en skola där en av oss arbetar. Det var respondenterna själva som valde det för att vara säkra på att få sitta ostörda. Två andra respondenter valde att vi skulle vara hemma hos en av oss och vid dessa tillfällen var inte ostördheten total. Bland annat fanns lekande barn på ovanvåningen. Vid ett intervjutillfälle var en av oss i respondentens hem vilket även innehöll en del störande moment. Samtliga intervjuer skedde efter skoldagens slut. Under alla intervjutillfällen höll vi tidsramen, intervjuerna varierade från cirka 30 minuter till 50 minuter. Även den tekniska utrustningen fungerade som vi hade tänkt oss.

3.6 Bearbetning

Vår strävan var att genom våra intervjuer få en djupare förståelse från skolpersonalens eget perspektiv (Kvale, 1997). Vi har låtit oss inspireras av den hermeneutiska tolkningsprocessen för tolkning av intervjumaterialet. Kvale (1997) förklarar att avsikten med den hermeneutiska tolkningen är att hitta en godtagbar och ömsesidig förståelse av en texts mening och uppnår på så sätt en djupare förståelse och en trovärdig mening. Sammanställningen och bearbetning av intervjuerna började när samtliga intervjuer genomförts, med undantag av den intervju som genomfördes utan ljudupptagning. Denna skrevs ut redan samma kväll och respondenten fick sedan läsa utskriften för att kontrollera att vi uppfattat intervjun på ett korrekt sätt (Bell, 2000). För att vi skulle kunna återge intervjuerna i minsta detalj har dessa transkriberats, för att på så vis översätta den muntliga dialogen till skriftspråk, utan att ta med upprepningar, pauser och annat som vi inte ansåg vara relevant för vår undersökning. De bandade intervjuerna skrev vi ner till text, vilken utgör forskarens, egentliga enda tillförlitliga empiriska data. Om intervjuerna ska skrivas ner ordagrant, i sin helhet eller om forskaren väljer att skriva ner endast delar av helheten är något som forskaren själv avgör (Kvale, 1997) Det inspelade materialet skrev vi först ut ordagrant för att kunna förmedla vad respondenterna uttryckte samt för att kunna göra korrekta citatkommentarer i vår resultatredovisning.

Vi såg det utskrivna materialet som ett sätt att komma ihåg det som sagts under intervjun. Vi läste noga igenom materialet och när vi gjort den första utskriften av varje intervju, reducerade vi intervjun ytterligare en gång med att bara skriva ner det som var relevant utifrån våra frågor. Detta kallar Kvale (1997) för meningskoncentrering. Holme och Solvang (1997) lägger tyngd på betydelsen av att intervjuerna ska skrivas ner och återges så riktigt som

möjligt med en objektiv infallsvinkel från forskarens sida. De menar även att, för att lyfta fram respondentens uttryckssätt, det bör presenteras en del direktcitat i redovisningen. Dessa kan bidra till en bättre förståelse och insikt i det undersökta ämnet, vilket i sin tur leder till möjlighet att kunna göra riktigare tolkningar av respondenternas verklighet. Kvale (1997) poängterar att utskrifter är tolkade konstruktioner som används som verktyg och de är inte någon kopia av verkligheten. Det är omöjligt att återge en intervju exakt i skrivet material eftersom intervjusituationen är ett möte mellan två personer och t.ex. kroppsspråk förstärker det som berättas och kan inte återges i den skrivna texten. Denscombe (2000) beskriver att en inspelning ger en objektiv sammanställning av det som händer. Ljudupptagning tolkar inte händelsen utan lagrar bara den. Därför är kompletterande fältanteckningar stor hjälp under analysarbetet. Vid några intervjutillfällen gjorde vi anteckningar om stämningen kring intervjun och även om några intryck som vi som intervjuare uppfattade.

Enligt Bell (2000) gäller det att göra det bästa av det insamlade materialet trots de begränsningar vi hade med tid, kunskap och resurser och hitta lämpliga tillvägagångssätt så vi kan analysera, tolka och presentera ett resultat inom dessa ramar. Vid tre intervjutillfällen var endast en av oss närvarande. Vi var dock noga med att delge varandra om hur intervjun gick och den som inte var närvarande lyssnade även av bandinspelningen. Avlyssningen av bandinspelningarna har varit tidskrävande, vilket även May (2001) uttrycker. Bell (2000) påpekar dessutom att det tar lång tid att skriva ut intervjuerna och är tveksam om det är värt besväret att ägna det så mycket tid. När vi var klara med sammanställningen av vårt intervjumaterial läste vi, båda två, både var för sig och gemensamt, igenom utskrifterna noggrant.

För att skaffa oss en enkel och koncis överblick av innehållet i vårt material, valde vi att använda oss av meningskategorisering. Vi bestämde oss för att analysera texten, genom att gruppera in våra funna resultat i fyra övergripande teman (Kvale 1997). Dessa tyckte vi avspeglade vårt syfte och våra frågeställningar väl. De teman vi valde att använda oss av var: Tecken, kunskap, handlingsplan samt specialpedagogens roll**.** Vi har även valt att använda dessa teman som överskrifter i resultatredovisningen. Bell (2000) poängterar att man som forskare ska leta efter likheter, skillnader, grupperingar, mönster och det som i övrigt anses relevant. Under vår egen bearbetningsfas har vi benämnt respondenterna vid deras namn då det endast var åtta stycken. I vår resultatredovisning i rapporten har vi inte känt behov av att koda våra respondenter, eftersom vi inte redovisar vad varje respondent svarat utan mer redogör för återkommande teman (Denscombe, 2000). Detta är också ett sätt att skydda de enskilda personernas anonymitet. I våra resultat förekommer dessutom relevanta citat från respondenterna som både belyser och förstärker resultatet.

3.7 Validitet och reliabilitet

För att kunna se saker utifrån olika perspektiv läste vi både fack- och skönlitteratur inom ämnet. Vi medverkade även vid tre tillfällen i ett av socialtjänsten anordnat projekt: ”Alkohålet”. Detta kan öka validiteten (trovärdigheten) i en rapport, genom att vi på så sätt fick en bredare och djupare teoretisk grund och genom detta ökade vi även vår förståelse (Thomsson, 2000). Vi kunde förtydliga våra frågor och föra en djupare pedagogisk diskussion med våra respondenter. Ett annat sätt att öka en undersöknings validitet är, enligt Denscombe (2000), att låta respondenterna läsa igenom intervjuutskrifterna innan de analyseras. Detta skedde endast vid den intervju som inte spelades in. De andra respondenterna tillfrågades om de ville läsa utskriften men avböjde. Att använda sig av en metodtriangulering är också ett sätt

att öka validiteten, då resultatet belyses utifrån mer än ett perspektiv (Denscombe, 2000). Vi valde att endast utgå ifrån en metod, intervju.

För att höja reliabiliteten (tillförlitligheten) har vi medvetet spelat in de intervjuer vi gjort för att kunna lyssna av samtalen flera gånger. På detta sätt har vi försäkrat oss om att det vi tror vi hört, verkligen har fått det berättat för oss. Däremot menar Denscombe (2000) att ljudinspelning endast redovisar vad som sägs och man missar på så sätt den icke-verbala kommunikationen. Detta förstärkte vi något då vi gjorde en del korta noteringar under själva intervjuns gång. Att vara två personer som arbetar tillsammans är en stor fördel för reliabiliteten, anser Thomsson (2002). Vi har både känt det som en stor tillgång och trygghet, att vi har kunnat diskutera och ifrågasatt våra tolkningar tillsammans. Enligt Kvale (1997) kan tillförlitligheten i intervjusvaren alltid diskuteras. Svaren visar vad respondenten har sagt, men det kanske inte alltid stämmer överens med vad personen tycker. En person som intervjuas förändras under intervjuns gång. Personen kan successivt bli mer medveten om sina åsikter. Det sker alltid ett samspel mellan respondenten och intervjuaren och på så sätt skapas respondentens text tillsammans med intervjuaren. Denscombe (2000) förstärker detta och menar att det som respondenten säger att de tänker, gör och föredrar inte automatiskt stämmer överens med verkligheten. Respondentens uttalande kan dessutom vara influerat av intervjuarens identitet. Tillförlitligheten i respondenternas svar kan därför diskuteras i några av intervjuerna, där vi som intervjuare kände respondenten. Vidare kan även svaren och således även resultatet ha påverkats av att intervjuerna inte alltid skedde av samma person.

I metoddelen har vi noggrant beskrivit hur undersökningen har genomförts och resonerat kring våra fattade beslut. Detta gör det lättare för rapportens läsare att själva avgöra undersökningens tillförlitlighet. Under analysarbete har vi varit noga med att vara så objektiva som möjligt under tolkningsfasen och inte gjort bedömningar som grundats på förutfattade meningar (Denscombe, 2000).

I vår undersökning har det inte varit vår avgörande intention att få fram tillförlitliga slutsatser, utan att synliggöra skolpersonalens egna uppfattningar utifrån rapportens syfte.

3.8 Etiska överväganden

Eliasson (1995) menar att genomförandet av en vetenskaplig undersökning, där vi som forskare, avser att fördjupa oss i andra människors uppfattningar, medför ett stort ansvar och det är en svår balansgång med många etiska överväganden. Samtidigt som det väsentliga ligger i att beskriva hur verkligheten ser ut, måste forskaren se till att skydda de enskilda deltagarna i undersökningen. Dessutom krävs respekt för forskningens heder, villkor och värden. Det är, enligt Kvale, (1997) inte möjligt att ge exakta regler eller färdiga lösningar för hur etiska dilemman, som kan uppstå under en vetenskaplig studie, ska lösas. Däremot har Vetenskapsrådet (2002) framställt fyra huvudregler som ska gälla inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning: Informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.

I vår undersökning informerade vi respondenterna om undersökningens syfte, i enlighet med informationskravet och samtyckekravet. Dessutom upplyste vi om att deltagandet i undersökningen var frivilligt och respondenten hade rätt att när som helst avbryta sitt deltagande utan några negativa konsekvenser. Denna information gavs både i det missivbrev vi skickade ut några dagar innan intervjutillfället samt i samband med intervjun.

För att garantera konfidentialitetskravet förvarades alla personuppgifter på respondenterna inlåsta och bandinspelningarna kommer att förstöras när rapporten är klar. Detta för att nå upp till total anonymitet för deltagarna. Även nyttjandekravet som innebär att de insamlade uppgifterna inte får användas till något annat än forskningsändamålet informerades om både i missivbrevet och vid intervjutillfället.

Kvale (1997) understryker att etiska överväganden ska göras under hela forskningsprocessen. Några av de viktigaste aspekter författaren beskriver, är bland annat att syftet med undersökningen inte bara bör vara att uppnå kunskaper av vetenskaplig betydelse, utan vi ska även eftersträva att den mänskliga situationen som vi undersökt skulle kunna förbättras. Vi ska också fundera över vilka konsekvenser det innebär för intervjupersonen att delta. Det kan vara etiskt bekymmersamt om intervjun väcker känslor som intervjupersonen får svårt att hantera. Det finns inga garantier för att det inte skulle kunna inträffa och att det är svårt att ha beredskap till det. För eventuella frågor om undersökningen samt ändringar och tillägg uppmanade vi respondenterna att kontakta oss. Vid utskriftsstadiet var vi noga med att tänka på hur tillförlitlig utskriften blev av de muntliga intervjuerna. Kvale (1997) menar att det centrala målet för forskningen är att få fram kunskap, som kan förbättra människans situation och ge ett ökat värde, men för att komma dit kanske vi måste göra en del moraliska överväganden. Som forskare måste vi, enligt Eliasson (1995), hitta balansen mellan det sociala ansvaret och respekten för individen

4 Resultat

Rapportens resultat baseras på de intervjuer som vi har genomfört med personal i skolan. Vi har enligt Rosenqvist (060921) komprimerat verkligheten när vi samlat, ordnat och tolkat den kunskap vi har fått av respondenterna. Vi har fått respondenternas förtroende att tolka svaren och svaren ska redovisas så att de kan förstås även av andra. Intervjufrågorna presenteras i bilaga I, men för att göra resultatet tydligt har vi valt att kategorisera och sammanställa utifrån fyra övergripande teman: Tecken, kunskap, handlingsplan samt specialpedagogens roll. De valda teman anser vi avspeglar vårt syfte samt våra frågeställningar. Resultaten belyses med relevanta citat för att förtydliga och ge liv i texten. I resultatredovisningen är det inte möjligt att genomgående följa en viss persons åsikter eftersom vi inte tycker det är väsentligt för undersökningen. Varje avslutat tema sammanfattas av en slutsats utifrån de resultat som framkommit i intervjuerna. I slutet av kapitlet kommer vi att sammanfatta de viktigaste resultaten av vår undersökning.

Vi har intervjuat åtta personer varav två är män. En person undervisade i skolår 7-9, två personer arbetade i skolår 4-6, fyra personer arbetade med de lägre skolåren, F-3 och en person arbetade i skolår 1-6. Kön och utbildning väljer vi att inte redovisa i resultaten, då vi utgår från att all skolpersonal har ett lika stort ansvar i att upptäcka barn till missbrukande föräldrar. Dessutom går det inte heller att koppla ihop citat med en respondent då vi inte ansåg detta relevant utifrån undersökningens syfte.

4.1 Resultatbeskrivning

4.1.1 Tecken

Hälften av våra respondenter, fyra stycken, beskriver egna erfarenheter i att upptäcka att ett barn lever i en alkoholmissbruksmiljö. Ytterligare två respondenter saknar erfarenhet i att upptäcka, men har arbetat med barn där problematiken varit känd från början. Resterande två respondenter uttrycker inte någon personlig erfarenhet av att vare sig upptäcka eller arbeta med barn till föräldrar med alkoholproblem.

De synliga tecken som de fyra respondenterna, med erfarenhet av att upptäcka, redogör för är spritlukt hos föräldern, berusad förälder, kontrollerande förälder, barnet var smutsigt och illa skött, barnet var oroligt, otryggt och hade hög frånvaro. Två uttrycker även en känsla av att något inte stämmer.

> Jag tyckte det kändes konstigt. Känslan av att det var något som inte stämde, jag trodde inte då att det var alkohol.
>
> Vi såg inga tecken på barnen men föräldrarna kom berusade och hämtade.

Tecken som respondenterna utan egen erfarenhet tror sig kan yttra sig hos barnen är utåtagerande beteende, trötthet, hög frånvaro, överbeskyddande, lillgamla, hungriga, smutsiga, barnen får klara sig själva, föräldrarna skriver inte på lappar och barnet är oroligt inför helgen.

> Hon är orolig – jag ser att hon tänker på något helt annat.
>
> Barn agerar av någon anledning.

Väldigt få barn med alkoholmissbrukande föräldrar upptäcks. Så länge det inte uppdagas några svårigheter i skolarbetet så reflekterar man inte som lärare på att det kan finnas alkoholproblem i hemmet, beskriver en respondent. Att hemförhållandena blir en familjehemlighet som man inte talar om, uttrycker merparten av respondenterna, som ett hinder till att så få barn upptäcks. En respondent lyfter även fram kärnfamiljer kontra skilsmässofamiljer, och menar att ett hinder kan vara att han/hon inte träffar barnens båda föräldrar.

> Det är en hemlighet, för alla. Man blir en mästare på att dölja.

Andra hinder till att barnen inte upptäcks kan, enligt fyra av respondenterna, vara att klasserna idag är alltför stora, läraren varken hinner eller orkar se. Tre respondenter anser att det är lättare att se de barn som är utåtagerande och märks. Samtidigt påtalar en av respondenterna att det finns så mycket annat som läraren ska hinna med förutom undervisningen.

> För stora klasser, utan tvekan får de inte den hjälpen de behöver.

Att det finns en viss rädsla i att våga se framhäver två av respondenterna, som menar att det kan vara lätt att skjuta upp det, så nästa lärare få ta tag i det eller att inte själv våga tro på det man ser. Tre andra respondenter påtalar den sociala miljön som ett eventuellt hinder. De menar att det anses mer tillåtet att dricka alkohol vid t.ex. lunch eller vid representationsmiddagar i de högre samhällsklasserna.

> Många egna företagare representerar, tar ett par glas vin, lagligt och accepterande
> från omgivningen. Om någon annan gör det som är arbetslös, jobbar på verkstad eller varv,
> då blir det ett himla liv.

De fyra respondenter som har erfarenhet av att upptäcka barn till alkoholmissbrukande föräldrar gick tillväga på liknande sätt vid sina olika iakttagelser. En av respondenterna beskrev hur hon hade en känsla av att något inte stämde bl.a. på grund av hög frånvaro. Inget kom dock fram vid samtal med mamman. Respondenten kontaktade då barnets tidigare skola som talade om att det fanns alkoholmissbruk i familjen. En annan respondent kontaktade barnets klasslärare och tillsammans ordnades ett möte med skolsköterskan, som sedan tog kontakt med socialtjänsten. En respondent tog kontakt med den icke alkoholmissbrukande föräldern i familjen, som sedan själv gick vidare för att få hjälp och den fjärde respondenten tog själv kontakt med socialtjänsten direkt. Två av dessa respondenter uttrycker att de hade använt samma tillvägagångssätt idag. En av respondenterna beskriver att hon/han idag hade försökt att prata med barnet, ställt frågor utan att just fråga om mamman drack. Den andra respondenten hade också gjort annorlunda idag på grund av att hon/han idag arbetar i en annan sorts verksamhet där kontakten med föräldrar och BUP är mycket närmre.

De övriga respondenterna beskriver hur de tänker göra vid en eventuell upptäckt. Gemensamt är att samtliga vill vara riktigt säkra på vad de har sett och hört och menar att man går till kollegor, rektor, kurator eller skolsköterskan för att stämma av. Respondenterna påtalar vikten av hur man ska ta hand om barnet. En respondent framhåller att det krävs fingertoppskänsla i samtalen och arbetet med barnen. Respondenten förtydligar ytterligare och säger att man kan välja att fråga barnet rakt på sak eller ställa frågor runt omkring, för att skapa sig en bild. Ofta krävs det mer än ett samtal. En respondent menar att det måste vara professionella som tar hand om barnen vid en upptäckt, vilket hon/han understryker att lärare inte är inom detta område och en annan respondent betonar elevvårdsteamet insats för det dagliga arbetet med barnen. Det är svårt att avgöra när föräldrarna ska kopplas in uttrycker samtliga respondenter.

> Det finns ingen anledning att vänta och tro att det blir bättre.

> Först tar man hand om eleven och lägger extra resurser efter barnets behov – sen kallar man på föräldrarna och ärligt informerar om situationen.

> Man ska inte vara ensam när man går vidare.

Samtliga respondenter ansåg att anmälan till socialtjänsten ska göras av eller tillsammans med rektorn, som har det yttersta ansvaret. De understryker att det finns skyldigheter och givna regler för att anmäla. Två respondenter påpekar att det räcker med att man har en misstanke att barn far illa, så ska det anmälas. Samtidigt betonar två andra respondenter att det krävs att man som anmälare i stort sett är helt säker på sin sak.

> Man får ha väldigt torrt på fötterna ….. Fy sjutton om det sen inte stämmer, då är man nog körd.

En respondent förstärker hur viktigt det är med förtroendet mellan barn och lärare i en anmälningssituation.

> Man har ju skyldigheter också att göra något, men kanske inte samma dag.

Kommentar
Av våra åtta respondenter är det sex stycken som har erfarenhet av att upptäcka att ett barn lever i en miljö med alkoholmissbruk och/eller har arbetat med barn med samma livssituation. Synliga tecken beskriver respondenterna som spritlukt hos föräldrarna, berusade föräldrar samt kontrollerande föräldrar. Barnen uppfattas smutsiga och illa skötta samt oroliga och otrygga. Även utåtagerande beteende, trötthet och hög frånvaro hos barnet nämns. Två respondenter menar att början till upptäckten var att de hade en känsla av att det var något som inte stämde.

Främsta hindret till att barnets problem inte upptäcks är den familjehemlighet som råder i missbruksfamiljerna. Hälften av respondenterna anser att klasserna idag är alltför stora för att hinna eller orka se. Två respondenter beskriver rädslan av att våga se som ett hinder. Den sociala miljön kan vara ett hinder, eftersom det anses mer ”tillåtet” att dricka vid t.ex. representationer.

Att ta kontakt med skolsköterskan, klassläraren eller den andre föräldern anses vara det vanligaste första steget vid en upptäckt av att ett barn lever i en familj med missbruksproblem. Endast en respondent tog kontakt med socialtjänsten direkt. Samtliga respondenter vill vara riktigt säkra på vad de sett och hört och vill stämma av med annan berörd personal vid en misstanke, innan de går vidare. Elevvårdsteamet nämns också som en kanal att gå vidare genom. Endast en respondent påtalar vikten av ett bra förtroende mellan barn och vuxen vid en eventuell anmälan.

4.1.2 Kunskap

En majoritet av respondenterna understryker vikten av att ha kunskap om hur man kan upptäcka barnen, vad det är som man ska vara observant på. En av respondenterna menar att det krävs kunskap eller egna erfarenheter för att kunna känna igen tecknen.

> Tror det krävs detektivarbete för att känna igen, kunskap eller egna erfarenheter.

> Har man varit med om det nån gång så är man nog mer uppmärksam på det.

Flera av respondenterna menar även att kunskapen måste handla om att känna barnet och att veta hur barn reagerar. Två av respondenterna påtalar vikten av att få förtroendet från barnen och en belyser det med att förtroendet måste man förtjäna, det får man inte gratis. Som personal måste man vara lyhörd och uppmärksam t.ex. när det sker förändringar i vardagen. En respondent förtydligar att man måste lyssna på barnen, vad det är som de egentligen berättar. En annan respondent menar att kontakten med föräldrar är viktig, där kan man finna många svar. Sunt förnuft och ens egen instinkt är också en viktig kunskap att ha, framhåller en av respondenterna.

> Lyssna och läs mellan raderna.

> Kunskap är att veta hur barn agerar och utifrån det ta reda på varför.

Hur kunskapen ska förmedlas råder det en total enighet bland respondenterna kring. Kunskapen bör komma utifrån. Det är arbetsgivarens ansvar att fortbildning förekommer. Detta kan ske genom t.ex. föreläsningar. Som möjliga föreläsare nämns socialtjänsten och kyrkans diakonala arbete. Två respondenter förtydligar att föreläsningarna även ska hållas av personer med egna erfarenheter. En respondent nämner skolhälsovården som en möjlig kunskapskälla. Tre av respondenterna som har sett pjäsen ”Alkohålet” lyfter även fram den formen av fortbildning som positiv**.** En respondent förklarar att genom kunskap får man upp ögonen på sådant man inte sett tidigare och sätter det i relation med andra tecken. En respondent anser att information, som t.ex. böcker, adresserat direkt till en lärare, ökar chanserna att det tas upp i klassrummet. Andra sätt att skaffa sig kunskap, enligt två respondenter, är att läsa lämplig litteratur, men detta kräver ett eget intresse och engagemang. Två respondenter nämner att kunskap kan man få i pedagogiska diskussioner med kollegor, där man får stöd och ett utbyte med nya infallsvinklar. Flera av respondenterna uttalar saknad och behov av mer information angående missbruk under sin lärar-/pedagogutbildning.

Att ämnet är viktigt håller samtliga respondenter med om. Dock påpekar tre respondenter att det är mycket som är viktigt och att tiden inte räcker till allt, man måste prioritera.

> Men eftersom alkohol är så vanligt och det räcker med en person för att många andra ska vara berörda, så är det viktig. Det är tillräckliga skäl för att ta upp det i skolan.

Kommentar

Respondenterna påtalar vikten av kunskap om hur de ska upptäcka barnen och vad det är de ska vara observanta på. Samtliga respondenter menar att informationen ska komma från personer med erfarenhet t.ex. skolhälsovården, socialtjänsten eller kyrkans diakoner. Teaterprojekt som t.ex. ”Alkohålet”, litteratur samt pedagogiska diskussioner nämns också som andra sätt att skaffa sig kunskap. Samtliga respondenter tycker det är viktigt ämne att arbeta med och flera uttalar saknad och behov av information under sin lärar-/pedagogutbildning. Kunskap handlar även om att lära känna barnen bra och ha förtroende för varandra, vara lyhörd, ha sunt förnuft och en respondent tillägger att egen instinkt är en viktig kunskap.

4.1.3 Handlingsplan

Handlingsplanen som vi som författare syftar på är inriktad på hur personal kan upptäcka barn som lever med föräldrar med alkoholmissbruk, samt hur tillvägagångssättet efter upptäckten skulle kunna se ut. Endast en respondent säger att de har en handlingsplan för barn som far illa. Den är utformad som en steg för steg -modell och utgår från vad personalen ser, till hur den ska agera för barnets bästa. Fyra respondenter har ingen handlingsplan på sina skolor, medan tre respondenter inte vet om det finns någon.

> Jag frågade rektorn igår och ska få svar på torsdag om det finns en handlingsplan.

Sex av respondenterna anser att det finns ett behov av en handlingsplan. En respondent säger att om det inte finns någon handlingsplan, så får det sunda förnuftet råda men uttrycker själv inget eget behov av en. En respondent uttrycker att han/hon är trött på handlingsplaner.

> Handlingsplaner – vem skulle följa dom? Det är bättre med kunskap i största allmänhet.
> Man får diskutera från fall till fall hur man ska göra.

Dessutom förtydligar tre av respondenterna att varje situation är unik och att en handlingsplan måste vara flexibel. Majoriteten av respondenterna uttalar dock, att en eventuell handlingsplan bör innehålla vilka tecken man kan ser, vilken arbetsgång som är att föredra samt vilka personer som bör vara delaktiga.

> Gången – hur gör man när man förstår att något inte stämmer.
> I vilken ordning man tar kontakt och vem som är med på mötena.

En respondent påtalar att mycket handlar om vem det är som gör upptäckten och vad den personen bär med sig. Ibland kan någon annan behöva ta över, som kan hantera det bättre. Att en handlingsplan skulle kunna underlätta arbetet framhåller samtliga respondenter. Dock är det viktigt att handlingsplanen fungerar och används betonar två av respondenterna. Framför allt nämns tryggheten i att veta vad man ska göra som en av anledningarna till att en handlingsplan skulle underlätta. En respondent förtydligar ytterligare, genom att uttrycka att tryggheten i en handlingsplan kan leda till att man vågar agera snabbare.

När det gäller förebyggande arbete kring alkoholmissbruk beskriver endast två respondenter att de arbetar med det och nämner då ANT (alkolhol-narkotika-tobak). Ytterligare tre respondenter ger dock uttryck för att det förebyggande arbetet sker i de högre skolåren, men är då mer av beskrivande och informativ karaktär. En respondent understryker att det förebyggande arbetet kring detta ska ske på högstadiet, då det kan sätta igång tankar hos de yngre barnen som är svåra att hantera. Respondenten säger att hon/han skulle ha svårt att förklara för de yngre barnen på ett bra sätt. Övriga respondenter ser det som en fördel att börja med förebyggande arbete tidigt, men flera ställer sig frågande till hur det arbetet skulle kunna se ut. En nämner att utgå från en barnbok, som behandlar ämnet, kan vara ett bra sätt i de yngre skolåren. Diskussioner inför t.ex. olika högtider nämns också.

> Det är viktigt med tidiga insatser så barnen slipper lida i många år i onödan.
> Starta upp information redan i förskolan så förskolepersonalen vet om att det
> är viktigt, att de ser och lyssnar på tidiga tecken.

> Man bär alltid det med sig, det lämnar ett svart spår i en, men möjligheterna
> att ge det så lite utrymme som möjligt, minskar ju tidigare det kommer fram.

Det förebyggande arbetet kan se ut på flera olika sätt beskriver respondenterna. Alla de som har deltagit i projektet ”Alkohålet”, ser det som ett bra preventivt arbete. Alla utom en respondent framhåller att det förebyggande arbetet ska innehålla föreläsningar och information från personer med egen erfarenhet av missbruk, som t.ex. personer från Anonyma Alkoholister samt personal med adekvat kunskap och erfarenhet från socialförvaltningen eller kyrkan. Pedagoger som arbetat med detta kan också vara lämpliga. Det förebyggande arbetet ska rikta sig till både barn och personal. Två respondenter utvidgar det till att även omfatta föräldrarna. Tre av respondenterna framhåller att det förebyggande arbetet måste vara återkommande, bland annat för att alla skolår ska få ta del av det.

> Det finns ju FN-dagen. Varför inte Alkohol - dagen?

> Det får inte vara för långt mellan gångerna. Första gången kan vara mer information, barnet får lite att fundera på. Tar man inte sen upp det en andra gång, ges aldrig tillfället för barnet att berätta.

Att det förebyggande arbetet är viktigt poängterar samtliga respondenter. Som personal kan man i det förebyggande arbete få mer kunskap, vilket leder till att man har lättare att se tecken och få en ökad förståelse för de utsatta barnen. Två respondenter anser att det förebyggande arbetet mot alkoholmissbruk ska finns med hela tiden, som en värdegrund. Två respondenter beskriver att barnen genom förebyggande arbete kan känna att de inte är ensamma i sin situation och kan då lättare öppna sig. En respondent menar att det är bra att med ett avsiktligt syfte kunna upplysa barnen om vad missbruk är. Då kan barnet ta ställning och utgå från sin egen situation och detta kan vara det första medvetna steget för barnet. Viktigt är också, menar samma respondent, att visa barnen att skolpersonalen finns till för att hjälpa. En respondent uttrycker samma sak med att det behövs trygga vuxna som vågar vara vuxna, eftersom de saknar någon trygg vuxen hemma. Flera respondenter betonar att de vill barnens bästa.

> Ibland kan du ge alla nycklarna, öppna alla dörrar och ändå kommer budskapet aldrig fram. Men chanserna ökar säkert om man pratar om det.

Kommentar

När det gäller handlingsplan uttrycker endast en respondent att det finns en handlingsplan, angående barn som far illa på dennes arbetsplats. Tre respondenter säger att de inte vet om det finns någon handlingsplan. Majoriteten av respondenterna anser att det finns ett behov av en handlingsplan. Den skulle innehålla vilka tecken barnen kan uppvisa, arbetsgången vid upptäckten samt vilka personer som skulle vara inblandade. Tre respondenter menar dock att ingen situation är den andra lik och att en handlingsplan måste vara flexibel. Samtliga respondenter betonar att en handlingsplan skulle underlätta arbetet om den användes och fungerade bra. Att känna till och veta hur man ska agera leder till en trygghet.

Alla respondenter betonar att det förebyggande arbetet är viktigt. Vanligast sker det förebyggande arbetet i de högre skolåren och är då mer informativa. Flera respondenter menar att det är svårt att prata om missbruk med de yngre skolbarnen, men understryker ändå att det är viktigt att börja tidigt. Det förebyggande arbetet bör vara återkommande och omfatta både personalen och barnen. Några respondenter anser även att föräldrarna bör inkluderas. Det förebyggande arbetet ska bland annat bestå av föreläsningar och information. Detta ska då komma från personer med egen erfarenhet uttrycker majoriteten av respondenterna.

4.1.4 Specialpedagogens roll

Utav de åtta respondenterna säger sex av dem att de har verksamma specialpedagoger på sin skola. Endast en av dessa beskriver att specialpedagogen är inkopplad i arbetet med barn med denna problematik. Respondenten använder specialpedagogen som ett bollplank. Två respondenter förklarar att deras specialpedagoger deltar i elevvårdskonferenser där olika problem kan diskuteras. Två respondenter uttrycker tydligt att de inte anser att specialpedagogen har någon roll i detta arbete, såvida inte eleven får specialpedagogisk hjälp av andra orsaker som t.ex. läs – och skrivsvårigheter eller att eleven halkat efter på grund av hög frånvaro.

> För mig har specialpedagogen ingen roll i detta arbete. Men om eleven går till specialpedagogen så kan denne vara en stor resurs, eftersom de har en annan sorts relation. Då är vi två som har sett om barnet inte mår bra.

Övriga sex respondenter ser positivt på specialpedagogens roll i detta arbete. Uppfattningar om specialpedagogens uppgifter skiljer dock sig åt. Några respondenter menar att specialpedagogen kan vara någon man vänder sig till och diskutera med. En annan säger att specialpedagogen kan vara extra resurs och stöttning inne i klassrummet och på så sätt skapa relationer till alla barnen. En respondent menar att detta inte är specialpedagogens särskilda ansvar. Det är allas ansvar och alla ska vara delaktiga i arbetet. En av de respondenter som inte har någon specialpedagog på sin skola påtalar att han/hon är dåligt insatt i specialpedagogens ansvarsområde.

> Jag kan inte svara på vilket ansvar specialpedagogen skulle ha men ju fler som har kunskap om detta desto bättre.

Kommentar
Sex av respondenterna har specialpedagoger anställda på sin arbetsplats, men endast en respondent beskriver att specialpedagogen är delaktig i arbetet med barn till alkoholmissbrukande föräldrar. I det fallet används specialpedagogen som ett bollplank. Samtidigt uttrycker sex respondenter att de gärna ser att specialpedagogen är engagerad i detta arbete. Specialpedagogen kan vara någon att diskutera med samt någon som kan skapa en annan sort relation till barnen, förutom läraren. Två respondenter säger uttryckligt att specialpedagogen inte har någon roll i detta arbete, såvida inte barnet är inblandade i specialpedagogiska insatser av andra anledningar. En respondent anser att den inte känner till specialpedagogens ansvarsområde.

4.2 Sammanfattande slutsatser

Hälften av respondenterna beskriver att de har erfarenhet av att upptäcka barn till missbrukande föräldrar. Ytterligare två har arbetat med barn där problematiken var känd redan när barnen började skolan. De andra två har ingen personlig erfarenhet av vare sig upptäckt eller arbete med barn som bor i en familj där någon av föräldrarna missbrukar alkohol. Samtliga respondenter svarade att alkoholmissbruk är en familjehemlighet och det känns som en svår uppgift att upptäcka när barnen inte visar några svårigheter i skolarbetet. Fyra respondenter nämner andra hinder till att så få barn upptäcks, som t.ex. att barnen går i för stora klasser och läraren varken hinner eller orkar se alla elever. Här säger de att det är lättare att se de barn som har utåtagerande beteende. En respondent påtalar att det är så mycket mer än bara undervisningen som lärarna ska hinna med. En respondent berättar att ett annat hinder kan vara att hon/han inte träffar och lär känna barnens båda föräldrar på grund av

skilsmässa. Två respondenter framhåller även att det finns en viss rädsla i att våga se och menar att de inte vågar tro på det de ser eller skjuter upp ansvaret till nästa stadium, så att en kommande lärare få ta tag i problemet. Tre respondenter påtalar att den sociala miljön kan vara ett hinder och åsyftar att i familjer från de högre samhällsklasserna anses det mer tillåtet att dricka alkohol vid t.ex. en representationslunch.

De respondenter som har erfarenhet av att upptäcka, redogör för synliga tecken så som att barnet var oroligt, upplevdes otryggt, var smutsigt och illa skötta, hade hög frånvaro, samt spritlukt hos de vuxna, berusade föräldrar och en kontrollerande mamma. Här förstärker två respondenter, att början till upptäckten var att de hade en känsla av att det var något som inte stämde. De respondenter som inte har egna erfarenheter av att upptäcka, redovisar ytterligare tecken som de tycker man ska vara uppmärksam på hos barnen. De beskriver utåtagerande beteende, trötthet, överbeskyddande, lillgamla och/eller brister i omsorgen. Vidare menar respondenterna att man ska vara observant på när barnen kan får klara sig mycket själva, när de är oroliga inför helgen och när föräldrar t.ex. inte skriver på lappar. En respondent framhöll att man som vuxen i skolan alltid ska vara observant på när det sker förändringar i barnets vardag eller beteende. I den viktiga kontakten med föräldrarna kan man få svar på många frågor påpekade en respondent. Sunt förnuft och egen instinkt är bra kunskap framhåller en annan respondent.

De respondenter som har varit med om att upptäcka barn med föräldrar som missbrukar alkohol, berättar hur de gick tillväga vid deras olika iakttagelser. En respondent hade en känsla av att allt inte stod rätt till och kontaktade då barnets tidigare skola och fick då sina misstankar bekräftade. En respondent initierade ett möte tillsammans med klassläraren, föräldern och skolsköterskan, som i sin tur tog kontakt med socialtjänsten. En annan respondent tog kontakt med den icke missbrukande föräldern, som sedan själv gick vidare för att få hjälp. Endast en respondent tog kontakt med socialtjänsten direkt. En av respondenterna beskriver att han/hon idag hade försökt att prata med barnet själv som ett första steg.

Vid en eventuell upptäckt beskriver samtliga respondenterna vikten av att vara riktigt säker på vad de har iakttagit och vill stämma av med kollegor och elevvårdteamet, innan de går vidare med en eventuell anmälan. Samtidigt påpekar majoriteten att det finns en anmälningsskyldighet för skolpersonal. En anmälan till socialtjänsten ska göras av eller tillsammans med rektorn, som har det yttersta ansvaret, ansåg samtliga respondenter. I samtal och i arbetet med barnen krävs fingertoppskänsla och att barnet känner förtroende för den vuxne. Som vuxen bör man vara lyhörd och lyssna på vad barnet egentligen berättar. En respondent menar att det ska vara professionell personal som tar hand om barnet och att det inte alltid är läraren.

Kunskap om hur de ska upptäcka och vad de ska vara observanta på berörde samtliga respondenter. De ansåg att information, föreläsningar och fortbildning ska komma från personer med egna upplevda erfarenheter samt genom förslagsvis skolhälsovården, kyrkans diakoner eller socialtjänsten. De respondenter som varit med i teaterprojektet ”Alkohålet” uppskattar den formen av fortbildning. Kunskap kan även skaffas genom pedagogiska diskussioner med kollegor samt genom ett eget intresse av att läsa lämplig litteratur i ämnet. Flera av respondenterna uttalar en saknad och behov av mer information under sin lärar-/pedagogutbildning angående barn till missbrukande föräldrar.

Samtliga respondenter betonar att en handlingsplan i ämnet skulle vara en trygghet om den används och fungerar bra. En respondent förtydligar det med att den tryggheten kan leda till

att man vågar agera snabbare. Sex av respondenterna uttalar ett behov av en handlingsplan, medan två anser att de inte har det. En handlingsplan skulle innehålla vilka tecken barnen kan uppvisa, tillvägagångssättet vid en misstanke samt vilka personer som ska vara delaktiga. Varje situation är unik och en handlingsplan måste vara flexibel, påpekar tre av respondenterna. Endast en respondent talar om att de har en handlingsplan för ”barn som far illa”. Den visar på hur personalen steg för steg går vidare utifrån vad de ser till hur de ska agera för barnets bästa.

Det förebyggande arbetet är viktigt anser samtliga respondenter. Två beskriver att de har och ytterligare tre ger uttryck för att det förebyggande arbetet bör ske i högstadiet, med t.ex. ANT. Flera respondenters åsikt är att tidiga insatser är att föredra. Här ställer de sig dock frågande, hur arbetet med de yngre barnen skulle kunna se ut. En respondent menar att det är svårt att förklara för små barn och är rädd för att sätta igång tankar hos barnen som är svårhanterbara. I det förebyggande arbetet ska både barn, personal och föräldrar vara delaktiga. Ämnet ska finnas som en värdegrund anser två av respondenterna. Det förebyggande arbetet skulle kunna leda till att personalen var mer uppmärksam på tidiga tecken och fick en ökad förståelse för de utsatta barnen. En respondent anser att med information till barnen om vad missbruk är, kan vara ett första steg att bli medvetna om sin egen situation.

Specialpedagoger finns på sex av respondenternas arbetsplatser och de skulle se positivt på specialpedagogens deltagande roll i arbetet med barn till alkoholmissbrukande föräldrar. Dock beskriver endast en respondent att specialpedagogen är inkopplad i arbetet med barn till alkoholmissbrukande föräldrar. Specialpedagogen skulle kunna vara en person man vänder sig till och diskuterar med, menar en respondent. Andra respondenter anser att specialpedagogen ska vara ett bollplank, ge stöd samt vara en extra resurs i klassrummet och på så sätt skapa relation med barnen. En respondent anser att det inte är specialpedagogens enskilda ansvar utan det är allas ansvar och alla ska vara delaktiga i arbetet, medan två anser att det inte alls är specialpedagogens roll.

5 Analys

I vår analys resonerar vi varför våra respondenter svarar som de gör. Vilka faktorer kan ha påverkat? Vi söker även efter skillnader och likheter i svaren samt svar som överraskar oss och vad det kan bero på. För att vara konsekventa i rapportens upplägg utgår vi från de fyra valda teman: Tecken, kunskap, handlingsplan och specialpedagogens roll. De upplevelser och intryck som vi fick erfara under intervjutillfällena påverkar den helhetssyn som ligger till grund för vårt resonemang i analysen. Respondenterna delade med sig personliga och intressanta erfarenheter och det har känts som ett stort förtroende att få ta del av dessa. Intervjusvaren sätts nu i relation till bakomliggande omständigheter som kan ligga till grund för att svaren blev som de blev.

Intervjuerna har genomförts likt ett samtal. Vid flera tillfällen har respondenterna uttryckt åsikter som ibland kan vara direkta motsägelser. Detta kan ha påverkat både resultatet och analysen. Resultatet är därför svårt att generalisera och mäta.

5.1 Tecken

I vår undersökning upplever vi att det finns en hel del kunskap i hur man kan upptäcka barnen. Tecken som respondenterna beskriver är oftast tydliga och konkreta tecken med en negativ klang som t.ex. smutsiga och stökiga barn samt berusade föräldrar. Det ser vi som naturligt, omsorgssvikt väcker alltid känslor. Vi anser dock att det är oroväckande att personal inte reagerar på liknande sätt när det handlar om barn som inte märks, barn som gör som de ska. Genom att inte se de tysta, välanpassade barnen så missar vi många barn som behöver en förändring. Hur ser vi dem? Varför är det så att det är de utåtagerande barnen som vi riktar vår uppmärksamhet mot? Hälften av respondenterna menar att skolklassernas storlek och lärarens ork och tid spelar stor roll i att våga och hinna se alla barn. Vi tror också att det är en viktig bidragande orsak. Detta antagande hade vi reflekterat över redan innan vi gjorde våra intervjuer och blev därför inte förvånade att det togs upp. Dilemmat, tror vi, ligger i att lärarens belastning hela tiden ökar, fler perspektiv ska tas hänsyn till samtidigt som klasserna blir större och ekonomin sätter sina gränser. Den rådande diskussionen om inkludering leder dessutom till ytterligare kunskapskrav på skolpersonalen. Vi kan inte låta bli att reflekterar över om det är arbetsplatsens storlek som är avgörande för detta antagande. Vi vet att några av respondenterna som inte tog upp klassernas storlek som en orsak arbetar på mindre skolor där personalgruppen är större. Hur avgörande är egentligen klassernas storlek? Själv anser vi att skolklassens storlek och personaltäthet har en viss betydelse men det viktigaste är att det finns engagerad och kompetent personal.

Två intervjusvar tyder på att det finns ett antagande om att den sociala miljön påverkar omgivningens acceptans. I de högre samhällsklasserna anses det mer godtaget att dricka vid t.ex. lunch eller att komma påverkad och hämta barnet eftersom de har varit på ”vernissage”. Intressant är att dessa två respondenter arbetar på en skola i ett välbärgat område respektive på en friskola. Vi tänker att på en friskola går barn till föräldrar som har gjort ett aktivt och medvetet skolval till sitt barn och att merparten av dessa föräldrar har en akademisk bakgrund. Kan det vara så att lärarens position uppfattas olika i olika samhällsgrupper? Vi tror att det är så och att detta kan påverka förhållandet sinsemellan. Resultatet av samspelet mellan lärare och förälder bygger på vilka roller man själv tar och i vilka roller den andre sätter en i. Vi tolkar det som att skolpersonal som arbetar i ekonomiskt bättre ställda områden behöver en stark yrkesidentitet då föräldrarna som de möter kan ifrågasätta, motivera och resonera på en

högre nivå än i lägre samhällsklasser. En stark yrkesidentitet kan leda till att skolpersonalen vågar se och agera utifrån de riktlinjer som finns.

Alla respondenter var medvetna om den anmälningsskyldighet som vi som arbetar med barn och ungdomar har. En skyldighet som gäller även vid endast en misstanke. Därför tyckte vi att det var anmärkningsvärt att respondenterna samtidigt uttryckte att de ville vara säkra på sina farhågor innan de anmälde. Vi kan då inte låta bli att tänka på vem de tar mest hänsyn till, sig själv eller barnet? Vi anser att dessa signaler tyder på okunskap och rädsla. Vi tror att ett sätt att öka kunskapen är att förbättra samarbetet med socialtjänsten.

5.2 Kunskap

Några av våra respondenter uttrycker att personer som har kunskap och/eller erfarenhet av missbruk också är de personer som upptäcker flest barn i liknande situationer. Det styrker vår uppfattning om att kunskap behövs. Utifrån vårt resultat har vi tolkat det som om skolpersonalen önskar ytterligare kunskap i hur de kan upptäcka barnen som kommer från alkoholmissbruksmiljöer. Att få ta del av erfarenheter från personer med egna upplevelser efterfrågas mest samt exempel på konkreta tecken. Vår tanke är att när det handlar om svåra och känsliga situationer, upplevs det lättare att hantera om problemet uppfattas mer greppbart och begripligt. Vi anser att det berör mer om kunskapen kommer från en person med egna upplevda erfarenheter. På så sätt ökar förståelsen för personens livssituation. Vad behövs då mer än kunskap för att fler barn ska få den hjälp de behöver? Vi är övertygade om att det i grund och botten handlar om att känna trygghet, att känna att man har verktyg att kunna hantera situationen man befinner sig i. Ett sätt att känna trygghet är att ha självkännedom, att veta hur man som person reagerar i olika situationer och varför man reagera så. Detta kan vara ett hinder till att man inte vågar se eller orkar ta tag i det man ser. De erfarenheter man bär med sig påverkar de inställningar och reaktioner som uppstår i möten med andra. Därför blir vi lite förvånade att det endast är ett par respondenter som påtalar detta i sina svar. En av dessa respondenter har själv växt upp under liknade förhållande, vilket gör att vi inte blir överraskade över att just den personen svarade just så. Genom sina upplevelser har personen fler perspektiv att utgå från.

De flesta respondenterna beskrev en avsaknad av undervisning angående missbruksproblematiken i sin pedagogutbildning vilket vi tycker manar till eftertanke. Detta tycker vi kan tolkas som att respondenterna efter avslutad utbildning och en tid i tjänst erfarit att grundutbildningen behöver revideras. Teoretisk utbildning är viktigt men vi tror att när detta sedan kopplas ihop med praktiskt erfarenhet fås en insikt av att ett helhetsperspektiv är en förutsättning för en positiv utveckling för den enskilda eleven. Därför behöver det sociala perspektivet få mer utrymme i pedagogens grundutbildning.

Flertalet av respondenterna har nyligen deltagit i projektet ”Alkohålet”. Därför ställer vi oss frågande till hur mycket detta kan ha påverkat respondenternas intervjusvar. Genom att aktualisera ett ämne så ökar medvetenheten. Detta är naturligtvis positivt, men vi är ändå medvetna om att det kan ha påverkat den här undersökningens resultat. Vi tror att det kan vara en anledning till att intervjusvaren inte skiljer sig särskilt märkbart från varandra. Svaren och utgången av denna rapport hade troligtvis varit annorlunda om den hade genomförts för några år sedan.

5.3 Handlingsplan

Trygghet handlar bl.a. om att veta vad man ska göra, som t.ex. i en handlingsplan. Samtliga respondenter anser att en handlingsplan är en trygghet, en trygghet som kan leda till att man vågar agera snabbare. Dock råder det några oskiljaktigheter när det gäller en handlingsplans existens. Vi tolkar att befintliga handlingsplaner inte alltid används, vilket naturligtvis leder till en skeptisk inställning till ytterligare handlingsplaner. Vi ställer oss dock frågan till varför detta ämne anses mindre viktigt än de ämnen som ingår i planen för likabehandling som blev obligatorisk i alla skolor 2006? De respondenter som inte var särskilt positiva till handlingsplan utan istället lyfte fram det sunda förnuftet är också personer med egen erfarenhet av att upptäcka och anmäla. Detta ställer vi i relation till att den trygghet som kan finnas av egen erfarenhet och som hjälper till att våga se och agera.

Vårt resultat och våra slutsatser har gjort att vi har tolkat att det finns ett övergripande behov av mer kunskap när det gäller barn till alkoholmissbrukande föräldrar, både i hur man upptäcker problemet och hur man arbetar med barnen. Ämnet anses viktigt att ägna sig åt i skolan. Ur ett långsiktigt perspektiv är förebyggande arbete att föredra. Det förebyggande arbetet idag sker oftast i de högre skolåren och är då mer av informativ karaktär. Flera av respondenterna förordade tidiga insatser men uttryckte även svårigheter med att ta upp ämnet med yngre barn. Vi tror att den inställningen inte beror på det yngre barnet i sig utan okunskap i ämnet alkohol. Värt att lyfta fram är att de respondenter som förespråkade tidiga insatser är de personer i vår undersökning som har erfarenheter av alkoholmissbruk och dess konsekvenser i sitt privatliv. Vår tanke är att tidiga insatser är att föredra samt att fokus läggs mer på konsekvenserna av ett missbruk och hur det kan påverka hälsan, familjen, samhället etc. Vi ser dessutom ytterligare eventuella svårigheter i att arbeta med ämnet. Alla möjliga resurser kan ibland finnas att tillgå utan att önskvärt resultat nås. Vi anser att det beror på att arbetet bygger mycket på personligt intresse och engagemang, där den mänskliga faktorn spelar en stor och viktig roll.

5.4 Specialpedagogens roll

Något som förvånar oss är att hälften av respondenterna inte är insatta i specialpedagogens ansvarsområde. Nuvarande specialpedagogutbildningen har funnits sedan 1990 och vi blir förundrade över att utvecklingen inte gått mer framåt och att specialpedagogens roll inte är mer tydlig. Trots det förväntade relationella perspektivets uppfattningar finns traditionerna i skolorna kvar i det kategoriska perspektivet. Med tankarna kvar i det kategoriska perspektivet tror vi det är svårt att förstå varför specialpedagogen har en roll i ämnet som denna rapport belyser. Vi vill tydliggöra att vårt ansvarsområde inkluderar alla barnen i skolan. Glädjande nog var sex av åtta respondenter positiva till att specialpedagogen var inblandad i detta arbete. Huruvida vår identitet och framtida yrkesroll påverkat detta svar vet vi inte men tror dock på en viss inverkan.

6 Diskussion

I vår diskussionsdel lyfter vi fram viktiga aspekter som framkommit under arbetets gång och kopplar samman de med den litteratur och teorier som vi har refererat till. Syftet med studien var att ur ett specialpedagogiskt perspektiv undersöka skolpersonalens åsikter och erfarenheter kring arbetet med att upptäcka och stödja barn i grundskolan som lever med alkoholmissbrukande föräldrar. Vidare ville vi veta vad respondenterna hade för åsikter om specialpedagogens uppgift i arbetet med barn till föräldrar med alkoholmissbruk. Vi var även intresserade av hur det förebyggande arbetet i skolorna angående alkoholmissbruk såg ut och hur det skulle kunna se ut. I kapitlets senare del kommer vi att göra en kritisk granskning av vårt val av metod och vilka effekter det kan ha haft på studiens resultat.

6.1 Tecken

Inget barn mår bra av att leva med föräldrar som är otrygga, otydliga och oförutsägbara. Vi tror att den oro och spänning som barnen känner visar sig på ett eller annat sätt. Frågan är bara på vilket sätt och vad är det som vi som personal i skolan ska vara observanta på. Att se tecken hos barnen som tyder på att det finns alkoholmissbruk i familjen försvåras avsevärt på grund av den hemlighet som i stort sätt alltid finns i familjen. Att det som pågår i familjen är en hemlighet lär sig barnet tidigt och innebär en stor påfrestning för denne vilket bekräftas av både Lindstein (2001) och Bengtsson och Gavelin (2004). Denna hemlighet beskriver även några av våra respondenter som kopplar detta som den största anledningen till att så få barn upptäcks. På så sätt påverkar hemligheter ofta barnets sociala nätverk. Barnet tar t.ex. aldrig eller sällan hem kompisar. Detta är något som vi tror att skolpersonalen skulle kunna vara uppmärksammade på. Hur ser barnets kamratrelationer ut även utanför skoltid? Ett sätt att få större inblick i familjen är att få möjlighet till att träffa föräldrarna mer. Samtidigt kan det vara så att familjer med denna problematik drar sig undan med risk för att bli avslöjade, vilket även Bengtsson och Gavelin (2004) beskriver. Vi tror att många som arbetar i skolan önskar ett närmare samarbete med föräldrarna. Vi tror också att det skulle behövas ett större engagemang från föräldrarnas sida då Bronfenbrenners teori (Broberg m.fl. 2005) påvisar att ett barns självkänsla påverkas av hur intresserade och engagerade föräldrarna är i barnets skolsituation. Frågan är hur vi löser det? Hur gör vi skolan intressant och lockande för föräldrarna?

Vi upplever att som personal önskar man konkreta signaler för att känna sig trygg och våga reagera och agera. Man vill vara säker på att det man ser och tror verkligen stämmer. Vi tror att det är därför som våra respondenter efterfrågade just konkreta, synliga tecken på att barnet växer upp i en miljö med alkoholmissbruk. Påtagliga tecken hos barnen, som beskrivs enligt bl.a. Steinhausen (1995), är till exempel omsorgssvikt, nedstämdhet, dålig självbild, koncentrationssvårigheter och somatiska problem. Utåtagerande beteende är det symtom som oftast beskrivs som det mest uppmärksammade i skolan. Barnet syns och märks mest och kräver mycket av läraren. Men samtidigt får vi inte glömma det barnet som tar alldeles för mycket ansvar eller som gör allt för att smälta in. De som gör vad de ska och på grund av detta inte får lika mycket uppmärksamhet. Vi anser att det är viktigt att skolpersonalen har kunskap om de olika överlevnadsstrategier som barnen kan uppvisa. Genom att känna igen tecknen kan den vuxne hjälpa barnet att förstå sin situation utifrån de begrepp som KASAM-teorin utgår från (Antonovsky, 2002). Vi vet, vilket även kom fram i våra intervjuer, att lärarna upplever stor belastning i sitt arbete. Tid och ork räcker inte till åt alla barnen. Där skulle vi som specialpedagoger kunna komma in. Genom vår specialpedagogiska tvärvetenskapliga kompetens och helhetsperspektiv på barnet kunde vi, genom att tillbringa

tid i klassrummet, stödja läraren genom att se bakom barnens svårigheter och agerande. Genom att se utifrån ett annat perspektiv kunde vi, tillsammans med läraren, hjälpas åt att göra situationen bättre för barnet.

Något som vi reagerade på i våra intervjuer var, att flera respondenter ansåg att man skulle vara relativt säker på sin sak innan man gjorde en anmälan till socialtjänsten. Detta trots att det i lagen om anmälningsplikt, SoL 14 kap. 1§, betonas att anmälan ska ske även vid enbart misstanke. Vi tror att detta är en vanligt förekommande åsikt bland skolpersonal. Vem är det vi skyddar genom att tänka så? Oss själva eller barnet? Vem är det vi sätter i första hand? Vi tror att det skulle behövas ett större samarbete mellan förskola/skola och socialtjänsten än vad som sker idag. Genom att veta hur en anmälan går till, vem som tar hand om den och även hur utgången blir, tror vi skulle kunna förenkla för skolpersonalen att våga anmäla. Detta främjar begripligheten, hanterbarheten och meningsfullheten (KASAM) i ett agerande hos skolpersonalen. Vi måste våga lita på våra intentioner och erfarenheter, vi tror att många ibland kan känna på sig att det inte står rätt till utan att kunna sätta ett finger på vad det beror på. Detta uttryckte även några av våra respondenter. Vi, som personal i skolan, måste vara de som representerar barnen. Vi måste se till att barnet får det stöd och den hjälp från samhället som de har rätt till. Så att föräldrarna får hjälp och barnet på så sätt slipper att riskera att utvecklas till nästa generations förövare eller missbrukare. Som specialpedagoger ska vi, tillsammans med skolans ledning, arbeta för skolans utveckling framåt för att kunna möta behoven hos alla barnen. Ett sätt vore kanske att arbeta för att förbättra samarbetet med socialtjänsten, vilket vi tror skulle vara gynnsamt i många andra situationer än enbart vid alkoholmissbruk.

6.2 Kunskap

Genom att ha kunskap skapas möjligheter för att möta barn utifrån barnets egna förutsättningar och behov. Genom kunskap ökar förståelsen. Samtidigt ställs egna värderingar och attityder på sin spets när man, som skolpersonal, möter barn som lever under svåra omständigheter. Egna obearbetade känslor och upplevelser kan komma upp till ytan. Vi anser därför att det, förutom teoretisk kunskap, även behövs kunskap om oss själva, det vill säga en inre kompetens. Detta är något som även Kinge (2000) påpekar och menar att kunskapen om vårt eget sätt att reagera är viktigt i mötet med barnet. Gren (2001) förtydligar genom att poängtera att personlig mognad och god självinsikt är betydelsefullt. Vi ställer då frågan var denna insikt ska komma ifrån? Vi tror att handledning för personalen i skolan kan vara ett forum där man kan få nya infallsvinklar, vilket leder till att man får möjlighet att reflektera över sin egen historia, sitt eget bagage. Både Bowlby (1994) och Bronfenbrenner (Broberg m.fl. 2005) betonar att vi påverkas av våra uppväxtvillkor och sociala miljö vilket kan vara avgörande för framtida reaktioner och agerande. Ett av våra uppdrag, som specialpedagoger, är just att vara samtalspartner och rådgivare i pedagogiska frågor. Även om fokus ligger på pedagogiska frågor så tror vi att det finns ett stort behov och en stor vinst i att även satsa på att stärka personalens personliga sidor. I vår undersökning är det ingen av våra respondenter som påtalar denna form av kunskap, även om någon nämner att om man har egna erfarenheter av att växa upp i en alkoholmissbrukande familj har man lättare att se de tecken som barnet uppvisar. Detta bekräftas i en undersökning (SOU 1994:29) som visar att det är den personal som har mest kunskap och erfarenhet av missbruk som också är den som upptäcker flest barn med denna bakgrund. Det ser vi som relativt logiskt eftersom vi tror att det man känner sig trygg i, har kunskap om också gör att man öppnar sina kanaler och blir mer mottaglig. Samtidigt som vi tror att ens egna erfarenheter ibland kan vara så smärtsamma så att man inte

orkar eller vågar se problemet hos andra. Vi anser att det handlar mycket om rädsla. Denna rädsla kan fungera som ett filter, som hindrar oss att se verkligheter som den är.

Den kunskap som vi har lagt fokus på i vår undersökning är dock den teoretiska kunskapen. Även om vi nu anser att kunskapen om sig själv är nog så viktig. Den teoretiska kunskapen som våra respondenter efterfrågar är framför allt konkret kunskap, om hur man kan upptäcka barnen som lever under dessa omständigheter.

Respondenterna uttrycker ett behov av utbildning om missbruk och dess konsekvenser för barnen. Vi tolkar detta som att skolpersonalen dessutom måste bli medvetna om hur vanligt där är med alkoholmissbruk. På så sätt kan de inse att det finns barn på den egna skolan, som inte upptäcks. I tron att problemet inte existerar är det svårt att arbeta aktivt med det, vilket även Christensen (1993) påpekar. Detta bekräftas även i teorin om KASAM där begriplighet är en förutsättning för att kunna hantera situationen och skapa möjligheter som behövs för att kunna hjälpa barnet. Enligt vår uppfattning handlar det om att kunna och våga se samt att ha mod och kompetens att arbeta vidare. Vi upplever att det är just kunskap och en medvetenhet om att barnen finns som behövs. Den medvetenheten kan vara avgörande för barnets framtid, vilket även Killén (2000) bekräftar, och lyfter särskilt fram vikten av lyhördhet och uppmärksamhet hos de vuxna. Vi tror säkert att det kan finnas skolpersonal som är ovetande om missbruksproblemet, men som ändå har förståelse och respekt för alla. De klarar av att möta barnen där de befinner sig och hittar vägar för att hjälpa. I många av de situationer som vi fick berättat för oss under våra intervjuer, inser vi att den mänskliga faktorn och eget intresse och engagemang i arbetet med barnen spelar en stor och viktig roll. Den känslomässiga relationen har naturligtvis stor betydelse. Vi ser det som en av specialpedagogens strävan att få all skolpersonal stärkt i sin yrkesroll och på så sätt utveckla en gemensam kunskapssyn. Svårigheterna kan dock ligga i att koppla barnets reaktioner till att det finns alkoholmissbruk i familjen. Ribbing (2005) menar att tanken om just det sambandet alltid ska finnas i bakhuvudet på skolpersonalen.

Det är arbetsgivarens ansvar att personalens kunskaper utvecklas, bl.a. genom fortbildning. Detta anser samtliga av våra respondenter, och får stöd av läroplanen, Lpo 94 (Skolverket, 2006). Skolans rektor har ansvar för att skolpersonalen får den kompetensutveckling som behövs för att kunna genomföra sitt arbete. Vår personliga erfarenhet är att det inte satsas lika mycket på kompetensutveckling i mindre friskolor. Betyder det att dessa skolor är mindre rustade för att kunna möta varje barns unika behov? Samtidigt har ofta mindre skolor större möjligheter att se barnen om grupperna är mindre. Vi anser dock att det är viktigt med fortbildning och tror att kunskapen är en förutsättning i såväl stora som små grupper.

Att känna meningsfullhet i att skaffa sig kunskap bygger mycket på ett eget, personligt engagemang. Det är svårt att lära någon som inte är mottaglig. Därför tror vi att det kan finnas svårigheter med att få den genomslagskraft som vi önskar i detta ämne. Det vi tycker är viktigt är kanske inte det som en annan anser lika angeläget. När man blir berörd, reagerar man ofta genom att vilja agera och förändra något. Därför tror vi, liksom samtliga av våra respondenter, att informationen och kunskapen bör komma från personer med egna upplevda erfarenheter. Även teaterprojekt som t.ex. ”Alkohålet” upplevs som tydlig och konkret utbildning, som kan ge sammanhang och aha-upplevelser hos både vuxna och barn. Vi tycker naturligtvis att detta ämne är oerhört viktigt. Eftersom 2-3 barn i varje skolklass enligt Karlsson och Öberg (2005) växer upp under dessa omständigheter, så är det alltför många för att vi ska kunna blunda för dem. Enligt bl.a. Christensen (1993) stämmer barnens reaktioner även överens med reaktioner vid annan form av missbruk och omsorgssvikt samt vid psykisk

ohälsa hos föräldrarna. Därför borde detta antal vara ännu högre. Alkoholmissbruk är genetiskt betingat och där det genetiska arvet i kombination med en uppväxtmiljö med alkoholmissbruk anses som den allvarligaste formen. Vi anser därför att det är av yttersta vikt att den onda cirkeln måste brytas. Detta förtydligar Andreasson (2003) och konstaterar dessutom att brist på anknytning och otillräckligt stöd från hemmet kan öka risken för tidig asocialitet, utslagning och missbruk.

Något som vi funderar över är vad man i lärarutbildningen respektive annan pedagogisk utbildning får lära sig angående alkoholmissbruk. Det vi efterfrågar är inte den upplysande informationen, utan vad man som pedagog behöver veta för att upptäcka barnen som lever i alkoholmissbruksfamiljer. Vi anser oss själva för dåligt insatta i vad lärarutbildningen innehåller, men eftersom flera av våra respondenter uttryckte både brist och ett behov av mer kunskap om detta i utbildningen, så tolkar vi det som det inte förekommer i alltför stor utsträckning. Idag vägs olika perspektiv ihop för att få ett helhetsperspektiv på barnet (Assarson, 2002). Vi har, i rapporten, refererat till teorier som Bowlby (1994), Antonovsky (2002) och Bronfenbrenner (Broberg m.fl. 2005) har utvecklat, vilka alla hävdar att barnets utveckling påverkas av det samspel som förekommer med barnets familj och omgivning. Vi känner dock att den sociala aspekten många gånger kommer i skymundan i skolan. Personalen i skolan arbetar med barnets svårigheter i skolarbetet utan att reflektera över bakgrunden till svårigheterna. Som specialpedagog ska denne kunna utreda och analysera individens svårigheter i ett större sammanhang på individ-, grupp- och organisationsnivå. Specialpedagogen kan vara en stor tillgång för den övriga skolpersonalen genom sitt perspektiv där alla områden ska vägas in. Men det är också viktigt att specialpedagogen finns bland barnen, i klassrummet, i kapprummet, på skolgården för att nå alla barn, inte bara de med svårigheter i skolarbetet.

6.3 Handlingsplan

Vi tror att en handlingsplan som används, diskuteras och uppdateras regelbundet kan var en stor hjälp för att skolpersonalens medvetenhet hålls ajour. Vår undersökning visar att de flesta respondenter anser sig ha behov av en handlingsplan. Den trygghet en handlingsplan kan ge, är att de vet från första misstänkta signal till hur man steg för steg ska handla för barnets bästa. Denna trygghet som nämns av alla respondenter förstärks med att tryggheten kan ge till resultat, att skolpersonalen skulle våga agera snabbare. Om det är så önskar vi båda, att alla skolor hade en handlingsplan i ämnet, för barnens bästa. Det är alltid barnens bästa som vi ska ta hänsyn till vilket även bekräftas av BBIC (Socialstyrelsen, 2006). Vi tycker oss märka att hos vissa respondenter är handlingsplaner i olika ämnen något som ska finnas, men inte lika angeläget hos alla att ta till sig, som när de t.ex. kallas för ”hyllvärmare”. Vår tanke är att genom diskussioner angående den nyligen obligatoriska Likabehandlingsplanen, är ämnet angående handlingsplaner aktuellt.

Kan barn växa upp utan att påverkas av sina hemförhållanden? Vi tror inte det efter den kunskap vi skaffat oss genom bl.a. Bowlby (1994), Antonowsky (2002) och Bronfenbrenners (Broberg 2005) teorier. Barn med föräldrar som missbrukar förväntas klara av mer än skolarbetet, menar Ribbing (2005). Barnen är i skolan en stor del av dagen. Skolan ska vara en plats där barnen kan få stöd. Barn reagerar alltid på missbruket. En betydande orsak till att så få barn med missbrukande föräldrar synliggörs, tror vi beror på att man inom skolan inte lyfter fram sociala problem som kan påverka barnets utveckling. Om skolpersonalen i förebyggande syfte, hade talat mer om detta på ett sätt som var anpassat till barnens ålder och mognad, hade det förmodligen kunnat underlätta för många barn. När barnet vet om att det

finns fler i samma situation, medför det en lättnad för barnet. Detta har vi fått bekräftat genom bl.a. Karlsson och Öberg (2005), och Killén (2000) samt föreläsningar som vi har deltagit i under projektet ”Alkohålet”. Utsikten för att de själva ska våga berätta om sin situation ökar. Om det i den pedagogiska verksamheten regelbundet talas om möjliga problem i hemmen, medför det en större förståelse och en ökad känsla av KASAM hos alla barn. Vår förhoppning är att alla barn får en större insikt och begriplighet och har då lättare för att acceptera varandra. Detta med tanke på att det inte är ovanligt att barn till missbrukare känner sig utanför, men även med olika strategier hemlighåller sin situation. I Lpo 94 (Skolverket, 2006) poängteras att elevhälsan, där även specialpedagogen kan ingå, ska prioritera det förebyggande arbetet för att minska riskfaktorerna, och även uppmärksamma insatser för barn med särskilt stöd. Vi anser att det är all skolpersonals ansvar att hjälpa barnen utifrån deras behov, förutsättningar, erfarenhet och tänkande.

Genom förklaringar från såväl Killén (2000) och Ribbing (2005) liksom intervjusvaren undviker många vuxna att ta upp svårigheter, i tron att man skyddar och tar hänsyn till barnet. Vår spontana reaktion är: Vem ta man mest hänsyn till, sig själv eller barnet, och hos vem finns rädslan? Vi vet att det kräver mycket av en själv i tid och mod för att öka sin självkännedom. Detta bekräftar Gren (2001) men hon menar att på sikt blir det en investering i både glädje och nytta för sig själv och andra. Vår uppfattning är att samtliga vuxna i skolan bör ingå i det förebyggande arbetet, med att vara lyhörda och uppmärksammade på olika signaler. Vi har insett genom bl.a. Killén (2000) hur viktigt det är att jobba förebyggande, med att alla barn ska få veta (begriplighet**)** att det inte är något skamligt att ha en förälder som missbrukar och barnen ska få veta att det aldrig är deras fel. De ska även få veta att de inte är ensamma om att det förekommer alkoholproblem i familjen. Viktigt är att de får information om att de kan prata med någon vuxen om det. I ett för oss medvetet arbete, ger vi barnen möjligheter att våga berätta om sin situation. Många gånger handlar det om små enkla saker som alla vettiga vuxna kan göra, men som har stor betydelse för barnets situation och uppbyggnad av KASAM, Antonovskys teori om att barnet ska hitta sig själv i sammanhanget, finna mening, begripa och kunna hantera sin situation. Vi tänker på blickar, frågor och kommentarer samt fysisk beröring i form av en klapp på axeln.

Ur styrdokumenten väljer vi att referera till de etiska punkter som WHO utformat där det i punkt två beskrivs att alla människor har rätt till en rättvisande information tidigt i livet, om de konsekvenser alkoholkonsumtion kan ha på hälsa, familj och samhälle (Cohen, 1997). Tidiga insatser medför mindre drastiska åtgärder för barnet, menar Hindberg (1999) och har som åsikt att barnen förstår då vad som händer med föräldrarna och omständigheterna runt omkring. Lindstein (2001) intygar i sin avhandling att barnen drar nytta av att få kunskap om själva missbruket som i KASAM beskrivs att barnet förstår och lättare kan hantera sin situation. Vår uppfattning är att tidiga insatser är att föredra, då slipper barnet att utstå svåra upplevelser under längre tid och har blivit mindre påverkade för framtiden. Detta påpekar även två av respondenterna. En av våra respondenter talade om för oss att behandlingen för en alkoholist kostar 16 miljoner kronor. Vi tänker på hur barnen har det ur ett barnperspektiv med en känsla av förlust, vanvård, sorg, mm. som aldrig kan värderas i pengar. Vi anser att det inte är någon tvekan om att det lönar sig med förebyggande arbete. Även Killén (2000) hävdar att vi inte har råd att låta bli att prioritera förebyggande arbete, vare sig ekonomiskt eller mänskligt.

Innan vi genomförde intervjuerna diskuterade vi våra egna tankar kring det förebyggande arbetet. Vår avsikt med förebyggande arbete, är det arbetet som bidrar till att synliggöra de utsatta barnens problem. I vår undersökning kan vi se att våra respondenter inte alls hade den

uppgiften i sina klasser. Enligt respondenterna är det förebyggande arbetet i skolorna mest inriktat på information om alkohol, narkotika och tobak i skolår 7-9. Samstämmigt med Lpo 94 nämns att skolan ska ha den viktiga rollen, när det gäller att påverka elevernas framtida alkoholkonsumtion och drogvanor. Eleverna ska vid nionde skolårets utgång ha kunskap om vad olika beroendeframkallande medel har för inverkan på hälsan. En respondent framhävde emellertid att när eleverna går på högstadiet kan det vara för sent då de oftast redan har egna erfarenheter av alkohol. Vår önskan är dock att det förebyggande arbetet mer fokuserade på konsekvenserna av alkohol.

Hur kan vi jobba förebyggande? När Rosenqvist (2004) och Hedström (2004) beskriver specialpedagogens uppgifter utifrån de ”tre U:na”, ingår skolutveckling i det förebyggande arbetet. Författarna menar att specialpedagogen ska med kritiska ögon se vad som händer och bygga upp inspirerande lärandemiljö för alla barn. Vi tänker på skolutveckling och lärandemiljöer som bygger på att stärka barnets självkänsla där vi ser till barnets starka sidor utifrån deras förmågor och möjligheter. Vi anser att det ska utgå från hur verkligheten ser ut för alla de barn, som har missbrukande föräldrar och har behov av att bli stärkt genom t.ex. KASAM. Deras tankar, känslor och funderingar som tar så mycket energi, kräver initiativrika, förstående och vettiga vuxna. Med tanke på vår undersöknings resultat vill vi ännu en gång lyfta fram avsaknaden av det förebyggande arbete. Vi anser att i det förebyggande arbetet ska återkommande information även för skolpersonal förekomma. Genom föreläsningar, diskussioner, rollspel och värderingsövningar ökar kompetensen men även myter och attityder kan förändras och utvecklas.

6.4 Specialpedagogens roll

Utifrån vårt syfte frågade vi respondenterna om specialpedagogens roll i arbetet med barn med alkoholmissbrukande föräldrar. Vi är förvånade att inte fler känner till vilken resurs specialpedagogen är i arbetet utöver de traditionella svårigheterna i skolarbetet. Vi tolkar det på samma sätt som Assarsson m.fl. (2002), att specialpedagogens arbetsuppgifter styrs av det perspektiv som råder på skolan. Bygger arbetet på det kategoriska perspektivet är specialpedagogens uppgift att kompensera barnets svårigheter. I det relationella perspektivet, som vi och både Persson (2001) och Nilholm (2003) förordar, kan specialpedagogen förändra förutsättningarna för både barn och skolpersonal genom kommunikation och samspel. Ju fler som har en helhetssyn på barnet samt har kunskap om specialpedagogens verksamhet desto bättre. Ur ett specialpedagogiskt perspektiv vill vi i fortsättningen sprida kunskap om specialpedagogens tvärvetenskapliga kompetens, som har sina teorier i pedagogik, psykologi, sociologi och medicin (SFS, 2001:23). Vi uppfattar specialpedagogens nya kompetenser som en ny slags professionalism för att möta och hantera en komplicerad verklighet, inte bara för barn utan även för all personal inom både förskola och skolan. För att möjliggöra pedagogiskt utvecklingsarbete anser vi att kunskap om vårt uppdrag måste spridas. Vår förhoppning är att med förståelse och kompetens hos all skolpersonal berikar vi varandra och utvecklas i delaktighet och i ömsesidigt samspel.

Många barns räddning är att det i närheten finns ”Någon” som ser dem utifrån de behov som de har. Genom rapportens valda teorier samt föreläsningar av Wahlström (2004) och Pipping (2005) har vi blivit väl medvetna om betydelsen av att barnet får en bra relation med någon vuxen. Vad är det som gör att vissa barn klarar sig trots tuffa uppväxtförhållanden? Vi resonerar så att en viktig förutsättning är att de har någon annan vuxen i närheten, någon som bryr sig, någon som ger en värmande blick och en klapp på axeln. Men är det något annat som spelar in? I de friskfaktorer som Broberg m.fl. (2005) beskriver är bl.a. känslan av

sammanhang, som kan vara avgörande hur ett barn klarar sig mot alla odds. Vissa klarar av krissituationer bättre än andra. Vi tror mycket på att det ligger i vilka egenskaper barnet har, hur den tidiga anknytningen fungerat och hur samspelet med den sociala miljön sett ut. Detta i enlighet med de teorier som Bowlby (1994) och Bronfenbrenner (Broberg m.fl. 2005) har utarbetat.

Lindstein (2001) hävdar att barn vill bli sedda, respekterade och vägledda av en vuxen. I våra möten med barnen ska vi i den specialpedagogiska processen identifiera individens förmågor och möjligheter i ett sammanhang, där olikheter ses som en tillgång. Både Tönnäng (2005) och Hindberg (1999) förstärker det och menar att barnen vill få sina behov av trygghet, gemenskap, tillgivenhet och uppskattning tillgodosedda även i skolan. Det tolkar vi som att pedagogen ha en stor uppgift och är en mycket viktig person för barnet. Hur kan skolpersonalen skapa goda förutsättningar? Hur gör vi det bästa för barnet? Det finns inga givna svar, men en respondent menar att kontakten med barnet bygger på förtroende – ett förtroende som man inte får gratis – det förtjänar man. Det håller vi med om.

Några av våra respondenter påtalar vikten av att reagera när man har en känsla av att det är något som inte stämmer. Ett förändrat beteende hos barnet bör alltid ses som en signal att fundera över. Både i respondenternas svar och i litteraturdelen, Hansen (1994) uppmärksammas att pedagoger bör lägga märke till när det sker förändringar i vardagen. Men i en stressad miljö är det lätt att misstolka barnets signaler. Vi undrar om lärandemiljön hade blivit bättre om pedagogerna hade haft mer tid för varje elev, det vill säga mindre grupper? Många respondenter uttrycker de stora klasserna som ett hinder, att upptäcka de barn som har behov av det lilla extra i tillvaron. Vi upplever att det måste ges förutsättningar för att kunna se och uppmärksamma barnen. Ur ett specialpedagogiskt perspektiv är det skolans ansvar att möta alla barns svårigheter med pedagogiska, organisatoriska eller miljörelaterade åtgärder för att reducera svårigheterna. Vi ser det som en utmaning! Resurser efterfrågas ofta, men till slut är det ändå vad vi gör av de resurser som redan finns. Vår önskan är att alla, på ett tidigt stadium blir medvetna om att alla barn behöver hjälp på olika sätt och att det sker utifrån behov och att inte rättvisetänkandet styr.

I egenskap av specialpedagog kommer vi att möta en alltmer komplex pedagogisk uppgift, och det betonas i specialpedagogens kompetens i arbetet med att vara en kvalificerad samtalspartner för kollegor och annan skolpersonal, i handledning, rådgivning och konflikthantering (Högskoleförordningen 1993:100 39). Våra tankegångar är att vi ska hitta individens förmågor och ha möjligheter att se olikheter som en tillgång, även bland kollegor. Vi vill ta vara på den yrkeskompetens som finns hos pedagogerna och ge möjlighet till utveckling i arbetslaget samt en gemensam kunskapssyn i arbetet. Några av respondenterna menar att specialpedagogens roll i det ämne som denna rapport belyser, är att ha en rådgivande funktion, någon att bolla tankar och upplevelser med. Killén (2000) anser att genom handledning kan specialpedagogen stötta personalen att de själva får reflektera och relatera till sin egen kunskap samt ge dem kompetens att möta de barn som behöver hjälp. Vi anser själva att handledningstillfället inte ska ge svar på alla frågor utan snarare ge personen fler frågor att ta med sig. Detta tror vi kan öka personens egen reflektion. Det är oftast lättare att ta till sig lärdom som man har kommit fram till själv.

Även i en intressant grupphandledning kan man ta tillvara allas kompetens, där deltagarna får möjlighet att prata om det som de har behov av just för tillfället. I gruppen delar man erfarenheter med varandra och får eventuellt nya insikter och nya tankar på situationen. En respondent upplyser om fördelarna med att ha regelbundna pedagogiska diskussioner, för att

ge möjlighet att dela med sig av kunskap och erfarenheter**.** Medverkan av specialpedagogen vid pedagogiska diskussioner ansåg hon/han inte vara ett måste, men var att föredra för att lyfta diskussionerna. Vi ser specialpedagogen som en kommunikationsväg - specialpedagogen är ett verktyg för att medvetandegöra skolpersonalen – och utifrån vårt arbete kring alkohol, öppna upp ögonen för barn med alkoholmissbrukande föräldrar. Ökad kunskap kan leda till ökad förståelse, vilja och förutsättningar att kunna se och uppmärksamma barnen i deras situation. Vi förutsätter att det även kan leda till att fler reagerar mer naturligt när de ser att missbruk förekommer i barnfamiljer. Vår tanke är att det kan leda till att barnen blir synliggjorda och får bättre möjligheter till rätt hjälp.

Den specialpedagogiska grundkompetensen, menar Persson (2001), är att förstå och reflektera över pedagogiska konsekvenser av elevens svårigheter och veta vilka särskilda stödåtgärder, som behövs. Karlsson och Öberg (2005) menar att vi, som specialpedagoger, måste skaffa oss en bred och grundläggande kunskap om missbruk och dess konsekvenser innan vi kan hjälpa barnet. Därefter ska vi, i enlighet med Högskoleförordningen (Utbildningsdepartementet, 2001:23), tillsammans med föräldrarna planera och genomföra insatser och åtgärdsprogram för att stödja barnet i sin fortsatta utveckling. Uppföljning och utvärderingen ska ske kontinuerligt i samråd med barn, klasslärare och föräldrar. Som specialpedagog ska vi vara rådgivare i pedagogiska frågor även för föräldrarna. Med våra egna erfarenheter ser vi samarbetet med föräldrarna som en grundförutsättning i arbetet med barnen. Flera respondenter framhöll att den viktiga informationen om barnets situation besitter föräldrarna och de betonar vikten av en bra kontakt och samarbete med föräldrarna. Detta kan naturligtvis försvåras då missbruksproblemen finns i hemmiljön. Som specialpedagog vill vi utveckla relationer och likaså arbeta för att skolan ska erbjuda ett öppet och inbjudande klimat, där föräldrar känner sig välkomna och delaktiga, som en bra grund till god samverkan.

Viktigt att tänka på, för oss pedagoger i arbetet med barn till föräldrar som missbrukar alkohol, är att vi inte ska döma eller utreda föräldrarna. Hansen (2004) menar att vi också måste veta våra ansvarsgränser. Skolpersonalens uppgifter är att fånga upp problem och samtala med barnet på ett professionellt sätt. För att bättre nå fram till föräldrarna, är det viktigt att seriöst sätta sig in i deras situation och reflektera över hur vi själva skulle vilja bli bemötta i en liknande situation, vilket även Christensen (1993) anser. Våra egna personliga känslor ska hållas utanför i vårt bemötande av föräldrarna, även här måste den professionella delen ta över för att hjälpa och stötta barnet och ibland även föräldern. Den empatiska förmågan är en förutsättning för att kunna vara professionell. Som alltid ska vi ur ett specialpedagogiskt perspektiv visa respekt för den enskilda människan.

Vi tror inte att specialpedagogen alltid ingår i Elevvårdsteamet men önskar att det vore så vilket även Assarson m.fl. (2002) framhåller. Elevvårdsteamet fyller en viktig funktion när det bl.a. gäller att finna flera kompetenser kring ett barn som behöver stöd. Därför ser vi det som en självklarhet att specialpedagogen ska vara delaktig. Enligt Hindberg (1999) är samarbete nyckeln till effektivt förebyggande arbete. Han menar att insatserna både förbättras och utvecklas. Vi anser att nära samarbete utanför skolan med bl.a. socialtjänsten och kyrkans gruppverksamhet är att föredra för att nå bästa resultat. Det skulle kunna underlätta i arbetet med att upptäcka barn till missbrukare men även dem med annan problematik i familjesituationen. Inom både fack- och skönlitteraturen har vi flera gånger stött på hur viktigt samarbete med andra verksamheter är när det gäller att lösa problem som missbruk i barnfamiljer innebär. Myndigheter och verksamheter måste enligt lag samarbeta för att nå bästa resultat, (BBIC, 2006). Varför är det bra med samarbete? Resurser ska samordnas för att utnyttjas optimalt anser Ahlberg (2001). Vi tror att utveckling sker i delaktighet i samspel

med andra. En ökad förståelse om barn till missbrukare och deras situation kan leda till att barn upptäcks tidigare och på så sätt få en ökad chans till relevant hjälp. Det är viktigt att ta vara på varandras kompetens. Om kunskapen inte finns inom den egna verksamheten bör den hämtas från annat håll. Hur kan samarbetet bli bättre? Specialpedagogens roll kan vara att arbeta aktivt som brobyggare i ett medvetet yrkesövergripande samarbete där alla ser barnet ur ett helhetsperspektiv. Samarbetet ska verka i förebyggande syfte för att upptäcka barn som skulle vara i behov av stöd.

.

Lindstein (2001) hävdar att de flesta barn har utvecklingsmöjligheter. Han menar att vi ska utgå från friskfaktorer istället för riskfaktorer. Vi ska inte se barnen som offer utan vi ska ge dem kunskap och möjlighet att bli handlingskraftiga och aktiva. Även Claezon (1996) menar att specialpedagogen ska kunna vända hopplöshet till hopp och ge barnen en tro på framtiden. Även vi anser att barnen behöver bli sedda, hörda och respekterade av vettiga vuxna som på så sätt stärker deras motståndskraft. Med bra verktyg och en känsla av sammanhang, KASAM, kan vi ge dem, begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet, ur ett relationellt perspektiv. Där vi ser samspel och kommunikation som viktiga verktyg för att på ett positivt sätt förändra barnets omgivning.

Vi hoppas att vår studie väcker nyfikenhet och lust att arbeta med ödmjukhet och respekt till barn som lever i missbrukarfamiljer. Vi tror, i många fall känner oftast barnet var och hos vem de kan få sin omsorg och sina behov tillgodosedda. Barn växer upp utan närvarande föräldrar, det kan vi inte ändra på, men vi kan vara med och arbeta för att omständigheterna ska bli bättre.

6.5 Metodkritik

Innan vi bestämde oss för vilken metod vi skulle använda oss av i vår undersökning, vägde vi för- och nackdelar med metoder av såväl kvantitativ som kvalitativ art**.** Vårt intresse för undersökningen låg i att undersöka och fokusera på åsikter och erfarenheter, som individerna skulle delge oss. Vi ansåg därför inte att en metod av kvantitativ art var användbar i förhållande till vårt syfte och våra frågeställningar. Vårt val av semistrukturerade intervjuer kändes som ett naturligt val. Vi ville ha ett frågeformulär med genomtänkta, relevanta frågor som samtidigt gav utrymme för följdfrågor. Att genomföra strukturerade intervjuer kräver både kunskap i ämnet och en viss intervjuarskicklighet anser Bell (2000). Våra förkunskaper hade vi erhållit genom att läsa både fack- och skönlitteratur samt deltagit i den fortbildning som ingick för skolpersonal i teaterprojektet ”Alkohålet”. Att vara en skicklig intervjuare är svårt. Men vi anser att den erfarenhet vi har av tidigare intervjuer samt våra kunskaper i intervjuarteknik har hjälpt oss i vad vi bör tänka på när det t.ex. handlar om de yttre ramarna för en intervju. Men framför allt har vi lärt oss vikten av att vara engagerad och lyhörd på vad respondenten svarar för att kunna ställa adekvata följdfrågor. Respondenten fick inte tillgång till intervjufrågorna innan intervjutillfället, vilket inte heller är brukligt när det är känslor och åsikter som man som forskare vill fokusera på. Vi ville inte att respondenterna skulle ha möjlighet att på detaljnivå kunna förbereda och tillrättalägga sina svar och på så sätt ge ett bättre och genomtänkt intryck (Halvorsen, 1992).

Att använda sig av fler än en metod kan stärka datainsamlingens validitet enligt Denscombe (2000). Vi diskuterade att använda oss av någon mer metod men ansåg att vi, utifrån vårt syfte, fick ut mest av personliga intervjuer. Naturligtvis kan man ställa sig frågan vad vi ytterligare hade fått reda på om vi hade använt någon ytterligare metod. En undersökning med ett större antal respondenter, som t.ex. frågeformulär hade kanske varit intressant i frågor som

”Hur många i personalgruppen har erfarenhet av barn med alkoholmissbruksproblem?” och ”Vilket behov finns av en handlingsplan?” Detta hade blivit mer statistiska resultat men hade kunnat vara intressanta för att sedan gå djupare i under personliga intervjuer.

Vad som dock kan diskuteras är antalet respondenter. Vi genomförde åtta stycken intervjuer och ställer oss naturligtvis frågande till om antalet är tillräckligt. Hur generaliserbart är vårt resultat? Denscombe (2000) menar att en undersökning noggrannhet ökar om storleken på urvalet ökas. Vi anser båda att det hade varit än mer intressant att få ha tagit del av fler respondenters tankar men känner oss ändå nöjda med det resultat vi fått. Frågan är också hur mycket svaren hade förändrats genom fler respondenter. Kvale (1997) förespråkar kvalitet före kvantitet när det gäller intervjuundersökningar. Författaren menar vidare att antalet respondenter beror på undersökningens syfte och att intervjuundersökningar har en benägenhet att ha ett för litet eller ett för stort urval. Vi förstår att vårt antal kan vara svårt att statistiskt generalisera men anser ändå att vi har fått en inblick i rapportens ämne, utifrån några adekvata personer erfarenheter och tankar.

Vårt urvals storlek relateras till att vi hade svårt att få tag i respondenter. Vid vårt mailutskick till 40 skolor fick vi endast fem svar. Av dessa fem svarade tre stycken att ”problemet inte fanns på deras skola” och en tillhörde förskolan och var således inte aktuell för vår studie. Endast en respondent kunde bokas utifrån detta utskick. Idag har vi diskuterat att vi istället skulle ha besökt skolor och informerat om vårt arbete och tror då att fler personer hade kunnat vara intresserade. Vi fick istället använda oss av personer som vi kände och personer som de i sin tur hänvisade till. Vilka effekter kan detta ha haft på intervjuernas resultat? Kvale (1997) beskriver att i en intervju sker ett samspel där respondenten skapar texten tillsammans med intervjuaren. Det kan vara svårt att veta om respondenten svarar utifrån vad den verkligen anser eller vad personen tror av vi som intervjuare förväntar oss. Denna så kallade intervjuareffekt tror vi kan öka då respondenten och intervjuaren känner varandra. Vi tror dessutom att intervjusvaren kan ha påverkats då flera respondenter nyligen deltagit i projektet ”Alkohålet”. Genom att ett ämne blir aktualiserat så ökar medvetandet. Vid några intervjutillfällen var vi inte båda närvarande, trots att det var våra intentioner från början. Bell (2000) anser att det kan leda till allvarliga former av skevhet i en undersöknings resultat om man använder sig av flera intervjuare. Som intervjuare påverkar man alltid respondenten omedvetet på olika sätt. Enligt May (2001) finns det flera faktorer som kan påverka intervjusvaren. Egenskaper hos intervjuaren som kan ha en viss inverkan är ålder, kön och språkligt uttryckssätt. Vår åsikt idag är att undersökningens validitet och reliabilitet skulle ha gått före våra val, som vi anser byggde på tidsbrist och att det ansågs praktiskt då. Några av intervjuerna skedde i personliga hem vilket vi idag hade försökt undvika. Denscombe (2000) menar att det är intervjuarens ansvar att se till att intervjun sker i ostördhet, vilket naturligtvis inte kan garanteras i hem där det finns andra personer närvarande. Samtidigt vill man som intervjuare vara respondenten till lags och låta den välja det alternativ som är lättast för dem.

Innan vi genomförde intervjuerna gjorde vi en pilotundersökning där vi utförde tre stycken provintervjuer. Pilotundersökningen hjälpte oss att pröva om våra frågor var passande och lättförståliga. Efter pilotundersökningen ändrade vi ordningen på frågorna. Enligt Bell (2000) är frågornas ordningsföljd viktig för att skapa en bra kontakt med respondenten. Idag har vi kommit på ytterligare frågor som vi hade velat fråga våra respondenter. Detta ser vi dock som ett naturligt steg i en pågående process. Idag har vi fått mer kunskap och djupare insikter vilket naturligtvis leder till nya funderingar.

Vårt val att spela in intervjuerna på band har känts rätt. Däremot anser vi att intervjuerna borde ha kompletterats med andra anteckningar i större utsträckning än vad som skedde. Denscombe (2000) exemplifierar hur en bandinspelning endast fångar det talande ordet och på så sätt missar den icke-verbala kommunikationen. Efter intervjuerna gjordes utskrifter, vilket var ett oerhört tidskrävande arbete. Sedan byggde vår resultatbeskrivning på granskningen av utskrifterna. Kvale (1997) diskuterar detta förfarande och menar att utskriften blir nu det enda datamaterialet. Utskriftens reliabilitet kan då ifrågasättas eftersom en muntlig kommunikation blivit en skriftlig. Vi ställer oss dock frågande till hur vi skulle ha kunnat undvika detta?

Eliasson (1995) poängterar att vi bör göra både moraliska och vetenskapliga överväganden när vi formulerar våra frågeställningar. Det går inte att komma ifrån att vårt grundläggande synsätt och värden påverkar våra val av frågeställningar. Vi bör värdera och bedöma våra metoder, dels om de kan ge den kunskap vi försöker hitta och dels efter moraliskt värde. I vår undersökning har vi rättat oss efter de förhållningsregler som finns och förstärkt informationen till deltagarna, vad det gäller de forskningsetiska principer både genom telefonsamtal och via mail. De regler och krav som finns upplevde vi som en trygghet och vägvisare, både för respondenterna och för oss själva**.**

7 Fortsatt forskning

Vår studie har väckt frågor och funderingar hos oss och de skulle kunna utgöra nya angränsande forskningsområden. Några exempel är:

- På vilket sätt kan personal på förskolan samt i de lägre skolåren arbeta förebyggande kring missbruk, för att öka möjligheten till att fler barn i denna situation upptäcks?

- Finns det ett behov av en utarbetad handlingsplan kring att upptäcka och stödja barn från missbrukarfamiljer utifrån en kvantitativ undersökningsmetod?

- Hur kan specialpedagogens roll bli mer tydlig för övrig skolpersonal i skolorna?

- På vilket sätt kan samarbetet med t.ex. Socialtjänsten förbättras så att fler känner sig bekväma med att göra en anmälan?

8 Sammanfattning

Alla barn har rätt till en tillvaro i skolan där hänsyn tas till individuella behov och olikheter. Specialpedagogen bör i sitt arbete med barnen utgå från ett helhetsperspektiv där medicinska, psykologiska, sociala och organisatoriska förhållanden vägs in (SOU 1999:63).

Vårt syfte med studien är att undersöka, utifrån ett specialpedagogiskt perspektiv, skolpersonalens åsikter och erfarenheter kring arbetet med att upptäcka, hjälpa och stödja barn i grundskolan (F – 9) som lever alkoholmissbrukande föräldrar. Vi vill även ta del av skolpersonalens tankar kring specialpedagogens roll i detta arbete. Vidare vill vi ta reda på hur det förebyggande arbetet i skolan, angående missbruk, kan se ut utifrån skolpersonalens kunskaper och erfarenheter. Studien känns högst aktuell då statistik visar att 2 – 3 barn i varje skolklass växer upp med föräldrar som har alkoholproblem (Karlsson & Öberg, 2005).

De valda styrdokumenten beskriver både barnens rättigheter och skolpersonalens skyldigheter. Fokus i litteraturdelen läggs på specialpedagogens roll som visar att specialpedagogen, med sin tvärvetenskapliga kompetens, kan vara en resurs för både barn och personal i arbete med barn som lever i familjer med alkoholmissbruk. Riskfaktorer som vi lyfter fram som påverkar barnet är uppväxtmiljön och den genetiska faktorn. Uppväxtmiljöns betydelse kan kopplas till Bronfenbrenners utvecklingsekologiska teori som visar att biologiska, psykologiska och sociala faktorer samspelar med varandra och samspelet påverkas av resultatet från tidigare samspel (Hwang & Nilsson, 2003). Andreasson (2003) hävdar att den allvarligaste riskfaktorn är genetisk ärftlighet av missbruk kombinerat med en uppväxtmiljö präglad av missbruk. Skyddande faktorer som kan vara avgörande för hur ett barn klarar sig bra trots sin uppväxtmiljö är bl.a. närheten till en betydelsefull vuxen, som finns tillgänglig och upplevs trygg och förutsägbar (Ribbing, 2005). Även Antonovskys teori om KASAM där nyckelorden är känsla av begriplighet, meningsfullhet och hanterbarhet anses ha en skyddande effekt (Antonovsky, 2002).

Att upptäcka barn som lever i familjer med alkoholmissbruk kan vara svårt. Tecken hos barnen kan, enligt Christensen (1993), vara utåtagerande beteende, somatiska problem, depression, oro och ångest. Men barnet kan även reagera genom att vara ambitiös och ta mycket ansvar, vara tyst och tillbakadragen och ha en vilja att smälta in. Broberg m.fl. (2005) betonar att familjesituationen leder till en familjehemlighet. Även Lindstein (2001) bekräftar det och beskriver hur barnet dras in i familjehemligheten där hela vardagen handlar om att hantera de situationer som är konsekvenser av missbruket.

Som personal i skolan gäller det att vara lyhörd och att man vill och vågar se problemen (Killén, 2000). Enligt Tönnäng (2005) påverkar en persons eget bagage och egna värderingar i högsta grad hur man reagerar i mötet med barnet. I arbetet med barnen är det viktigt att vi som personal kan trösta, lyssna och stödja. Killén (2000) beskriver tre teser som anses viktiga att förmedla till barnet. Det handlar om att barnet känner att det inte är deras fel att en förälder dricker, att barnet inte är ensam utan det finns många som lever i samma situation samt att det är tillåtet att prata med andra om sin situation.

Vi har valt en undersökningsmetod av kvalitativ art som bygger på intervjuer med åtta stycken personer som alla är verksamma i grundskolan. Vid intervjutillfällena har vi tagit hänsyn till de yttre ramar som är en förutsättning för en lyckad intervju och har försökt att vara så objektiva som möjligt. Även de etiska övervägande är redovisade samt en diskussion

kring undersökningens validitet och reliabilitet. Utifrån de utskrivna intervjuunderlagen sökte vi sedan efter skillnader och likheter för att kunna dra paralleller och upptäcka mönster.

För att göra resultatet tydligt har vi valt, enligt Kvales (1997) rekommendation, att kategorisera och sammanställa utifrån fyra övergripande teman: Tecken, kunskap, handlingsplan samt specialpedagogens roll. Resultaten visar att ämnet upplevs viktigt. Respondenterna uttrycker ett behov av mer information och kunskap inom ämnet för att känna trygghet. Kunskap anses kunna leda till att fler barn i liknande situationer upptäcks. Specialpedagogens roll anses diffus och flera av respondenterna tycker inte att specialpedagogens uppgifter omfattar arbetet med barn från familjer med alkoholmissbruk.

I diskussionsdelen jämför vi vårt resultat med den litteratur vi behandlat. Från respondenternas svar har vi funnit många överrensstämmelser med litteraturen. Den största skillnaden vi påträffat är respondenternas uppfattning om specialpedagogens arbetsuppgifter, vilket inte är förenligt med de ansvarsområden som Högskoleförordningen förordar.

9 Referenser

Ahlberg, Ann. (2001). *Lärande och delaktighet*. Lund: Studentlitteratur.

Ainsworth, Mary. (1978). *Patterns of attachment.* Hillsdale, New Jersey: Erlbaum.

Andréasson, Sven. (2003). *Att förebygga alkoholskador – Stödinsatser för riskgrupper.* ISBN: 91-7257-191-8.

Antonowsky, Aaron. (2002). *Hälsans mysterium.* Stockholm: Natur och Kultur.

Assarson, Inger, Lansheim, Birgitta & Rosenqvist, Jerry. (2002). *Organisationen av specialpedagogisk verksamhet i några olika kommuner.* ISSN 1100-3391.

Barnombudsmannen. (1989). *Barnkonventionen.* http://www.bo.se/adfinity.aspx?pageid=44. Hämtat 2006-09-25.

Bell, Judith. (2000). *Introduktion till forskningsmetodik.* Lund: Studentlitteratur.

Bengtsson, Anna-Bodil & Gavelin, Ingegerd. (2004). *Familjer och missbruk. Om glömda barn och glömda föräldrar.* Visby: Books-on-demand.

Bowlby, John. (1994). *En trygg bas.* Stockholm: Natur och Kultur.

Broberg, Anders, Almqvist, Kjerstin & Tjus, Tomas (2005). *Klinisk barnpsykologi. Utveckling på avvägar.* Stockholm: Natur och Kultur.

Bryman, Alan. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.

Christensen, Rita. (1993). *Missbrukarnas barn på daghem och fritidshem, i skolan och vården.* Stockholm: Prisma.

Claezon, Ingrid. (1996). *Mot alla odds.* Stockholm: Mareld.

Cohen, Elsie. (red). (1997). *Barn och alkohol.* Stockholm: Sober Förlag.

Crafoord, Clarence. (1994). *Människan är en berättelse.* Stockholm: Natur och Kultur.

Denscombe, Martyn. (2000). *Forskningshandboken – För småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna.* Lund: Studentlitteratur.

Eliasson, Rosmari. (1995). *Forskningsetik och perspektivval.* Lund: Studentlitteratur.

Engqvist, Anders. (1996). *Om konsten att samtala*. Stockholm: Prisma.

Fridh, Birthe & Norman, Gunilla. (2005). *Att utreda när barn far illa – en handbok om barnavårdsutredningar i socialtjänsten.* Stockholm: Gothia.

Föräldrabalk. (1949). *Föräldrabalk 1949:381*. <http://www.jit.se/lagbok/949381t.html>. Hämtat 2006-09-25.

Gren, Jenny. (2001). *Etik i pedagogens vardagsarbete.* Stockholm: Sober Förlag.

Halvorsen, Knut. (1992). *Samhällsvetenskaplig metod.* Lund: Studentlitteratur.

Hansen, Frid A. (Red). (1994). *Barn i familjer med missbruksproblem.* Lund: Studentlitteratur.

Hedström, Hasse. (2004). Många specialpedagoger arbetar som speciallärare. *Specialpedagogik,(1)* (36-40).

Hellsten, Tommy. (2004). *Iakttagelser.* Örebro: Cordia.

Hindberg, Barbro. (1999). *När omsorgen sviktar.* Stockholm: Rädda barnen.

Holme, Idar & Solvang, Bernt. (1997). *Forskningsmetodik: Om kvalitativa och kvantitativa metoder.* Lund: Studentlitteratur.

Hwang, Philip. & Nilsson, Björn. (2003). *Utvecklingspsykologi.* Stockholm: Natur och Kultur.

Karlsson, Helena & Öberg Morgan. (2005). *Med rätt att vara barn.* Stockholm: IOGT-NTOs juniorförfund.

Killén, Kari. (2000). *Barndomen varar i generationer.* Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Kinge, Emelie. (2000). *Empati hos vuxna som möter barn med särskilda behov*. Lund: Studentlitteratur.

Kurtizén, Susanne. (2006) *Fokus på barn till missbrukare i storsatsning på lokala alkohol- och narkotikaförebyggande insatser.* www.newsdesk.se/view_pressrelease.php?id=87749. Hämtat 06-09-16.

Kvale, Steinar. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun.* Lund: Studentlitteratur.

Kärnekull-Jakobsson, Inger. (1997). Att arbeta med barn till alkoholister. I E. Cohen (Red.). *Barn och alkohol.* (ss. 39-62). Stockholm: Sober Förlag.

Körner, Svante & Wahlgren, Lars. (2002). *Praktisk statistik.* Lund: Studentlitteratur.

Lagerberg, Dagmar & Sundelin, Claes. (2000). *Risk och prognos i socialt arbete med barn; Forskningsmetoder och resultat.* Stockholm: Gothia.

Lindstein, Thomas. (2001). *Vändpunkten. Ur barnens och ungdomarnas perspektiv.* Stockholm: Gothia.

May, Tim. (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning.* Lund: Studentlitteratur.

Mortensen, Olav. (1994). Barns reaktioner på föräldrarnas missbruk. I F. Hansen (Red.). *Barn i familjer med missbruksproblem.* (ss. 35-60). Lund: Studentlitteratur.

Myndigheten för skolutveckling. (2006). *Elevhälsa och samverkan.* www.skolutveckling.se/demokrati_jamställdhet_inflytande/halsa/elevhalsa_samverkan. Hämtat 06-10-13.

Nilholm, Claes. (2003). *Perspektiv på specialpedagogik.* Lund: Studentlitteratur.

Olsson, Staffan. (2001). *Sekretess och anmälningsplikt i förskola och skola.* Lund: Studentlitteratur.

Patton, Michael Quinn. (1990). *Qualitative evaluation and research methods.* London: Sage Publications LTD.

Persson, Bengt. (2001). *Elevers olikheter och specialpedagogisk kunskap*. Stockholm: Liber AB.

Pipping, Lisbeth. (050409). Personlig kommunikation.

Regeringskansliet, Utrikesdepartementet. (2005). *Mänskliga rättigheter. Barnets rättigheter.*

Ribbing, Sofie. (2005). *Vara vettig vuxen.* Stockholm: Gothia.

Rosenqvist, Jerry. (040903, 060921). Personlig kommunikation.

Rossman, Gretchen & Rallis, Sharon. (2003). *Learning in the field: An introduction to qualitative research.* Thousand Oaks, California, USA.

SFS 1980:621. *Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga.* www.regeringskansliet.se Hämtat 2006-10-12.

SFS 1994:1194. *Grundskoleförordningen.* www.regeringskansliet.se Hämtat 2006-10-12.

SFS 2001:23. *Högskoleförordningen.* www.regeringskansliet.se Hämtat 2006-10-12.

Skerfving, Annemi. (2005). *Att synliggöra de osynliga barnen.* Stockholm: Gothia.

Skolverket (2006). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94.* Stockholm: Fritzes.

Socialstyrelsen (2006). *Barns behov i centrum (BBIC).* ISBN 91-85482-28-5.

Socialtjänstlagen, SoL, 2001:453. www.socialstyrelsen.se Hämtat 2006-10-15.

SOU 1994:29 *Barn, föräldrar, alkohol.* www.riksdagen.se Hämtat 2006-10-01.

SOU 1999:63 *Kompetens att möta alla elever.* www.riksdagen.se Hämtat 2006-10-01.

Starrin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar. (red). (1994). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori.* Lund: Studentlitteratur.

Steinhausen, Hans-Christoph. (1995). *Children of alcoholic parents: a review.* European Child and Adolescent Psychiatry 4(3):143-152.

Stiftelsen Allmänna Barnhuset. Skriftserie 2004:2. *Att knyta an, en livsviktig uppgift.* Stockholm.

Thomsson, Helene. (2002). *Reflexiva intervjuer.* Lund: Studentlitteratur.

Trost, Jan. (1997). *Kvalitativa intervjuer.* Lund: Studentlitteratur.

Tönnäng, Noomi. (2005). *Linus, Hela Människans barnstöd.* Danderyd: Stockholm Läns Grafiska AB.

Utbildningsdepartementet (1993). *Högskoleförordningen.* Ändrad 2001:23.

Wahlström, Gunilla. (041002). Personlig kommunikation.

Weinehall, Katarina. (2004). *Att växa upp i våldets närhet.* Umeå universitet: Pedagogiska institutionen.Nummer 45.

Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.*

www.helamanniskan.se 2006-09-13.

www.helsingborg.se 2006-09-07.

www.nationalencyklopedin.se 2006-09-20.

Bilaga I

Hej!

Här kommer en bekräftelse på vår planerade intervju samt lite mer information.

Vi studerar sista året på Specialpedagog programmet på Högskolan i Kristianstad. Som examensarbete har vi valt att inrikta oss på barn i skolan som växer upp med alkoholmissbrukande föräldrar. Syftet med undersökningen är att få ny kunskap och ökad förståelse för hur vi, som personal i skolan, upptäcker de här barnen och hur vi vidare hanterar problemet. Vi kommer även att gå in på det förebyggande arbetet.

I våra intervjuer har vi valt att intervjua skolpersonal.
Intervjun kommer att ta högst en timme och vi kommer båda att vara närvarande. Samtalet kommer att spelas in på band. Inspelningen kommer endast att lyssnas av utav oss under vårt analys arbete. Har du några invändningar mot detta så var snäll och kontakta oss så snart som möjligt.

Inom all vetenskaplig forskning finns det etiska riktlinjer. De vi använder oss av är de som presenteras av Vetenskapsrådet:

Informationskravet – innebär att du som deltagare ska vara fullt införstådd med studies syfte och tekniken vid datainsamlingen. Det innebär också att du ska informeras om vilken utbildning vi tillhör och var du kan nå oss. Dessutom innebär det att du ska veta att ditt deltagande är helt frivilligt och att du när som helst kan bestämma dig för att inte delta längre.
Samtyckekravet – innebär att ditt deltagande bygger på ditt samtycke. Är det något du inte samtycker om så diskuterar vi det och försöker hitta andra alternativ.
Konfidentialitetskravet – innebär att ingen, förutom vi, kommer att förstå att det är just du som deltagit i studien.
Nyttjandekravet – innebär att du har rätt att läsa det färdiga resultatet innan det publiceras och om du vill kommer du att få ett exemplar av rapporten. Det innebär också att du har rätt att veta vad studien kommer att användas till.

Vi hoppas att du känner dig motiverad att delta i denna studie och tackar för din vilja att dela med dig av dina erfarenheter.

Med vänlig hälsning

Helena Jogmark	042 – 14 65 53	jogmark.olsson@telia.com
Malin Bergström	042 – 99 131	bergstrom75@hotmail.com

Bilaga II

Intervjuguide

1.Har du själv egna erfarenheter av att upptäcka att ett barn lever i en familj med alkoholmissbruks?

Om ja – Vilka tecken såg du?
Hur gick du vidare?
Hade du gjort annorlunda idag? Hur hade du gjort? Varför hade du gjort så?

Om nej - Vad tror du är svårt med att upptäcka barn med dessa problem?
Vad hade du gjort om du hade haft misstanke om problemet?

2. Vad anser du är viktigt att ha kunskap om när det gäller att upptäcka de här barnen?

3. Vilka kan hindren vara till att så få barn upptäcks?

4. På vilket sätt anser du att man ska få kunskapen om hur man upptäcker?

5. Hur anser du att skolan ska agera vid en upptäckt? Vems ansvar är vad?

6. Finns det en särskild handlingsplan att utgå från vid misstanke om missbruk?

Om ja - Hur ser den ut?
Anser du att den är tillräcklig?
Saknar du något?

Om nej - Vad skulle den innehålla?
Anser du att det finns ett behov av en handlingsplan?
På vilket sätt skulle en handlingsplan underlätta för dig?

7. Finns det specialpedagog på er skola?

Om ja - Är specialpedagogen inblandad i arbetet med dessa barn?
Vilken roll anser du specialpedagogen har i detta arbete?

Om nej - Vilken roll anser du att specialpedagogen borde ha i detta arbete?

8. Arbetar ni förebyggande med missbruk på er skola?

Om ja - Hur ser arbetet ut?
Vilka är inblandade i det förebyggande arbetet?
På vilket sätt anser du att det kan det förbättras?

Om nej - På vilket sätt kan det förebyggande arbete underlätta för dessa elever? Hur skulle du vilja att det förebyggande arbetet gick till?
Vilka skulle vara involverade?